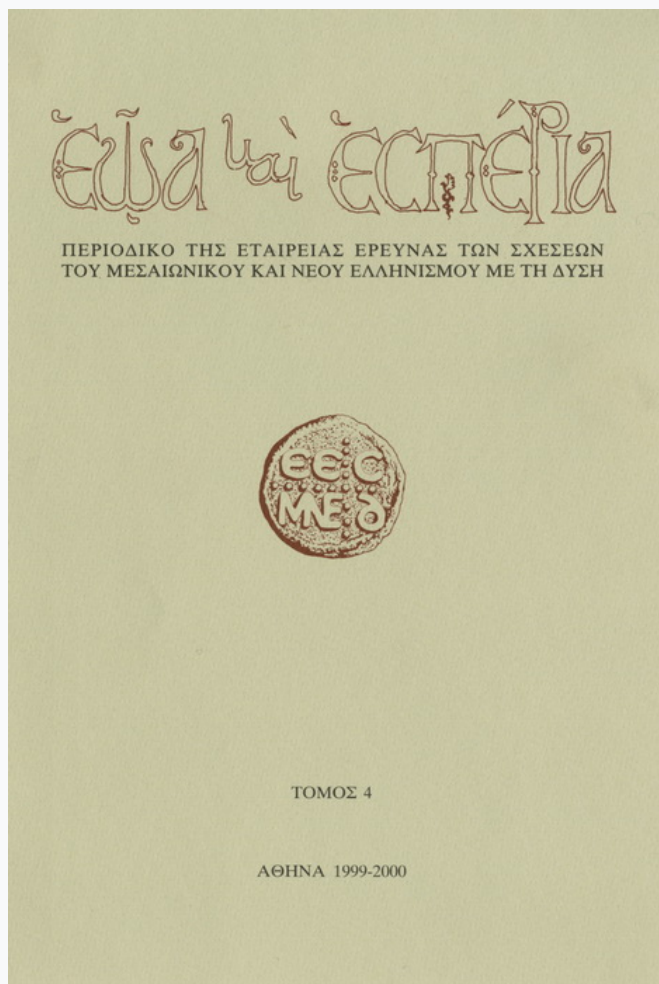


Eoa kai Esperia

Vol 4 (2000)



«ΟΙ ΠΟΠΟΛΑΡΟΙ ΑΠΕΙΛΟΥΝ ΣΙΚΕΛΙΚΟΥΣ ΕΣΠΕΡΙΝΟΥΣ» ΚΕΡΚΥΡΑ 1633-1644

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΑΡΒΑΝΙΤΑΚΗΣ

doi: [10.12681/EOAESPERIA.53](https://doi.org/10.12681/EOAESPERIA.53)

To cite this article:

ΑΡΒΑΝΙΤΑΚΗΣ Δ. (2000). «ΟΙ ΠΟΠΟΛΑΡΟΙ ΑΠΕΙΛΟΥΝ ΣΙΚΕΛΙΚΟΥΣ ΕΣΠΕΡΙΝΟΥΣ» ΚΕΡΚΥΡΑ 1633-1644. *Eoa Kai Esperia*, 4, 94–132. <https://doi.org/10.12681/EOAESPERIA.53>

**«ΟΙ ΠΟΠΟΛΑΡΟΙ ΑΠΕΙΛΟΥΝ ΣΙΚΕΛΙΚΟΥΣ ΕΣΠΕΡΙΝΟΥΣ»
ΚΕΡΚΥΡΑ 1633-1644**

*Δὲ μπορεῖ νὰ γραφεῖ ἡ ἱστορία δίχως νὰ ληφθεῖ ὑπ' ὄψιν ἡ πορεία τῆς σκέψης.
Μπορεῖ νὰ εἶναι σίγουρο ὅτι ὁ ἄνθρωπος δὲν πραγματοποιεῖ ποτὲ
ὅσα σκέφτηκε... Ἀλλὰ ἐκεῖνο τὸ πραγματικὸ γεγονὸς, ποὺ εἶναι ἡ
ἱστορικὴ πράξη, δὲν συλλαμβάνεται δίχως τὸ νῆμα τῆς θεωρίας μὲ τὴν
ὁποία ὁ ἄνθρωπος ἀντιμετώπισε τὰ πράγματα, δηλαδὴ, τὴν ἐρμηνεία
ποὺ ἔδινε –θεοκρατικὴ, μαγικὴ ἢ ὀρθολογιστικὰ κριτικὴ– στὴ σχέση του
μὲ τὸν κόσμον καὶ τὴν κοινωνία.*

José Antonio Maravall*

Στις 17 Μαρτίου 1643 οἱ σύνδικοι τῆς Κοινότητας τῶν πολιτῶν¹ τῆς Κέρκυρας ὑπέβαλαν στὸ Συμβούλιο πρὸς ψήφιση μία δραματικὴ ἐκκλήση πρὸς τὴ Βενετία: «Στὴν ἄβυσσο τῆς ἀθλιότητος, ὅπου ἡ πιστότατη πόλη μας –ἄλλοτε χώρος εὐτυχέστατος καὶ πλήρης γαλήνης– κεῖται γεμάτη δυστυχία, ἄλλο μέσο θεραπείας στὶς ἀναπότρεπτες συμφορὲς τῆς δὲν γνωρίζει, ἀπὸ τὴν ἐπίκληση

* J. A. MARAVALL, *Stato moderno e mentalità sociale*, τ. Β' (α' ἔκδ. Madrid 1972), Bologna 1991, σ. 130.

1. Ὁ ὅρος *πολίτες* (cittadini) ἀναφέρεται στὰ μέλη τῆς Κοινότητος, σὲ ἀντίθεση μὲ τὸν ὅρο *ποπολάροι* (popolari) ποὺ ὑποδηλώνει τὰ ἔκτος τοῦ Συμβουλίου τῆς Κοινότητος ἀστικά στρώματα, καὶ τὸν ὅρο *χωρικοί* (contadini, villani). Πὰ τὴν ὀρολογία βλ. ἐνδεικτικά: Ν. ΚΑΡΑΠΙΔΑΚΗΣ, Ἡ κερκυραϊκὴ εὐγένεια τῶν ἀρχῶν τοῦ ΙΖ' αἰῶνα, *Τὰ ἱστορικά* 2/3 (Μάιος 1985) [σὺ ἐξῆς: Ἡ κερκυραϊκὴ εὐγένεια] 95-106· Δ. ΑΡΒΑΝΙΤΑΚΗΣ, Κοινωνικὲς ἀντιθέσεις στὴν πόλη τῆς Ζακύνθου. Τὸ ρεμπέλιό τῶν ποπολάρων (1628), ἀνέκδοτη διδ. διατριβή, Ἰόνιο Πανεπιστήμιο, Ἰούνιος 1999 (σὺ ἐξῆς: Κοινωνικὲς ἀντιθέσεις), σ. 58-63, ὅπου καὶ σχετικὴ βιβλιογραφία καὶ ἐπιχειρηματολόγηση γιὰ τὴν ἀπόδοση τοῦ *cittadino* ὡς «πολίτης». Ὁ ὅρος «ordine» (ordine dei cittadini, ordine dei popolari), διαφοροποιούμενος ἀπὸ τὸν ὅρο «classe», ἔχει ἀποδοθεῖ ὀρθότερα ὡς «νομοκατεστημένη τάξη» ἢ ἁπλούστερα ὡς «στρώμα». Πὰ τὸν ὅρο βλ. OTTAVIA NICCOLI, *I sacerdoti, i guerrieri, i contadini. Storia di un'immagine della società*, Torino 1979· Ο. di SIMPLICIO, *Classi, ordini e ceti nelle società d'ancien régime*, σὺ: Ν. TRANFAGLIA-M. FIRPO (ἐπιμ.), *La Storia*, τ. Γ'/1, Torino 1988, σ. 459-486· ΑΡΒΑΝΙΤΑΚΗΣ, Κοινωνικὲς ἀντιθέσεις, σ. 4-17.

τῆς χάριτος τῆς Γαληνότητάς σας»². Ὁ Νικόλαος Κουαρτάνος, ἐκλεγμένος πρέσβης τῆς Κοινότητος γιὰ νὰ μεταφέρει τὴν ἔκκληση στὴ Βενετία, ἦταν κατηγορηματικότερος στὸ κείμενο ποὺ ὑπέβαλε στὴ Γαληνοτάτη: «Ἡ πόλη καὶ τὸ νησί τῆς Κέρκυρας, ὑπῆρξαν πάντοτε ἓνα σῶμα μυστικό (corpo mistico), ἂν καὶ ἀποτελούμενο ἀπὸ ἀνόμοια μέλη –πολίτες, ποπολάρχους καὶ χωρικούς– [ἦταν] πάντοτε πιστὸ στὴν ὑπηρεσία τῆς Γαληνότητάς σας καὶ μὲ κάθε τρόπο ταυτισμένο μὲ τὸ καλὸ τῆς. Ὅμως, σὲ τοῦτο τὸν αἰῶνα τοῦ σιδήρου, φαίνεται ὅτι τὰ ἄστρα προκάλεσαν μίαν ὀλέθρια ἀναταραχὴ (pestifera seditione) καὶ ἓναν ξεσηκωμὸ κάποιων ποπολάρχων καὶ ἐπέδρασαν στὶς ἀμαρτωλὲς σκέψεις σὲ τέτοιο βαθμὸ, ὥστε ἐξάντλησαν τὴν πόλη καὶ σχεδὸν σβήνει». Κάποιοι ποπολάροι ταραξίες, συνέχιζε, μηχανεύτηκαν νὰ δελεάσουν τοὺς ὑπόλοιπους «ἀπερίσκεπτους καὶ ἀπλοϊκοὺς ποπολάρχους καὶ τοὺς χωρικοὺς, ὑποβάλλοντάς τους τὴν ἰδέα ὅτι θὰ τοὺς ἀπαλλάξουν ἀπὸ τὶς ἀγγραφεῖς, θὰ τοὺς βάλουν ἐπιβλέποντες στὴ σιταποθήκη, θὰ συμμετάσχουν στὰ ἀξιώματα [δίδοντάς τους] καὶ ἄλλες ὑποσχέσεις, ἀρκεῖ νὰ συνεισφέρουν στοὺς χρηματικοὺς ἐράνους. Ὑποδαύλισαν, ἐπιπλέον, τὰ πάθη στὶς ψυχές, ἀκούστηκαν στοὺς δρόμους ἀτιμωτικὲς ὕβρεις κατὰ τῶν δύστυχων πολιτῶν, ἐτοιμασίες ὅπλων καὶ ἀπειλὲς Σικελικῶν Ἑσπερινῶν»³. Τὸ πρᾶγμα διαρκοῦσε χρόνια: «Ἡ κινητοποιήση φαίνεται ὅτι ξεκίνησε ἀπὸ τὸ 1633», συμπλήρωνε ὁ πρέσβης, καλώντας τὴ Βενετία νὰ ἐπέμβει γιὰ νὰ ξεριζώσει τὸ κακὸ.

Ποιὲς καὶ τί εἶδους ἦταν οἱ κινητοποιήσεις ποὺ κατήγγελε ἡ Κοινότητα καὶ ποιοὶ ἦσαν οἱ στόχοι τους; Ἡ καταγγελία τοῦ Κουαρτάνου μᾶς δίνει ἓνα χρονικὸ σημεῖο ἐντοπισμοῦ, ἂν ὄχι τῆς ἀρχῆς, ὅπωςοδήποτε τῆς ἔντασης τῶν ἀντιθέσεων.

Στὶς 26 Ἰανουαρίου 1633 ὁ βάιλος Zuan-Domenico Minio καὶ οἱ δύο σύμβουλοί του ἐξέδιδαν προκήρυξη (proclamo) μὲ τὴν ὁποία καλοῦνταν οἱ ἀδελφοὶ Alvise καὶ Christodulo ἀπὸ τὸ Μέστρο (da Mestre), ὁ Antonio Trivisan (ἐπνομομαζόμενος Mazzacristi) καὶ ὁ Ἀλέξης Παλαμίδας ἀπὸ τὴ Ζάκυνθο, ὅλοι κάτοικοι τῆς Κέρκυρας, νὰ παρουσιαστοῦν στὴ δικαιοσύνη ἐντὸς ὀκτῶ ἡμερῶν. Ἡ κατηγορία, βασισμένη σὲ καταγγελία τῶν συνδίκων τῆς Κοινότητος, ἦταν ὅτι στὶς 24 Ἰανουαρίου συγκέντρωσαν ἀνθρώπους τοῦ στόλου καὶ τῆς πόλης καί, ὀπλισμένοι, ἔστησαν ἐνδρά στὴν πλατεία γιὰ νὰ ἐπιτεθοῦν στοὺς πολίτες ἀδελφούς Κοκκίνη ποὺ θὰ ἔρχονταν νὰ παρουσιαστοῦν στὴ δικαιοσύνη γιὰ κάποιαν ὑπόθεση. Ὁ κίνδυνος μεγάλων ἐπεισοδίων ἀποφεύχθηκε γιὰτὶ οἱ ἀδελφοὶ Κοκκίνη εἰδοποιήθηκαν καὶ δὲν ἐμφανίστηκαν⁴.

2. Archivio di Stato di Venezia (στὸ ἐξῆς: A. S. V.), *Senato Mar*, filza 363, συνημμένη στὴν ἀπόφαση τῆς 5ης Αὐγούστου 1644.

3. Ἀχρονολόγητη ἔκκληση (ἀλλά: ἀνοιξη τοῦ 1643): A. S. V., *Senato Mar*, filza 363, ὁ.π.

4. Ἀναφέρεται ὅτι ὁ Trivisan εἶχε ἤδη τιμωρηθεῖ μὲ ἐξορία στὶς 22 Σεπτεμβρίου 1632, ἀλλὰ παρέμενε

Λεπτομέρειες για την υπόθεση δε γνωρίζουμε. Μπορούμε, ωστόσο, βάσιμα να υποθέσουμε ότι επρόκειτο για μία πράξη άντεκδίκησης εξαιτίας αυθαιρεσιών των αδελφών Κοκκίνη. Οί τελευταίοι ήταν γνώριμοι στα όργανα της βενετικής δικαιοσύνης. Πά το ποιόν τους συμφωνούσαν, όχι μόνο τα ύποψηφια θύματα, αλλά και οί Βενετοί Διοικητές και οί κατά καιρούς ανώτατοι αξιωματούχοι που περιόδευαν στην Ανατολή. Στις 24 Φεβρουαρίου 1638 ή Σύγκλητος διέταξε τούς Inquisitori, Sindici και Avogadori στην Ανατολή, Marco Contarini και Piero Corner, καθώς και τις Αρχές της Κέρκυρας να εκδικάσουν τις καταγγελίες εις βάρος των αδελφών Κοκκίνη «για έγκλήματα και καταχρήσεις ιδιαίτερα σημαντικές», που είχαν διαπράξει σέ παλιότερα χρόνια, αλλά παρέμεναν έκκρεμεις, «έπειδή τὰ θύματα δέν τολμοῦν νὰ ἀνανεώσουν τις καταγγελίες τους»⁵. Οί Βενετοί Διοικητές ένημέρωναν για τή λήψη των διαταγών και για τήν έναρξη τής διαδικασίας⁶. Όμως, παρά τήν έτυμηση ορία των Contarini και Corner, οί άδελφοί Κοκκίνη άπήφεσαν τήν τιμωρία τής έξορίας που τούς είχε επιβληθεί. Με διάφορα τεχνάσματα (stratagemi) κατόρθωσαν να παραμείνουν ελεύθεροι και τὸ 1640 έμφανίστηκαν ξανά πρωταγωνιστές ενός έγκλήματος: στις 4 Άπριλίου, Μ. Παρασκευή, μαζί με μπράβους και «δορυφόρους» (sateliti), δολοφόνησαν τὸν έτήσιο δικαστή (giudice annuale) Ιωάννη Ροδόσταμο και τραυμάτισαν τὸν άδελφό του Ζαχαρία και τὸ μικρὸ γιὸ τοῦ πρώτου, Στάμο. Ό άδελφός των δύο πρώτων, ιερομόναχος Νεόφυτος, που έκανε τήν καταγγελία στο Συμβούλιο των Δέκα, ζήτησε τήν τιμωρία των ενόχων, αλλά φαινόταν ιδιαίτερα άπαισιόδοξος: «Έξαιτίας τής έξαιρετικής και τρομακτικής δύναμης που έχουν σέ κείνα τὰ μέρη, δέν θά βρεθεί μάρτυρας νὰ καταθέσει, οὔτε νὰ εκδηλωθεί υπέρ μας, εφόσον [όλοι] είναι οίγουροι ότι θά άντιμετωπίσουν επιθέσεις και δολοφονίες». Ό βάλως Antonio Girardo και ὁ σύμβουλος Giacomo Zancagnol, άναφερόμενοι στο ίδιο έγκλημα, δίχως νὰ κατονομάζουν ενόχους, ήταν σύμφωνοι για τὸ κλίμα τής γενικής αυθαιρεσίας που επικρατούσε. Τὸ Συμβούλιο των Δέκα, με ιδιαίτερη άυστηρότητα, άνέθεσε, τελικά, τήν υπόθεση στο γενικό προβλεπτή Alvise Zorzi, που τούς τιμώρησε για τὸ συγκεκριμένο έγκλημα, αλλά και για άλλα, άκόμη παλαιότερα που έκκρεμοῦσαν⁷.

στο νησί: Α. S. V., *Senato Mar*, filza 363, ὁ.π. Περιλαμβάνεται, μαζί με άλλο ύλικό, σέ χωριστό έπισυναπτόμενο φάκελο, με ιδιαίτερη φυλλαρίθμηση (φ. 1-74). Τὸ κείμενο στο φ. 3.

5. Α. S. V., *Senato Rettori*, reg. 8, φ. 154r-154v, 24 Φεβρουαρίου 1638 (β. έ. 1637) και filza 10 (στην ίδια ήμερομηνία) ὅπου συνημμένη και ή καταγγελία.

6. Α. S. V., *Senato (Secreta)*, Dispacci Rettori, Corfù, filza 21, άναφορά τής 20ης Μαρτίου 1638.

7. Η καταγγελία Νεοφύτου: Α. S. V., *Consiglio di Dieci*, Parti Comuni, reg. 90, φ. 34v, 7 Μαΐου 1640 και filza 477 στην ίδια ήμερομηνία· οί άναφορές τοῦ βαΐλου και τοῦ συμβούλου: Α. S. V., *Senato (Secreta)*, Dispacci Rettori, Corfù, filza 22, 10 Άπριλίου και 10 Μαΐου 1640· οί έντολές τοῦ Συμβουλίου

Ἡ συνοπτική ἀναφορὰ στὴν πολιτεία τῆς οἰκογένειας Κοκκίνη στὰ χρόνια αὐτὰ μπορεῖ νὰ εἶναι ἐνδεικτική. Τὸ γενικὸ κλίμα τῆς αὐθαιρεσίας, οἱ συνεχόμενες συγκρούσεις φατριῶν καὶ ἡ ἀδυναμία ἐπιβολῆς τῆς δικαιοσύνης –θὰ ἐπανεέλθουμε σ' αὐτά– ἦταν τὰ αἷτια ποὺ ἔσπρωξαν τὴ σιωπηλὴ μάζα τῆς πόλης καὶ τοῦ χωριοῦ σὲ κινήσεις ποὺ ἐξόργισαν τὸ Σῶμα τῶν πολιτῶν τῆς Κέρκυρας.

Κατὰ τὰ τέλη τῆς θητείας τοῦ προβλεπτή καὶ καπιτάνου Andrea Vendramin (1631-33), οἱ ποπολάροι παρουσιάστηκαν σ' αὐτὸν ζητώντας προστασία ἀπὸ τὴν αὐθαιρεσία τῶν πολιτῶν. Ἐκεῖνος, γιὰ νὰ ἀποφύγει, ὅπως ἀνέφερε, τὸν κίνδυνο «αἵματηρῶν συγκρούσεων», ξεκίνησε ἀνακρίσεις γιὰ τὸ ζήτημα, στηριζόμενος σὲ καταγγελία ποὺ τοῦ ὑπέβαλαν ὁ Alvise da Mestre καὶ ὁ Φλώριος Πολίτης. Παράλληλα, ξεκίνησε ἀνακρίσεις σὲ βάρος κάποιων ποπολάρων μὲ βάση μία καταγγελία τῶν συνδίκων. Παρὰ τὴν πρόσκαιρὴ ἡρεμία ποὺ ἐπιτεύχθηκε, οἱ ἀνακρίσεις δὲν ὁλοκληρώθηκαν, ἐφόσον τελείωνε ἡ θητεία του⁸. Ὁ διάδοχός του Lorenzo Dolfin δὲν συνέχισε τὴ διαδικασία καὶ τὰ ἐπεισόδια ξανάρχισαν. Στις 31 Μαΐου 1633 οἱ Ἀρχεῖς τῆς Κέρκυρας πληροφόρησαν τὸ Συμβούλιο τῶν Δέκα ὅτι οἱ ἀντιθέσεις συνεχίζονταν καὶ νέα προβλήματα παρουσιαζόνταν. Στις 2 Ἰουλίου ἡ Σύγκλητος διέταξε τὶς Ἀρχεῖς τοῦ νησιοῦ καὶ τὸν προβλεπτή τοῦ στόλου νὰ ὁλοκληρώσουν τὶς ἀνακρίσεις (con le forme et autorità vostra ordinaria servatis servandis) γιὰ τὶς «ἀπαιτήσεις τῶν ποπολάρων» καὶ νὰ τιμωρηθοῦν ὅλοι οἱ ὑπεύθυνοι, διότι «οἱ νεωτερισμοὶ ἀποβαίνουν πάντοτε ἐπιζήμιοι»⁹.

Οἱ ἀνακρίσεις ποὺ διατάχθηκαν δὲν εἶχαν σχέση μὲ ἐκεῖνες ποὺ εἶχε ξεκινήσει ὁ Vendramin κατὰ τῶν πολιτῶν –τὸ ἀντίθετο. Στὴν προκήρυξη (14 Σεπτεμβρίου 1633) γιὰ προσέλευση στὶς Ἀρχεῖς τοῦ νησιοῦ τῶν «ἐμφανῶς ὑπόπτων ὡς κατεξοχὴν ὑποκνητῶν», περιλαμβάνονταν μόνον ποπολάροι: ὁ Alvise da Mestre, ὁ Δῆμος Παϊπέρης καὶ ὁ Franco Budion (Baclion):¹⁰. Οἱ ὑποπτοί

ου τῶν Δέκα στὸν Zorzi: A. S. V., *Consiglio di Dieci*, Parti Comuni, reg. 90, φ. 62v-63r, 6 Ἰουλίου 1640 καὶ φ. 107v-108r, 19 Σεπτεμβρίου 1640. Βλ. καὶ Δ. ΑΡΒΑΝΙΤΑΚΗΣ, Οἱ ταραχὲς τοῦ 1640 στὴν Κέρκυρα. Παρατηρήσεις γιὰ τὴν προβληματικὴ τῆς ἐξέγερσης. (Ἀνακοίνωση στὸ ΣΤ Διεθνὲς Πανιώνιο Συνέδριο, Ζάκυνθος, 23-27 Σεπτεμβρίου 1997) [στὸ ἐξῆς: Οἱ ταραχὲς τοῦ 1640], ὑπὸ ἔκδοσιν στὰ *Πρακτικά*.

8. Βλ. τὴν τελικὴ ἀναφορὰ του: A. S. V., *Collegio*, Relazioni, busta 85, 1η Ἰουλίου 1633. Βλ. ἀκόμη τὴ γνωμοδότησή του: A. S. V., *Senato Mar*, filza 286, μὲ ἡμερομηνία 13 Αὐγούστου 1633, συνημμένη στὴν ἀπόφασιν τῆς 1ης Σεπτεμβρίου 1633. Ὁ Vendramin παρέδωσε στὶς 27 Ἀπριλίου 1633 (v. ἡ) στὸν Lorenzo Dolfin.

9. Ἡ καταγγελία στὸ Συμβούλιο τῶν Δέκα: A. S. V., *Consiglio di Dieci*, Parti Comuni, reg. 83, φ. 110v, 27 Ἰουνίου 1633 καὶ στὴν ἀντίστοιχη filza: ἡ ἀπόφασιν τῆς Συγκλήτου: A. S. V., *Senato Rettori*, reg. 4, φ. 52v, 2 Ἰουλίου 1633.

10. Ἐνας ἄλλος ὑποπτος, ὁ Φλώριος Πολίτης, εἶχε ἤδη συλληφθεῖ. Αὐτὸς καὶ ὁ da Mestre εἶχαν ὑπο-

γιατί τις «συνωμοτικές εξεγέρσεις κατά των πολιτών» (*conspirare rivoluzioni contro questi cittadini*) καλούνταν να παρουσιαστούν μέσα σε ὀχτὼ μέρες. Τὸ κατηγορητήριο ἀναφερόταν σὲ «σκανδαλώδη συνωμοσία κατὰ τῶν πολιτῶν μὲ ἀνομους σκοπούς», σὲ «συγκέντρωση χρημάτων ἀπὸ τοὺς ποπολάρους μὲ ψευδεῖς ὑποσχέσεις» καὶ σὲ «ὑποκίνηση πολλῶν χωρικῶν νὰ συμμετάσχουν στὴ συνωμοσία τους καὶ στοὺς παράνομους στόχους τους». Πρέπει νὰ ὑποθέσουμε ὅτι οἱ κατηγορίες γιὰ συγκέντρωση ποπολάρων ἀφοροῦσαν στὰ ἐπεισόδια στὴν πόλη (ἐπεισόδιο Κοκκίνη ἢ ἄλλα ἀνάλογα) καὶ στὴν παράσταση στὸν Vendramin¹¹, ἐνῶ ἡ κατηγορία γιὰ συνωμοσία καὶ συγκέντρωση χρημάτων συνδεόταν μὲ μία πολὺ συγκεκριμένη κίνηση τῶν ποπολάρων.

Πράγματι, στὶς 8 Μαΐου 1633 εἶχαν παρουσιαστῇ στὴ Βενετία ὁ Alvise da Mestre, ὁ Δῆμος Παϊπέρης, ὁ παπὰ-Χριστόδουλος Τσουνκαλᾶς καὶ ὁ Γεώργιος Σκιαδᾶς, «ἐπίτροποι ἐκλεγμένοι ἀπὸ μεγάλο ἀριθμὸ ποπολάρων καὶ χωρικῶν» (*procuratori eletti da moltissimi di esso popolo e contadini*), παρουσιάζοντας μὲ μελανὰ χρώματα τὴν κατάσταση στὸ χῶρο τῆς δικαιοσύνης καὶ στὴ διαχείριση τῆς σιταποθήκης¹², ἐνῶ παραπεσέθηκαν καὶ γιὰ τὶς ἀuthαιρεσίες τοῦ capitano dell'isola. Τὸ ἀξίωμα τοῦ capitano dell'isola, ἀξίωμα ποὺ ὑπῆρχε ab antico, δινόταν ἀπὸ τὴ Διοίκηση, μὲ τὴν ὑποχρέωση ὁ ἀξιωματοῦχος νὰ ἐπισκέπτεται τὴν ἐξοχὴ καὶ νὰ μεταφέρει τὶς καταγγελίες τῶν χωρικῶν στὴ Διοίκηση. Ταυτόχρονα, εἶχε τὴν εὐθύνη τῆς καταδίωξης τῶν ἐξορίστων (*banditi*) καὶ τῶν κακοποιῶν στὴν ὑπαιθρο. Τὸ ἀξίωμα δινόταν ἐφ' ὅρου ζωῆς σὲ «ἐντιμα καὶ σώφρονα» ἄτομα καὶ τελευταία τὸ κατεῖχε ἡ οἰκογένεια Venier. Μετὰ τὸ θάνατο, ὅμως, τοῦ Μωυσῆ Venier, ἡ Κοινότητα κατόρθωσε νὰ τὸ οἰκειοποιηθεῖ καὶ νὰ τὸ διανέμει στὰ μέλη τῆς κάθε δύο χρόνια¹³.

βάλλει τὴ γνωστὴ καταγγελία στὸν Vendramin. Ὁ Δῆμος Παϊπέρης πρέπει νὰ ταυτίζεται μὲ τὸν «Dimo Candio[to]» (Δῆμος Κρητικός), ὅπως ἀναφέρεται ἀλλοῦ στὴν ἴδια ὑπόθεση. Γιὰ τὸ τέλος τῶν ἀνακρίσεων βλ. A. S. V., *Senato (Secreta)*, Dispacci Rettori, Corfù, filza 18, ἀναφορὰ τοῦ βαΐλου Geronimo Trivisan καὶ τοῦ προβλεπτή καὶ καπιτάνου Lorenzo Dolfín, 14 Σεπτεμβρίου 1633 (v. ἡ.). Ἡ προκήρυξη: A. S. V., *Senato Mar*, filza 363, ὁ.π., φ. 1.

11. Στὸ ἀντίγραφο τῆς προκήρυξης ποὺ ἔχουμε στὴ διάθεσή μας (ὁ.π.) σημειώνεται: «Copia tratta da un simile essistente in Cancelleria Criminale presso me cancelliere, in un processo formato con li signori Cochini et Cormarin, per ordine come in quello». Γιὰ τὸν Κορμαρίνο βλ. στὴ συνέχεια.
12. Γιὰ τὰ προβλήματα στὴ διαχείριση τῆς σιταποθήκης βλ. ΑΘ. ΤΣΙΤΣΑΣ, Σύμμικτα Κερκυραϊκά, Κέρκυρα 1982, σ. 15-26 (= κεφ. Ὁ σιτοβολῶνας).
13. Οἱ πληροφορίες ἀπὸ ἐκκλήση τῶν χωρικῶν, συνημμένη στὴν ἐκθεση τοῦ προβλεπτή καὶ καπιτάνου Pietro Loredan: βλ. στὴ συνέχεια. Τὸ ἀξίωμα μοιάζει μὲ ἐκεῖνο τοῦ capitano del devedo (Ζάκυνθος, Κεφαλονιά) καὶ τοῦ capitano contra fures (Κρήτη). Στὴ Ζάκυνθο, μάλιστα, γνωρίζουμε ὅτι ὁ capitano del devedo (μὲ βασικὴ ὑποχρέωση νὰ τοποθετεῖ καὶ νὰ ἐλέγχει τὶς φρουρὲς στὰ παράλια τοῦ νηιοῦ, μὲ τὴ συνοδεία ἐνὸς συνδίκου) ἀντικατέστησε, στὶς ἀρχὲς τοῦ 17ου αἰῶνα, τὸ ἀξίωμα τοῦ capitano dell'isola, ποὺ βασικὴ ὑποχρέωση εἶχε τὴν ἐκδίωξη τῶν ἐξορίστων (*banditi*) ποὺ παρέ-

Τὸ σημαντικότερο πρόβλημα, ὅμως, ποὺ ἔθεσαν οἱ ἐπίτροποι, ἦταν ἡ ἀδυναμία ἀπόδοσης τῆς δικαιοσύνης, γιὰ τοὺς λόγους ποὺ ἤδη συνοπτικὰ ἀναφέρθηκαν¹⁴. Οἱ ἐπίτροποι ἀνέφεραν τὴν παράστασή τους στὸν τέως προβλεπτὴ καὶ καπιτάνο Vendramin καὶ τὴ διακοπὴ τῶν ἀνακρίσεων μὲ τὴ λήξη τῆς θητείας του. Βασικὸ αἶτημα τῶν ἐπιτρόπων ὑπῆρξε νὰ δοθεῖ ἀπὸ τὴ Βενετία ἡ ἄδεια νὰ ὀρίστούν δύο δικηγόροι καὶ δύο ἐπίτροποι (*terminare che possino elegersi et haver duo havocati et doi procuratori*) μὲ τὴν ὑποχρέωση νὰ ὑπερασπίζονται τοὺς ποπολάρους καὶ τοὺς χωρικοὺς ἀπὸ τὶς αὐθαιρεσίες τῶν πολιτῶν¹⁵.

Παρὰ τὶς σκληρὲς ἀποφάσεις τοῦ Ἰουλίου γιὰ τὶς ἀνακρίσεις στὴν Κέρκυρα (βλ. παραπάνω), ἡ Σύγκλητος ἔλαβε σοβαρὰ ὑπ' ὄψιν τὶς καταγγελίες τῶν ἐπιτρόπων καὶ κάλεσε τὸν Vendramin νὰ ἐκθέσει τὶς ἀπόψεις του. Αὐτὸς, ὅχι μόνον ἐπιβεβαίωσε τὶς καταγγελίες τῶν ἐπιτρόπων γιὰ τὶς αὐθαιρεσίες καὶ τὶς καταχρήσεις τῶν πολιτῶν, ἀλλὰ καί, προκειμένου νὰ ἀμυνθοῦν οἱ «*proveri*» στὴν ἀσυνδοσία τῶν ἰσχυρῶν, συνηγόρησε στὸ αἶτημα γιὰ τὸ διορισμὸ τῶν «δικηγόρων τοῦ λαοῦ». Τὸ σκεπτικὸ του εἶναι ἀπὸ πολλὰς πλευρὲς ἐνδιαφέρον: γιὰ τὴν ἀποφυγὴ τῶν ὀξύνσεων, ὑποστήριξε, οἱ ποπολάροι «θεωροῦν κατάλληλο μέσο τὴν ἐκλογὴ δύο δικηγόρων καὶ δύο ἐπιτρόπων (*l'elettione di due avvocati et due procuratori*), πρᾶγμα ποὺ εἶδα νὰ ἐφαρμόζεται μὲ διάφορους τρόπους στὴ Ζάκυνθο καὶ στὴ Λέζινα, μὲ ἐξαιρετικὰ ἀποτελέσματα. Ἡ Γαληνότητά σας παραχώρησε στοὺς ποπολάρους τῆς Ζακύνθου τοὺς ἐπιτρόπους τῶν συντεχνιῶν, οἱ ὁποῖοι στὸ παλάτι τοῦ ἐξοχότατου προβλεπτῆ, μὲ τὴν παρουσία τοῦλάχιστον ἑνὸς ἀπὸ τοὺς συμβούλους, συζητοῦν τὶς ἀνάγκες τους. Ἡ ἐκλαμπρότατη Διοίκηση ἢ ἀποφασίζει ἢ τὶς προωθεῖ στὴ Γαληνότητά σας μαζὶ μὲ τὶς ἐκκλήσεις τους. Ἐχει ἐπιτραπῇ ἀκόμη στοὺς ἐπιτρόπους τῶν συντεχνιῶν νὰ στέλνουν ἀπεσταλμένους στὰ πόδια τῆς Γαληνότητάς σας, συνοδεύοντάς τους μὲ ἐπιστολὰς τῆς ἐκλαμπρότατης Διοίκησης, σύμφωνα μὲ τὰ θεσπισμένα. Στὴ Λέζινα, πάλι, εἶδα ὅτι παραχωρήσατε ἐπιτρόπους, στοὺς ὁποίους ἔχουν ἀνατεθεῖ οἱ ὑποθέσεις τοῦ λαοῦ. Κατὰ συνέπεια, νομίζω ὅτι καὶ σ' αὐτὴ τὴν περίπτωση, ἡ ἀσφαλτὴ σοφία σας θὰ ἀποφασίσει αὐτὸ ποὺ θὰ δώσει ἐπαρκὴ λύση στὸ πρόβλημα»¹⁶.

μεναν στὸ νησί. Βλ. σχετικὰ: Γ. Σ. ΠΛΟΥΜΙΔΗΣ, Οἱ βενετοκρατούμενες ἑλληνικὲς χώρες μεταξὺ τοῦ δευτέρου καὶ τοῦ τρίτου Τουρκοβενετικοῦ πολέμου (1503-1537), Ἰωάννινα 1974, σ. 29, σημ. 6· ΑΣΠΑΣΙΑ ΠΑΠΑΔΑΚΗ, Ἀξιώματα στὴ βενετοκρατούμενη Κορίθῃ κατὰ τὸ 16ο καὶ 17ο αἶωνα, *Κρητικὰ Χρονικά* 26 (1986) 109, σημ. 4· ΑΡΒΑΝΙΤΑΚΗΣ, Κοινωνικὲς ἀντιθέσεις, σ. 115, σημ. 2, ὅπου καὶ ἀναφορὲς σὲ καταχρήσεις τῶν κατόχων τοῦ ἀξιώματος.

14. Βλ. σχετικὰ καὶ ΑΡΒΑΝΙΤΑΚΗΣ, Οἱ ταραχὲς τοῦ 1640.

15. Οἱ ἐπίτροποι φαίνεται ὅτι εἶχαν ἀναχωρήσει ἀπὸ τὴν Κέρκυρα πρὶν ἀπὸ τὸν Vendramin. Βλ. τὴν ἐκκλήση: Α. Σ. V., *Senato Mar*, filza 286, συνημμένη στὴν ἀπόφαση τῆς 1ης Σεπτεμβρίου 1633.

16. Ἀπὸ τὴ γνωμοδότηση τοῦ Vendramin, στίς 13 Αὐγούστου 1633: ὁ.π. Λέζινα εἶναι ἡ παλιὰ ὀνομασία

Είναι φανερό, ότι οι ποπολάροι της Κέρκυρας ήταν ενήμεροι των εξελίξεων στη Ζάκυνθο και ειδικά των αποφάσεων του 1632, σχετικά με το νέο ρόλο των επιτρόπων των συντεχνιών, και, όπωσδήποτε, στις συζητήσεις με τον Vendramin στην Κέρκυρα, θά τον είχαν ενημερώσει¹⁷. Ακόμη κι αν οι περιπτώσεις της Λέξινα και της Ζακύνθου δεν ήταν ίδιες, ωστόσο και στις δύο διακρινόταν ένας νέος θεσμικός τρόπος έκφρασης των εκτός του Συμβουλίου στρωμάτων, μία «λαϊκή εκπροσώπηση», αναγνωρισμένη από την Κυρίαρχο και αυτόνομη από τα κοινοτικά όργανα. Όσο κι αν αυτό, πάντως, φαινόταν να ικανοποιεί τα λαϊκά στρώματα, άνοιγε επικίνδυνους δρόμους για τις έσωτερικές ισορροπίες των τοπικών κοινωνιών και αυτό δεν θά παρέλείπαν να το σημειώσουν οι άμεσα θιγόμενοι, το στρώμα των πολιτών. Προς στιγμήν, πάντως, η γνώμη του Vendramin και το πρόσφατο παράδειγμα της Ζακύνθου λειτούργησαν υπέρ των επιδιώξεων του λαού.

Την 1η Σεπτεμβρίου 1633 η Σύγκλητος διέταξε τις Αρχές της Κέρκυρας να συνεργαστούν με τον επιθεωρητή του στόλου Francesco Basadonna και, αφού ολοκληρώσουν τις παλιές ανακρίσεις του Vendramin, να αποφασίσουν για τα ζητήματα που έθεσαν οι έπιτροποι του λαού στη Βενετία. Η Σύγκλητος καθόριζε, φυσικά, το πλαίσιο των κινήσεων: να καταργηθεί το αξίωμα του capitano dell'isola και ν' αντικατασταθεί από έναν αξιωματούχο και τον διοικητή του ίππικού και, τέλος, να επιληφθούν οι Αρχές ώστε να μη γίνονται καταχρήσεις στη σιταποθήκη. Ός προς το ζήτημα της εκπροσώπησης, η Βενετία φάνηκε αρκετά διστακτική. Σημείωνε: (α) για την προστασία του αγροτικού πληθυσμού από τις καταχρήσεις, μήπως θά ήταν κατάλληλο να χωριστεί το νησί σε τέσσερα τμήματα (quattro quartieri) και σε κάθε ένα να εκλέγεται ένας εκπρόσωπος που θά μεταφέρει τα προβλήματα στη Διοίκηση· (β) για την προστασία των ποπολάρων, μήπως θά έπρεπε αυτοί να εκπροσωπούνται «από τους επικεφαλής των συντεχνιών... όπως εφαρμόστηκε στη Ζάκυνθο και άλλου». Άφηνε, πάντως, στη Διοίκηση και στον επιθεωρητή του στόλου τη δυνατότητα, αν το έκριναν σκόπιμο, να παραχωρηθούν «οί δύο δικηγόροι και οί δύο έπιτροποι», «ή σύμφωνα με τις εκάστοτε ανάγκες ή με όποιον άλλο τρόπο θά κρίνατε σωστό»¹⁸.

Το γεγονός της καθυστέρησης της άφιξης του Basadonna στην Κέρκυρα και η έκκρεμότητα των αποφάσεων για έναν περίπου χρόνο, έφερε τα πράγματα

του δαλματικού νησιού Χβάρ.

17. Για τις σχετικές εξελίξεις στη Ζάκυνθο, βλ. στη συνέχεια.

18. Βλ. την απόφαση: A. S. V., *Senato Mar*, filza 286. Η έπισημανση της Βενετίας για όχι μόνιμη παραχώρηση δικηγόρων, αλλά εύκαιρα και σύμφωνα με τις ανάγκες, ήταν μέσα στη γενικότερη αντίληψή της και θά έπανεμφανιστεί στις αποφάσεις του 1644. Βλ. στη συνέχεια.

ξανά σέ ἔνταση. Ὅταν ἔφτασε ὁ ἐπιθεωρητής στήν Κέρκυρα, ἦρθε ἀντιμέτωπος μέ σωρεία νέων καταγγελίων κατὰ τῶν πολιτῶν. «Οἱ καταχρήσεις τῶν πολιτῶν εἶναι σέ μεγάλο βαθμό ὑπολογίσιμες», ἀνέφερε στίς 8 Ἰουνίου 1634 στή Γαληνοτάτη, ἐνῶ στίς 28 Ἰουνίου γνωστοποιοῦσε ὅτι μαζί μέ τή Διοίκηση εἶχαν ἀρχίσει νά ἔξετάζουν τίς γενικές καί τίς εἰδικές καταγγελίες, μέ στόχο τή λήψη ἀποφάσεων¹⁹.

Ἡ σχετική ἀπόφαση (terminatione) πάρθηκε στίς 23 Ἰουλίου 1634 μέσα σέ κλίμα διαφωνιῶν, ἐντάσεων καί κοινωνικῶν ἀντιθέσεων. Ἀφοῦ ἐξέφρασαν τίς ἀπόψεις τους οἱ σύνδικοι καί οἱ δικηγόροι τους, καθώς καί οἱ ἐκπρόσωποι (intervenienti) τοῦ λαοῦ, ὁ Francesco Basadonna, ὁ βάλιος Geronimo Trivisan, ὁ προβλεπτής καί καπιτάνος Lorenzo Dolfin καί οἱ σύμβουλοι Andrea Zane καί Francesco da Riva ἀποφάσισαν:

(α) νά καταργηθεῖ τὸ ἀξίωμα τοῦ capitano dell'isola καί νά παυθεῖ καί αὐτὸς πού ὑπηρετοῦσε ἐκεῖνη τή στιγμή·

(β) νά ἐφαρμοστοῦν αὐστηρά οἱ διαταγές τοῦ παλιοῦ γενικοῦ προβλεπτῆ Filippo Pasqualigo (1606-1607) γιά τή σιταποθήκη·

(γ) νά παραχωρηθοῦν στοὺς ποπολάρους καί στοὺς χωρικοὺς (alli popolari poveri et villici) δύο δικηγόροι, πού θά παρουσιάζονταν στὸ Δικαστήριο ὅταν ὑπῆρχε ἀνάγκη. Θά διορίζονταν μέσα σέ 8 μέρες, μέ ὅρους πού θά ἀποφάσιζαν οἱ Ἀρχές καί ὁ ἐπιθεωρητής, ἐνῶ ὁ μισθὸς τους θά προερχόταν ἀπὸ ἐτήσια ἀναλογικὴ εἰσφορὰ ὅλων ὅσων ἐπιθυμοῦσαν νά συμμετάσχουν (tansa da esser sodisfatta et esborsata annualmente da quelli del popolo et casali che acconsentiranno alla contributione, a tanto per casa a portione delle loro conditioni). Τέλος, στὰ χωριά, οἱ προεστοί (vecchiardi), οἱ balii καί οἱ contestabili ἐπιφορτίζονταν νά ἀναφέρουν στή δικαιοσύνη ὅ,τι συνέβαινε στὸ χῶρο εὐθύνης τους, ἐνῶ οἱ ἐπικεφαλῆς τῶν συντεχνιῶν θά ἦταν ὑπεύθυνοι γιά τή σωστὴ τήρηση τῶν καταστατικῶν τους (mariegole)²⁰.

Ὁ Basadonna, παρὰ τὴν ὑπογραφή του, δὲν παρέλειψε νά ἐκφράσει πρὸς τὴ Βενετία τὴ μερικὴ διαφωνία του. Ἐνημέρωσε ὅτι μέ αὐτὲς τίς ἀποφάσεις, οἱ ποπολάροι «δὲν θά ἀπαλλάσσονταν ἀπὸ τίς πιέσεις καί τίς καταχρήσεις, γιὰ νά μὴν πῶ, τὴν ὀλοφάνερη τυραννία τῶν πολιτῶν». Πίστευε ὅτι τὸ πρόβλημα τῆς σιτάρκειας καί τῆς διαχείρισης τῶν κεφαλαίων τῆς σιταποθήκης δὲν θά λυνόταν ἂν δὲν ἀποκτοῦσε ὁ λαὸς τὸ δικαίωμα νά συμμετάσχει στὴ διαχείριση

19. A. S. V., *Provveditori da Terra e da Mar*, filza 1259, στίς ἀντίστοιχες ἡμερομηνίες.

20. Ἡ ἀπόφαση: A. S. V., *Senato Mar*, filza 363, δ.π. Γιὰ τοὺς contestabili βλ. ΕΡ. ΛΟΥΝΤΖΗΣ, Ἡ Ἐνετοκρατία στὰ Ἐφράνησα (α' ἐκδ. Ἀθήνα 1856), Ἀθήνα 1969, σ. 253: «ἀστυνομικοὶ ὑπάλληλοι μᾶλλον παρὰ δημοτικοὶ λειτουργοί», εἶχαν τὸ καθήκον νά ἀναφέρουν στίς Ἀρχές ἀξιόπινες πράξεις στὴν ἐξοχή. Οἱ balii ἦταν ἐπικεφαλῆς στὰ 4 βαϊλάτα.

της σιταποθήκης (che il popolo dovesse in oltre haver qualche parte nel governo del Fontico), ώστε να εφαρμόζονται πληρέστερα οι διαταγές του Pasqualigo. Τις απόψεις του αυτές τις είχε εκφράσει στους άλλους Βενετούς αξιωματούχους της Κέρκυρας και τις ώρες ακόμη της υπογραφής. Αναγκάστηκε, όμως, να υπογράψει, επειδή τα πνεύματα έξω ήταν εξημμένα. Καθώς τα πλήθη συγκεντρώνονταν στη Σπιανάδα, ή πιθανή δημοσιοποίηση της διαφωνίας του ή ή τυχόν αδυναμία τελικής συμφωνίας, ήταν πιθανό να πυροδοτήσουν έπεισόδια²¹.

Στις άμεσως επόμενες μέρες εξελέγησαν οι δύο δικηγόροι του λαού, ο domino Μιχαήλ Καρυοφύλης (Michiel Cariofilo) και ο Γεώργιος Κορμαρίνος του ποτέ Νικολάου (Zorzi Cornarino), ενώ στις 9 Αυγούστου οι Άρχες όρισαν αυστηρές ποινές για όποιον θα παρακώλυε το έργο τους²².

Είναι παράδοξο ότι η Κοινότητα δε φαίνεται να αντέδρασε εκείνες τις στιγμές μπροστά σε αυτές τις αποφάσεις, ή τουλάχιστον οι πηγές δεν μας αφήνουν να διαπιστώσουμε αντιδράσεις της μέσα στα πλαίσια των θεσμών. Αργότερα, ωστόσο, δεν πρόκειτο να είναι τόσο εφεκτική. Αν, πάντως, δεν γνωρίζουμε αντιδράσεις και επίσημες προσφυγές της, γνωρίζουμε ότι ξεκίνησε μία προσπάθεια τρομοκράτησης των δικηγόρων του λαού: ή πιό πάνω απόφαση των Άρχων, της 9ης Αυγούστου, έγγραφεται σ' αυτό το πλαίσιο. Επιπλέον, ή είδηση για τις βιαιότητες των πολιτών έναντιόν τους έφτασε μέχρι τη Βενετία. Οι δικηγόροι κατήγγειλαν στα ανώτατα βενετικά όργανα τις απόπειρες τρομοκράτησής τους, τις εις βάρος τους απειλές και τον τραυματισμό του ενός από τους δύο. Στις 18 Δεκεμβρίου 1637 το ποινικό δικαστήριο των Σαράντα (Quarantia Criminale) απόφασισε αυστηρές ποινές για όποιον με όποιονδήποτε τρόπο θα παρεμπόδιζε το έργο των δικηγόρων²³.

Η επίσημη «σιωπή», πάντως, της Κοινότητας ίσως να οφείλεται και στο γεγονός ότι οι αποφάσεις του Ιουλίου – Αυγούστου του 1634 συνάντησαν την όχι ευνοϊκή υποδοχή της Συγκλήτου. Επιπλέον, ή κοινοποίηση των διαφωνιών του Basadonna στη Βενετία προκάλεσε το αντίθετο αποτέλεσμα και συνέβαλε στην άρχη της αντιστροφής για τις επιδιώξεις του λαού της πόλης και των χω-

21. Για τις απόψεις του βλ. A. S. V., *Provveditori da Terra e da Mar*, filza 1259, επιστολή της 23ης Ιουλίου 1634 και: A. S. V., *Senato Mar*, filza 363, γνωμοδότηση της 2ας Σεπτεμβρίου 1643, ό.π.

22. Σύμφωνα με την απόφαση, το μέτρο ήταν αναγκαίο εφόσον οι δικηγόροι ήδη δέχονταν απειλές: A. S. V., *Senato Mar*, filza 363, ό.π.

23. Αντίγραφο της απόφασης καταχωρίστηκε στη Γραμματεία της Κέρκυρας στις 13 Φεβρουαρίου 1638. Την απόφαση παρουσίασε ό Κορμαρίνος, ό όποιος, μάλλον, είχε μεταφέρει τό ζήτημα στη Βενετία. Βλ. A. S. V., *Senato Mar*, filza 363, ό.π. Για τόν τραυματισμό του ενός (πιθανώς του Κορμαρίνου), που πρέπει να προκάλεσε και την προσφυγή στην Quarantia, βλ. μεταγενέστερη καταγγελία των ποπολάρων (4 Δεκεμβρίου 1642): A. S. V., *Senato Mar*, filza 363, ό.π.

ρικῶν. Ἔτσι, στὶς 24 Ὀκτωβρίου 1634 ἡ Σύγκλητος ζητοῦσε ἀπὸ τὶς Ἀρχὲς τῆς Κέρκυρας περαιτέρω διευκρινίσεις γιὰ τὸ σκεπτικὸ ποὺ τὶς ὀδήγησε στὶς συγκεκριμένες ἀποφάσεις καὶ ζητοῦσε ἐπιπλέον τὶς ἐκτιμήσεις τους γιὰ τὸ τί θὰ συνέβαινε ἂν ἀποφάσιζαν διαφορετικὰ²⁴. Ὁ βάλιος Geronimo Trivisan καὶ ὁ προβλεπτής καὶ καπιτάνος Lorenzo Dolfin, μᾶλλον μὲ ἐκπληξη, ἀπάντησαν (20 Δεκεμβρίου) ὅτι ἀπλῶς ἐφάρμοσαν τὴ δουκικὴ διαταγὴ, ἐπισημαίνοντας ὅτι ἡ παραχώρηση τοῦ δικαιώματος λαϊκῆς ἐκπροσώπησης ἀπὸ δύο δικηγόρους ἀποφασίστηκε, διότι ἄλλωθ, «μὲ τοὺς ἀνταγωνισμοὺς μεταξὺ πολιτῶν καὶ ποπολάρων θὰ ὀδηγούμασταν εὐκόλα στὴ διάσπαση τοῦ ἐνωμένου αὐτοῦ σώματος, στὰ θλιβερά συμβάντα καὶ στὴ σύγχυση τῆς Ζακύνθου»²⁵.

Ἡ ἰσχυρὴ, ἀλλὰ, κατὰ τὰ φαινόμενα, μόνον ἐξωθεσμικὴ ἀντίδραση τῶν πολιτῶν καὶ ἡ τελευταία ἀπόφαση τῆς Βενετίας δημιούργησαν μίαν ἐκκρεμότητα ποὺ στὴν πράξη φαίνεται ὅτι ἰσοδυναμοῦσε μὲ ἀποδυναμώση ἢ καὶ ἀκύρωση τοῦ θεσμοῦ στὰ ἀμέσως ἐπόμενα χρόνια. Οἱ πληροφορίες ποὺ διαθέτουμε μᾶς ὀδηγοῦν στὸ συμπέρασμα ὅτι τὸ καθεστὼς τῆς καταπίεσης καὶ τῆς αὐθαιρεσίας στὴ δικαιοσύνη δὲν ἄλλαξε. Ὁ βάλιος Trivisan στὴν τελικὴ του ἀναφορὰ, στὶς 25 Ἰανουαρίου 1636, σκιαγραφοῦσε τὴν κατάσταση μὲ τὰ γνώριμα μελανὰ χρώματα. Μιλοῦσε γενικὰ γιὰ τὴν «πανουργία καὶ τὴ λαϊμαργία τῶν δικηγόρων καὶ τῶν ἐπιτρόπων» στὴ διαδικασία τῶν ἀστικῶν καὶ τῶν ποινικῶν ὑποθέσεων, γιὰ τὴν ἀδυναμία τῶν χωρικῶν καὶ τῶν ποπολάρων νὰ ἀντιμετωπίσουν «τοὺς πολίτες ἢ τοὺς ἰσχυροὺς», γιὰ τὴν ἀδυναμία τῶν χωρικῶν νὰ φτάσουν στὴν πόλη καὶ νὰ ὑποβάλουν μηνύσεις, γιὰ τὴν ἀδυναμία τους νὰ ξεπεράσουν τὴν κωλυσιεργία τῶν δικαστικῶν ὀργάνων κ.λπ. Λόγος γιὰ ὕπαρξη τῶν δικηγόρων τοῦ λαοῦ δὲν γινόταν²⁶.

Στὴν ἴδια κατεύθυνση καὶ στὸ ἴδιο πάντα ἀσφυκτικὸ κλίμα, μᾶς ὀδηγεῖ μία ἔκκληση τῶν χωρικῶν τοῦ νησιοῦ, ποὺ ὑπέβαλε στὴ Βενετία κατὰ τὴν ἐπιστροφή του, τὸ 1638, ὁ προβλεπτής καὶ καπιτάνος Piero Loredan²⁷. Ἡ ἔκκληση ὑπογραφόταν ἀπὸ δεκάδες χωρικοὺς: «ὅλοι οἱ προεστοί (vecchiardi), οἱ ἱερωμένοι καὶ οἱ balii ἐν ὀνόματι ὅλων [τῶν χωρικῶν]», ἐνῶ ἀρκετὲς φορὲς ὑπέγραφαν καὶ οἱ contestabili τῶν χωριῶν. Ἡ ἔκκληση ἀναφερόταν στὸν capitano dell'isola, ἀξίωμα ποῦ, ὅπως εἶδαμε, καταργήθηκε τὸ 1633-34. Οἱ αὐθαιρεσίες τῶν πολιτῶν ποὺ κατεῖχαν τὸ ἀξίωμα τὰ ἀμέσως προηγούμενα χρόνια, μαθαίνουμε ἀπὸ τὴν ἔκκληση, εἶχαν ὀδηγήσει τοὺς νησιῶτες νὰ ζητήσουν «ὄχι νὰ

24. A. S. V., *Senato Mar*, filza 363, ὁ.π.

25. A. S. V., *Senato Mar*, filza 363, ὁ.π.

26. A. S. V., *Collegio*, Relazioni, busta 85. Ἡ ἔκθεση φέρει ἡμερομηνία 25 Ἰανουαρίου 1635, ἀλλὰ μᾶλλον εἶναι more veneto (=1636) ἐφόσον ὁ Trivisan ἀνέλαβε στὶς 24 Ἰουλίου 1633. Βλ. καὶ APBANITAKHΣ, Οἱ ταραχὲς τοῦ 1640.

καταργηθεῖ τελείως τὸ ἀξίωμα, ἀλλὰ νὰ βρεθεῖ κάποια λύση, γιατί δὲν μποροῦμε νὰ ζοῦμε δίχως κάποιον ποὺ νὰ φροντίζει τὸ νησί». Ἡ Βενετία, ὡστόσο, κατάργησε τὸ ἀξίωμα καὶ διέταξε τὶς Ἀρχές νὰ τοὺς παραχωρήσουν «ὑπερασπιστές» (*diffensori*). «Οἱ ἐξοχότατοι Διοικητὲς ἔβγαλαν κάποιες διαταγές, ποὺ εἶναι ἀδύνατο νὰ ἐφαρμοστούν, διότι, ἐκτὸς τοῦ ὅτι εἶναι ἀνεπαρκεῖς, δὲν ἀνταποκρίνονται στὶς ἀνάγκες μας. Μ' αὐτὲς τὶς διαταγές διακηρυσσόταν ὅτι θὰ βρίσκονταν δύο δικηγόροι, οἱ ὅποιοι θὰ πληρώνονταν μὲ εἰσφορά (*tansa*) τῶν νησιωτῶν. Αὐτοὶ οἱ δικηγόροι δὲ βρέθηκαν, ἐφόσον ἡ φτώχεια μας δὲν ἐπέτρεψε τὴ συνεισφορά καί, ἐπιπλέον, ἓνα τέτοιο μέτρο δὲν ἀρκεῖ, ἀφοῦ ἐμεῖς ἔχουμε ἀνάγκη ἀπὸ ἓνα πρόσωπο ποὺ νὰ βγαίνει στὰ χωριὰ καί, μεταξὺ τῶν ἄλλων ποὺ ἔχουμε ἀνάγκη, νὰ καταδιώκει καὶ τοὺς κλέφτες»²⁸.

Ἡ πὺ ἀνω ἔκκληση τῶν χωρικῶν, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν οὐσιαστικὴ ἀνυπαρξία τοῦ θεσμοῦ τῶν δικηγόρων, δείχνει καὶ τὰ ὅριά του. Φαίνεται ὅτι ἀκόμη κι ἂν θὰ λειτουργοῦσε, πάλι θὰ ἦταν δύσκολο γιὰ τοὺς χωρικοὺς ἢ γιὰ τοὺς ἐκπροσώπους τους (σύμφωνα μὲ τὴν ἀπόφαση τοῦ Ἰουλίου τοῦ 1634) νὰ πηγαίνουν στὴν πόλη γιὰ νὰ ἀποταθοῦν στοὺς δικηγόρους καὶ νὰ ἐξυπηρετηθοῦν πραγματικά. Ὁ νέος θεσμός, ἂν θὰ λειτουργοῦσε, θὰ ἐξυπηρετοῦσε πρακτικὰ τὸν πληθυσμὸ τῆς πόλης καί, ὅπως οἷδετε, ὅσους ποπολάρχους θὰ εἶχαν τὴ δυνατότητα νὰ συμμετάσχουν στὶς εἰσφορὲς γιὰ νὰ ἐπωφεληθοῦν ἀπὸ τὴ λειτουργία του. Πάντως, λίγο ἀργότερα, τὸ 1643, ὁ πρέσβης τῆς Κοινότητος Ν. Κουαρτάνος ἀνέφερε στὴ Βενετία ὅτι καὶ μετὰ τὶς ἀμφισβητούμενης ἀποτελεσματικότητος ἀποφάσεις τοῦ Ἰουλίου, πολλοὶ χωρικοὶ καὶ φτωχοὶ ποπολάρχοι κατέφευγαν γιὰ προστασία στοὺς συνδίκους, «ποὺ ἀνέκαθεν ὑπῆρξαν προστάτες τῶν χωρικῶν» καὶ τοὺς ἐξουσιοδοτοῦσαν νὰ τοὺς ὑπερασπιστοῦν στὶς δίκες²⁹. Εἶναι φανερό ὅτι δὲν πρέπει νὰ ἀμφισβητήσουμε τὴν ἀποψη τοῦ πρέσβη. Εἴτε ἡ πραγματικὴ δυσλειτουργία τοῦ νέου θεσμοῦ, εἴτε ἡ οἰκονομικὴ ἀδυναμία πολλῶν νὰ συνεισφέρουν στὴν πληρωμὴ, εἴτε ἀκόμη οἱ πελατειακὲς σχέ-

27. Ἡ ἔκκληση συνημμένη στὴν ἀναφορά του στοὺς Κολλέγιο: A. S. V., *Collegio, Relazioni*, busta 85. Ἡ ἔκθεσις εἶναι ἀχρονολόγητη, ἀλλὰ μᾶλλον τοῦ 1638, ἐφόσον ὁ Loredan παρέδωσε στὸν Domenico Vendramin στὶς 3 Ἰουνίου 1638: A. S. V., *Senato (Secreta)*, Dispacci Rettori, Corfù, filza 21, σχετικὴ ἀναφορά τοῦ βαλίου Geronimo Morosini, 8 Ἰουνίου 1638.

28. Στὴν ἔκκληση ἀναφερόταν ὅτι ὁ προβλεπτής καὶ καπιτάνος Dolfín, πρὸς ἀνακούφιση τῶν χωρικῶν, διόρισε στὶς 6 Μαρτίου 1635 τὸν Δῆμο Τριβῶλη τοῦ ποτὲ Γεωργίου στοὺς ἀξίωμα τοῦ «ministro delle anagrafi, guardiano et altro che occorresse all'isola». Ἡ Κοινότητα, «ζηλόφθονη», κατέφυγε στὴ Βενετία καὶ ζήτησε νὰ οἰκιοποιηθεῖ κι αὐτὸ τὸ ἀξίωμα μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Τριβῶλη. Ἡ Βενετία, ὅμως, «γνωρίζοντας τὴν κακὴ προαίρεση τῆς Κοινότητος», τὸ ἀπαγόρευσε τελείως. Οἱ χωρικοὶ ζητοῦσαν νὰ ἐπικυρωθεῖ ὁ διορισμός τοῦ Τριβῶλη καὶ νὰ διαταχθεῖ οἱ ἐπόμενοι νὰ τὸ κατέχουν ἰσοβίως.

29. A. S. V., *Senato Mar*, filza 363, ὁ.π., φ. 26-34 (παρατίθενται ἀντίγραφα ἐξουσιοδοτήσεων).

σεις και ἡ συνήθεια ὁδηγοῦσαν πάντα πολλοὺς χωρικοὺς καὶ ποπολάρους νὰ προσφεύγουν στὰ ὄργανα τῆς Κοινότητος.

Οἱ διεκδικήσεις, πάντως, τῶν ποπολάρων καὶ τῶν χωρικῶν μπήκαν στὴν τελικὴ τους φάση στὰ τέλη τοῦ 1642, δείχνοντας σαφέστερα τίς στοχεύσεις καὶ τοὺς φόβους τῶν δύο ἀντίπαλων πλευρῶν.

Στὶς 4 Δεκεμβρίου 1642 ὑποβλήθηκε ἔκκληση στὶς βενετικὲς Ἀρχές ποὺ τὴν ὑπέγραψαν οἱ μισὲρ Nicolò Ne, Γεώργιος Μινῶτος, Μάρκος Καναλιώτης (Canagliotti), Μάρκος Κρητικὸς καὶ Δονάτος Ἀλβάνας, ποὺ ἐκπροσωποῦσαν καὶ τοὺς μισὲρ Ἀρσένιο Τάρταρο, Στάμο Ρομπώτη, Νικόλαο καὶ Εὐστάθιο Δεσύλλα, Πέτρο da Milan, Comi Vonda, Ἀνδρέα Λεζερνιώτη (Lesernotti), Ἀνδρέα Φλώκαλη (Flocali), Νικόλαο Παπαγεωργόπουλο (Papaiordopulo), καπετὰν Ἰσίδωρο (Sideri) Ράλλη καὶ μισὲρ Bernardin Zanchi. Οἱ ὑπογράφωντες, ἐν ὀνόματι «τῆς πόλης καὶ τῶν χωρικῶν τοῦ νησιοῦ», ἀφοῦ ἐξιστοροῦσαν τὴν πραγματικὴ ἀδυναμία ἐφαρμογῆς τῶν ἀποφάσεων τῶν ἐτῶν 1633-34, ἐξαιτίας τῆς τρομοκρατίας τοῦ λαοῦ καὶ τῶν δύο δικηγόρων, ζητοῦσαν τώρα, μὲ βάση τίς παλιὲς ἐκείνες ἀποφάσεις, νὰ ἐκλεγοῦν «δικηγόροι [μέσα] ἀπὸ ὅσους εἶναι ἐγγράμματοι καὶ ἔχουν πείρα, οἱ ὁποῖοι ἐπιπλέον νὰ εἶναι ἐντελῶς ἀνεξάρτητοι καὶ ἄσχετοι ἀπὸ τοὺς πολίτες», γιὰ νὰ ἐκπροσωποῦν τὸ λαὸ στὶς δίκες, νὰ ὑπερασπίζονται τὰ συμφέροντά του στὴν σιταποθήκη καὶ ν' ἀντιμετωπίζουν κάθε ἄλλη αὐθαιρεσία. Οἱ Ἀρχές, δίχως καθυστέρηση –ἀλλὰ καὶ δίχως ρητὴ ἐπ' αὐτοῦ ἐντολὴ ἀπὸ τὸ Κέντρο³⁰– ζήτησαν στὶς 13 Δεκεμβρίου νὰ ὑποβληθοῦν τὰ ὀνόματα τῶν πλέον κατάλληλων. Τὴν ἐπόμενη, 33 ποπολάροι ὑπέγραψαν κείμενο μὲ τὸ ὁποῖο πρότειναν τὸ γνωστὸ Γεώργιο Κορμαρίνο καὶ τὸν Ἀντώνιο Βρισινιώτη (Vrisignotti). Στὶς 16 τοῦ ἴδιου μηνὸς ὁ βάιλος Cipriano Civan, ὁ προβλεπτής καὶ καπιτάνος Piero Navagero καὶ οἱ σύμβουλοι Giovanni-Francesco Grimaldi καὶ Zuanne Briani, τοὺς ἐνέκριναν, ὀρίζοντάς τους «δικηγόρους τοῦ λαοῦ τῆς πόλης καὶ τῶν χωρικῶν», ἐνῶ στὶς 19 ἀνανέωσαν τὴν ἰσχὺ τῶν παλαιῶν ἀποφάσεων γιὰ τὴν προστασία τῶν δικηγόρων ἀπὸ ἐναντίον τους ἀπειλὰς καὶ ἀποπειρὰς, προβλέποντας βαρὺς ποινές. Στὶς 30 Δεκεμβρίου οἱ Ἀρχές μὲ νέα ἀπόφαση ὀρίζαν τὰ καθήκοντα τῶν δικηγόρων, μὲ ρητὴ ἀναφορὰ στὴν ἀπόφαση τῆς 23ης Ἰουλίου 1634 –δίχως καμία ἀναφορὰ στὴν ἀπόφαση τῆς Συγκλήτου τῆς 24ης Ὀκτωβρίου 1634, ποὺ προκάλεσε τὴν πραγματικὴ ἐκκρεμότητα– καὶ ἀνέφεραν ὅτι ὅσοι ποπολάροι ἢ χωρικοὶ ἐπιθυμοῦσαν νὰ συνεισφέρουν στὴν πληρωμὴ τους, θὰ μπορούσαν «ἐλεύθερα νὰ παρουσιαστοῦν καὶ νὰ καταγραφοῦν σὲ ἰδιαίτερο βιβλίο στὴ Γραμματεία τοῦ προβλεπτή καὶ καπιτάνου». Ἡ ἀδυναμία, ὅμως, πολλῶν χωρικῶν νὰ πᾶνε στὴν πόλη, ὁδήγησε τίς Ἀρχές σὲ νέα ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἀπόφαση. Στὶς 2 Ἰανουαρίου

30. Ἡ Κοινότητα θὰ ἐπιμένει πολὺ στὸ σημεῖο αὐτό. Βλ. στὴ συνέχεια.

1643 έδωσαν έξουσιοδότηση στὸν σινιὸρ Νικόλαο Ἡγούμενο (Igumeno), τὸν domino Στυλιανὸ Μάνεση καὶ τὸν domino Ἰσίδωρο (Siderio) Βάρδα, μετὰ ἀπὸ αἴτημα τῶν ἰδιῶν, νὰ εἰσπράττουν τὶς εἰσφορὲς μέσα καὶ ἔξω ἀπὸ τὴν πόλη. Ἐπόμενη ἀπόφαση, στὶς 28 Ἰανουαρίου, ὅριξε λεπτομερέστατα τὴ διαδικασία εἰσπραξῆς, φύλαξης καὶ διαχείρισης τῶν εἰσφορῶν. Τὰ χρήματα θὰ φυλάσσονταν στὴ Γραμματεία τοῦ προβλεπτῆ καὶ καπιτάνου καὶ κάθε χρόνο θὰ ἐξελέγετο ἓνας γραμματέας (scrivano) καὶ ἓνας ταμίας (cassiero) ποὺ θὰ ἦταν ὑπεύθυνοι γιὰ τὴν εἰσπραξὴ καὶ τὴ φύλαξή τῶν χρημάτων, καθὼς καὶ γιὰ τὴν καταχώριση τῶν ἐγγραφῶν στὰ εἰδικὰ βιβλία. Τὰ συγκεντρωμένα χρήματα θὰ παραδίδονταν στὸ εἰδικὸ ταμεῖο, καταμετρούμενα παρουσία τοῦ προβλεπτῆ, ὁ ὁποῖος καὶ θὰ κρατοῦσε τὰ κλειδιά³¹.

Ἡ σωρεία τῶν ἀποφάσεων, ὁ γρήγορος ρυθμὸς, ἡ προθυμία τῶν Βενετῶν ἀξιωματοῦχων νὰ ἱκανοποιήσουν ὅλα τὰ αἰτήματα τῶν ποπολάρων, ἀλλὰ κυρίως ἡ σταθερότητα ποὺ φαινόταν νὰ παίρνουν οἱ ἐξελίξεις, μὲ τὴν ὁργάνωση εἰδικῆς ὑπηρεσίας, τὸ διορισμὸ προσώπων σὲ νέα ἀξιώματα, τὴν ἐμφάνιση ἑνὸς πραγματικοῦ «μηχανισμοῦ», ἔκαναν τὴν Κοινότητα νὰ ἀντιδράσει. Ἔσπευσε τώρα νὰ ἐπισημάνει στὶς Ἀρχές, ἀφενὸς ὅτι οἱ ἀποφάσεις τοῦ Ἰουλίου τοῦ 1634 εἶχαν συναντήσει τὴν ἀντίδραση τῆς Συγκλήτου καὶ ἀφετέρου ὅτι ἡ παρούσα Διοίκηση δὲν εἶχε σχετικὴ δικαιοδοσία γιὰ ἀποφάσεις, ἀφοῦ ἡ ἀπόφαση τῆς Συγκλήτου (1 Σεπτεμβρίου 1633) ἀναφερόταν ἀποκλειστικὰ στοὺς τότε ἀξιωματοῦχους. Οἱ ἐξελίξεις τώρα ἐπιταχύνονταν. Τὴν κατάσταση ἐπέτεινε, καὶ μάλιστα εἰς βάρος τῶν ποπολάρων καὶ τῶν χωρικῶν, τὸ γεγονὸς τῶν κακῶν σχέσεων τοῦ βαῖλου μὲ τοὺς δύο συμβούλους του. Ὁ βάλλος Cirvan εἶχε ἀπὸ παλαιότερα ἐνημερώσει τὴ Βενετία ὅτι εἶχαν ἔρθει σὲ ἀνοιχτὴ σύγκρουση, ὅταν ἐκεῖνοι τὸν προσέβαλαν δημοσίως³².

Οἱ σύνδικοι καὶ οἱ δικηγόροι παρουσιάστηκαν χωριστὰ στὶς Ἀρχές, στὶς 8 καὶ 10 Φεβρουαρίου ἀντίστοιχα, γιὰ νὰ ὑποβάλουν τὶς ἀπόψεις τους. Ὅταν, ὅμως, οἱ Ἀρχές ἀναζήτησαν τὴν ἀπόφαση τῆς Συγκλήτου τῆς 1ης Σεπτεμβρίου 1633 γιὰ νὰ ἐξετάσουν τὸ ζήτημα, δὲν τὴ βρῆκαν στὰ Ἀρχεῖα· δὲν βρῆκαν καὶ τὴν ἀπόφαση τῆς τοπικῆς Διοίκησης, τῆς 23ης Ἰουλίου 1634³³. Βρῆκαν μόνον ἐκείνη τῆς 24ης Ὀκτωβρίου 1634 ποὺ δημιούργησε παλαιότερα τὰ προβλήματα. Ὡς ἐκ τούτου, ξανασυσήτησαν τὸ θέμα στὶς 17 Φεβρουαρίου. Ἡ διαμάχη,

31. Ἀντίγραφα ὅλων τῶν ἀποφάσεων Δεκεμβρίου-Ἰανουαρίου: A. S. V., *Senato Mar*, filza 363, ὁ.π.

32. Βλ. τὴν ἔντονη ἀναφορὰ του: A. S. V., *Senato (Secreta)*, Disparci Rettori, Corfù, filza 23, 13 Δεκεμβρίου 1642.

33. Οἱ ποπολάροι κατήγγειλαν ἀργότερα στὴ Βενετία ὅτι τὶς εἶχαν ἐξαφανίσει οἱ πολῖτες, οἱ μόνοι, ἄλλωστε, ποὺ εἶχαν πρόσβαση στὰ Ἀρχεῖα τῆς Κοινότητος, ὅπου καταχωρίζονταν οἱ διαταγές. Βλ. στὴ συνέχεια τὴν ἐκκλήση τοῦ Κορμαρίνου, στὶς 27 Ἀπριλίου 1643, στὸν δόγη.

ὅμως, τοῦ βαΐλου μὲ τοὺς συμβούλους ἐμπόδισε τὴν ὁμοφωνία: ὁ βάιλος καὶ ὁ προβλεπτής καὶ καπιτάνος πρότειναν νὰ ἀνασταλοῦν οἱ ἀποφάσεις τοῦ Δεκεμβρίου-Φεβρουαρίου καὶ νὰ ἀποφανθεῖ ἡ Σύγκλητος, ἀλλὰ οἱ δύο σύμβουλοι ἐπέμεναν νὰ ἀκυρωθοῦν οἱ ἐπίμαχες ἀποφάσεις. Οἱ τελευταῖοι, μάλιστα, ἀπευθύνθηκαν μὲ χωριστὴ ἀναφορὰ στὴ Βενετία, στίς 23 Φεβρουαρίου, παρουσιάζοντας μία ἐκδοχὴ διαφορετικὴ ἀπὸ ἐκείνη τῶν βαΐλου – προβλεπτῆ καὶ καπιτάνου. Ἀπὸ τὸ κείμενό τους διαφαίνεται ὅτι μᾶλλον ἀπρόθυμα εἶχαν δεχτεῖ νὰ συνυπογράψουν τίς ἀποφάσεις γιὰ ἐκλογή τῶν δικηγόρων, «ὕπολογίζοντας ὅτι ἔτσι θὰ σταματοῦσαν οἱ ἀταξίες ποὺ εἶχαν κιόλας ἀρχίσει, τὰ σκάνδαλα καὶ οἱ ταραχές, ποὺ ὥστόσο ἀκόμη συνεχίζονται». Ἐπέμεναν ἐπιπλέον στὸ γεγονὸς ὅτι κατάλαβαν πὼς οἱ ποπολάροι εἶχαν σκοποὺς πολὺ διαφορετικούς ἀπὸ τοὺς ὁμολογημένους, ὅτι ἔκαναν μυστικές συγκεντρώσεις καὶ ὀργάνωσαν ταμεῖο, ἀλλὰ ἀποσιωποῦσαν τὸ γεγονὸς ὅτι πολλὲς ἀπὸ τίς ἐνέργειες αὐτὲς εἶχαν γίνει μὲ τὴν ἄδεια τῆς Διοίκησης. Φρόντιζαν, μάλιστα, νὰ τὸνίσουν ὅτι ὁ Νικόλαος Ἡγούμενος, ἀπὸ τὰ Ἰωάννινα, ἦταν «τέως πρόξενος τῶν Ἑλλήνων [ἐμπόρων] καὶ στενὸς συγγενῆς τοῦ πασᾶ ἐκείνου τοῦ τόπου», ἐνῶ ὁ καπετάν-Ράλλης ἦταν πρόξενος τῶν Γάλλων³⁴.

Στὸ μεταξὺ, οἱ ποπολάροι, βλέποντας τὴν ἄσχημη τροπὴ τῶν πραγμάτων, ἀποφάσισαν νὰ ἀπευθυνθοῦν στὴ Βενετία. Στίς 19 Φεβρουαρίου, 100 περίπου ποπολάροι παρουσιάστηκαν στὸν δημόσιο νοτάριο παπὰ-Γιάννη Βερβιτσιώτη, γιὰ νὰ ἐξουσιοδοτήσουν τὸν Κορμαρίνο ὡς «γενικὸ ἐπίτροπο» (*comesso generale et procuratore*) νὰ μεταβεῖ στὴ Βενετία καὶ νὰ ζητήσῃ τὴν ἐφαρμογὴ τῶν ἀποφάσεων ποὺ εἶχαν ἀνασταλεῖ³⁵. Ἡ Διοίκηση, ποὺ τώρα ἤθελε νὰ σταματήσει τίς ἐξελίξεις, ἐπέβαλε στὸ νοτάριο πρόστιμο 500 δουκάτων ἂν ἔδινε ἀντίγραφο τῆς ἐξουσιοδότησης δίχως ρητὴ ἄδεια τῶν Ἀρχῶν³⁶. Οἱ ἐνδιαφερόμενοι, ὅμως, δὲ μποροῦσαν νὰ σταματήσουν τώρα, καθὼς οἱ προκλήσεις τῶν πολιτῶν πολλαπλασιαζόνταν. Τὸ κλίμα κατὰ τῶν ἐκλεγμένων δικηγόρων καὶ ταμιῶν τῶν ποπολάρων γινόταν βαρὺ. Κείμενα δυσφημιστικὰ ἐμφανίζονταν στίς πλατεῖες τῆς πόλης καὶ ἀπειλὲς ἐξακοντίζονταν, ἐνῶ ὁ πολίτης Πέτρος

34. Ἡ ἀναφορὰ τους, καθὼς καὶ ἡ πρὸ πάνω ἀπόφαση τῆς 17ης Φεβρουαρίου: A. S. V., *Senato Mar*, filza 363, ὅ.π. Στὴ Βενετία ἀπευθύνθηκαν μὲ ἓνα κοινὸ ἀπολογητικὸ καὶ μᾶλλον ἀμήχανο κείμενο ὁ βάιλος καὶ ὁ προβλεπτής καὶ καπιτάνος τὴν 1η Μαρτίου, ἐπιμένοντας στὸ ὅτι κατὰ τίς πρῶτες ἀποφάσεις τοῦ Δεκεμβρίου 1642 δὲν ἀντέδρασαν οἱ σύνδικοι καὶ στὸ ὅτι δὲν τοὺς εἶχε γνωστοποιηθεῖ ἔγκαιρα ἡ ἀπόφαση τοῦ Ὀκτωβρίου 1634: ὅ.π. Τὰ δύο κείμενα παραδόθηκαν στοὺς Savi dell'una e l'altra mano, οἱ ὁποῖοι, στίς 10 Ἀπριλίου, ζήτησαν τὴ γνώμη τοῦ προηγούμενου βαΐλου καὶ τοῦ προηγούμενου προβλεπτῆ καὶ καπιτάνου.

35. Βλ. ἀντίγραφο τῆς ἐξουσιοδότησης, ὅπου σημειώνονται καὶ τὰ δνόματα: A. S. V., *Senato Mar*, filza 363, ὅ.π., φ. 64r-65r.

36. Ἀντίγραφο τῆς ἀπόφασης τῆς 23ης Φεβρουαρίου: A. S. V., *Senato Mar*, filza 363, ὅ.π., φ. 73r.

Χαλικιόπουλος εξύβρισε τὸν Βρισινώτη, κατὰ τὴ διάρκεια μιᾶς δίκης, ἐπειδὴ ὑποστήριζε ὡς δικηγόρος ἓνα χωρικό. Στὶς 28 Φεβρουαρίου οἱ Κορμαρίνος, Βρισινώτης, Ἡγούμενος, Μάνεσης καὶ Βάρδας ὑπέβαλαν ἓνα σχετικό κείμενο καταγγελίας στὸν βάλιο καὶ στὸν προβλεπτή καὶ καπιτάνο, μὲ τὴν παράκληση νὰ προωθηθεῖ στὸ Συμβούλιο τῶν Δέκα. Παράλληλα, ζητοῦσαν νὰ ἐγκριθεῖ ἡ ἀποστολὴ ἑνὸς ἀπὸ τοὺς δύο δικηγόρους στὴ Βενετία³⁷. Οἱ Ἀρχεὲς ἐπιχείρησαν νὰ παρεμποδίσουν τὴν ἀποφασισμένη ἀπὸ τοὺς ποπολάρους ἀποστολὴ τοῦ Κορμαρίνου καὶ στὶς 15 Μαρτίου διέταξαν τὸν καπετάνιο τοῦ πλοίου *Santa Maria dei Carmini*, ποὺ ἐτοιμαζόταν νὰ ἀποπλεύσει, νὰ μὴν πάρει τὸν Κορμαρίνο στὴ Βενετία³⁸. Αὐτός, ὅμως, ἀνήφθη τὴν ἀπαγόρευση καὶ παρουσιάστηκε στὴ Βενετία μὲ τὸν τίτλο τοῦ «ἐπιτρόπου καὶ ἐκπροσώπου τοῦ λαοῦ» (*procuratore et interveniente del popolo della città di Corfù*).

Ἡ Κοινότητα, ἐξοργισμένη ἀπὸ τὶς ἐξελίξεις, ἀποφάσισε νὰ στείλει πρέσβη στὴ Βενετία γιὰ νὰ ζητήσει τὴν ἀποστολὴ στὴν Κέρκυρα ἑνὸς ἀνώτατου ἀξιωματοῦχου μὲ διευρυμένες δικαιοδοσίες, μὲ δυνατότητα γενικοῦ ἐλέγχου καὶ μὲ δικαίωμα μυστικῶν ἀνακρίσεων, γιὰ νὰ ἀντιμετωπιστεῖ ἡ κατάστασις. Στὶς 21 Μαρτίου ὁ βάλιος καὶ οἱ δύο σύμβουλοι ἔδιναν στὸν ἐκλεγμένο πρέσβη Νικόλαο Κουαρτάνο τὶς ἀπαραίτητες συνοδευτικὲς ἐπιστολές³⁹.

Ἡ διαμάχη μεταφερόταν πιά στὴ Βενετία, μπροστὰ στὰ ὑψηλὰ διοικητικὰ ὄργανα, ἀλλὰ μακριὰ ἀπὸ τὴν πραγματικότητα τοῦ νησιοῦ, καί, ἄρα δίχως γνώση τῶν συνθηκῶν: πολλὰς φορὲς αὐτὸς ὁ παράγοντας ἐπηρέασε καθοριστικὰ τὴν οὐσίαν τῶν ἀποφάσεων. Στὴ Βενετία ὁ Κορμαρίνος, «στὸ ὄνομα τοῦ πιστότατου λαοῦ τῆς πόλης καὶ τῶν ἀφοσιωμένων χωρικῶν», ὑπέβαλε (27 Ἀπριλίου 1643) ἔγγραφη ἔκκληση στὸ δόγη νὰ ἐφαρμοστοῦν ὅλα τὰ μέτρα ποὺ ἀπέρρεαν ἀπὸ τὴν ἀπόφασις τῆς Συγκλήτου τῆς 1ης Σεπτεμβρίου 1633⁴⁰.

Ὁ πρέσβης τῆς Κοινότητος παρουσιάστηκε στὸ *Pien Collegio*, ὅπου ἀνέπτυξε τὶς ἀπόψεις τοῦ Σώματος τῶν πολιτῶν καὶ στὴ συνέχεια ὑπέβαλε στὸ δόγη ἓνα μακροσκελέστατο κείμενο-κατατέλη κατὰ τῶν ποπολάρων⁴¹. Ἐκεῖ εὑρίσκει τὴν εὐκαιρία νὰ θίξει τοὺς τυπικοὺς λόγους γιὰ τοὺς ὁποίους ὅλες οἱ ἀποφάσεις ἦταν ἄκυρες (οἱ ἀποφάσεις τοῦ 1633-34 πάρθηκαν δίχως οἱ Ἀρχεὲς

37. A. S. V., *Senato Mar*, filza 363, ὁ.π.

38. A. S. V., *Senato Mar*, filza 363, ὁ.π., φ. 66r.

39. Στὶς 6 Ἀπριλίου ὁ βάλιος καὶ ὁ προβλεπτής καὶ καπιτάνος ἐνημέρωναν τὴ Βενετία ὅτι ἀδυνατοῦσαν νὰ ἐκφέρουν γνώμη γιὰ τὸ αἴτημα τῆς Κοινότητος, διότι τὸ κείμενο ποὺ μετέφερε στὴ Βενετία ὁ πρέσβης ἦταν γενικόλογον, δίχως εἰδικὲς ἀναφορές. Ὁ προβλεπτής, μάλιστα, ἀνέφερε ὅτι δὲν ζήτησαν κἀν ἀπ' αὐτὸν νὰ ὑπογράψει τὶς συνοδευτικὲς ἐπιστολές. Βλ. γι' αὐτὰ: A. S. V., *Senato Mar*, filza 363, ὁ.π.

40. Βλ. τὴν ἔκκληση: A. S. V., *Collegio*, *Commesse ai Savi*, filza 540.

41. Τὸ κείμενο εἶναι ἀχρονολόγητο, ἀλλὰ τοποθετεῖται ὅπως οἰοῦμαι μετὰ τὰ μέσα Ἀπριλίου, ἐφόσον

νά συμβουλευτοῦν τὴν Κοινότητα, ἐκκρεμοῦσε ἡ ἀπάντηση τῆς Συγκλήτου μετὰ τὴν 24ῃ Ὀκτωβρίου 1634, οἱ τωρινὲς Ἀρχεῖς δὲν εἶχαν ἀρμοδιότητα νὰ ἀποφασίσουν σχετικὰ κ.λπ.), ἀλλὰ ἐπέμεινε ἀναλυτικὰ στοὺς οὐσιαστικούς λόγους ποὺ καθιστοῦσαν ἐπικίνδυνη μία τέτοια ἐκτροπὴ τῶνπραγμάτων γιὰ τοὺς συσχετισμοὺς στὸ νησί καὶ γιὰ τὴν κοινωνικὴ ἰσορροπία.

Ἡ συλλογιστικὴ τοῦ πρέσβη ἦταν σαφής. Πῶς κατόρθωσαν οἱ λίγοι ταραξίες νὰ παρασύρουν τὴ μάζα; Ὑποσχόμενοι ἐξαίρεση ἀπὸ τὶς ἀγγαρεῖες, συμμετοχὴ στὴ διαχείριση τῆς σιταποθήκης καὶ στὰ ἀξιώματα. Καὶ τὸ ἀποτέλεσμα; Συγκεντρώσεις μυστικές, ἀπειλὲς καὶ τρομοκράτηση τῶν πολιτῶν, πού «ἔμειναν ἐκπληκτοὶ καὶ φοβισμένοι, μὴ τολμώντας νὰ ἀνοίξουν τὸ στόμα τους», ἐτομιασίες ὄπλων καὶ ἀπειλὲς Σικελικῶν Ἑσπερινῶν. Καὶ ὅλ' αὐτὰ γιατί; Ἐπειδὴ τάχα καταπιέζονται ἀπὸ τοὺς πολίτες; Ὁχι, βέβαια! Διότι, «ὅπως προκύπτει ἀπὸ ἐπίσημα ἔγγραφα ... οἱ σύνδικοι τῆς Κοινότητος ποτὲ δὲν παρέλειψαν νὰ ὑπερασπίζονται τοὺς ποπολάρους, ὅπως καὶ τοὺς χωρικούς, ἐνάντια σὲ ὅποιον ἤθελε τοὺς προσβάλλει». Ἄλλος εἶναι ὁ πραγματικὸς σκοπὸς τῶν ταραξίων: «Νὰ δημιουργήσουν μία καινούργια Κοινότητα, ἀνεξάρτητη, γιὰ νὰ καταστρέψουν ἐκείνη ποὺ πάντα διατηρήθηκε καὶ προστατεύτηκε ἀπὸ τὴ Γαληνότητά σας», ἀφοῦ ἔτσι θὰ προκύψει «μία Κοινότητα τῶν 300 δύστυχων πολιτῶν καὶ μία ἄλλη τῶν 40.000 ποπολάρων». Καὶ τὸ αἶτημα γιὰ δύο δικηγόρους εἶναι μόνο ἓνα ἄλλοθι. Σκοπεύουν «ὑπ' αὐτὸν τὸ μανδύα νὰ θεσμοθετήσουν δύο λαϊκοὺς ἐκπροσώπους (tribuni), ποὺ θὰ ἀποτελοῦν πάντα τὴν πέτρα τοῦ σκανδάλου καὶ θὰ εἶναι ἀρχηγοὶ τῶν συγκρούσεων ἀνάμεσα σὲ κεῖνο τὸν πιστότατο λαό, ἐφόσον τοὺς βλέπουμε ἀκόμη καὶ τώρα νὰ κυκλοφοροῦν μὲ συνοδεία ἑκατοντάδων ἀνθρώπων». Αὐτὴ ἡ προοπτικὴ, εἰδικὰ μὲ τὶς πρόσφατες ἀποφάσεις τοῦ τέλους τοῦ 1642, ἔκανε τοὺς συνδίκους νὰ ἀντιδράσουν δυναμικά, καθὼς θυμῆθηκαν τὸ παράδειγμα τῆς Ζακύνθου, «ὅπου παρόμοιοι σκανδαλώδεις νεωτερισμοὶ δικηγόρων, ἐπιτρόπων καὶ ὑπερασπιστῶν τῶν ποπολάρων ἀπαγορεύτηκαν ἀπὸ τὴν ὑπέρτατη χεῖρα ... καὶ τιμωρήθηκαν οἱ ὑποκινητές». Ὁ πρέσβης ὑπέβαλε, ἐν κατακλείδι, τὸ γνωστὸ αἶτημα γιὰ τὴν ἀποστολὴ ἑνὸς ἢ περισσοτέρων ἀνώτατων ἀξιωματῶν στὸ νησί γιὰ νὰ ἐπιβληθεῖ ἡ διασαλευμένη τάξη.

Τὸ κείμενο τοῦ Κουαρτάνου ὁπωσδήποτε ἐπηρέασε τοὺς ὑπεύθυνους. Ἡ ἀναφορὰ στὸ παράδειγμα τῆς Ζακύνθου, ἀφενὸς θύμιζε τὰ ἐκεῖ προβλήματα στὸ διάστημα 1628-1632 καὶ ἀφετέρου προδιέγραφε τὸ πλαίσιο τῶν ἐπόμενων ἐξελίξεων.

ὁ πρέσβης ἀναχώρησε ἀπὸ τὴν Κέρκυρα μετὰ τὶς 21 Μαρτίου (π.ῃ.): A. S. V., *Senato Mar*, filza 363, ὁ.π. Ἡ καταγγελία συνοδεύονταν ἀπὸ ἓνα φάκελο μὲ πλούσιο ἀποδεικτικὸ ὕλικό. Ὁ φάκελος, μὲ χωριστὴ φυλλαριθμία (φ. 1-74) ἐπισυνάπτεται στὴ filza, ὅπως ἔχει ἤδη ἀναφερθεῖ (βλ. σημ. 4).

Οί τελικές αποφάσεις δὲν πάρθηκαν ἀμέσως. Στις 30 Ἰουνίου, τὸ ζήτημα ἀκόμη ἐκκρεμοῦσε καὶ ὁ Κορμαρίνος ἔπρεπε νὰ φύγει ἀπὸ τὴ Βενετία. Ὅρισε ὡς ἐκπροσώπους του στὴν ὑπόθεση τὸν Vincenzo Bellato (causidico)⁴² καὶ τὸν Ἰάκωβο Ζανδίου, οἱ ὅποιοι ἔσπευσαν νὰ ζητήσουν τὴ γρήγορη ἐπίλυση τοῦ ζητήματος. Σὲ δεύτερη ἐκκλήσή τους, στίς 22 Αὐγούστου, ἐπαναλάμβαναν τὸ δίκαιο τοῦ αἰτήματος τῶν ποπολάρων καὶ ἐξέφραζαν τὴν ἀπορία γιατί προβλεπόταν μισθοδοσία δασκάλου καὶ γιατροῦ γιὰ τοὺς φτωχοὺς Κερκυραίους καὶ δὲν θὰ ἦταν δίκαιο νὰ ὑπάρχουν ὑπερασπιστὲς τῶν φτωχῶν στὰ δικαστήρια⁴³. Λίγες μέρες ἀργότερα, στίς 29 Αὐγούστου, ὁ Κουαρτάνος ὑπέβαλε καὶ αὐτὸς αἶτημα νὰ ἀναχωρήσει γιὰ τὴν Κέρκυρα, ζητώντας νὰ ἐπιταχυνθοῦν οἱ διαδικασίες λήψης ἀποφάσεων. Στὴ θέση του, ὡς δικηγόρος (avvocato) τῆς Κοινότητος τῶν Κερκυραίων πολιτῶν, ἔμενε ὁ γνωστός μας Θωμᾶς Φλαγγίνης.

Σύμφωνα μὲ τὰ στοιχεῖα ποὺ προκύπτουν ἀπὸ ἀχρονολόγητο κείμενο καταγγελίας τοῦ Φλαγγίνη⁴⁴, πρὶν τὴν ἀναχώρηση τῶν Κορμαρίνου καὶ Κουαρτάνου, ἡ Σύγκλητος εἶχε ἤδη προσανατολιστεῖ σὲ μίαν λύση τοῦ προβλήματος, ἀνάλογη μὲ ἐκείνη ποὺ εἶχε δοθεῖ παλιότερα (1632) στὸ ζήτημα τῆς Ζακύνθου, νὰ δοθεῖ δηλαδὴ τὸ δικαίωμα στοὺς ἐπικεφαλῆς τῶν συντεχνιῶν (gastaldi delle arti) νὰ παρουσιάζονται στὴν τοπικὴ Διοίκηση γιὰ τὶς ἀνάγκες τῶν συντεχνιῶν τους.

Πρὶν ἀπὸ τὴν τελικὴ ἐκβασή, στίς 22 Αὐγούστου 1643, οἱ Savi dell'una et l'altra mano ζήτησαν ἐκ νέου τὴν ἀποψη τῶν ἀξιωματούχων ποὺ τὸ 1634 εἶχαν τὴν εὐθύνη τῶν ἀποφάσεων: τοῦ Basadonna, τοῦ Dolfin καὶ τοῦ Trivisan. Ὅλοι ἐπέμειναν στὶς ἀπόψεις ποὺ εἶχαν διατυπώσει καὶ παλαιότερα. Πιὸ σταθερὸς στὴ διατυπωμένη ἀποψή του ὁ τέως ἐπιθεωρητὴς τοῦ στόλου, ἀφοῦ ἐξηγοῦσε (2 Σεπτεμβρίου) γιὰ μίαν ἀκόμη φορὰ τὴν αἰτία τῆς παλαιᾶς διαφοροποίησής

42. Ὁ causidico ἐκπροσωποῦσε στὴ δίκη κάποιον ἀπὸ τοὺς ἀντιδίκους, δίχως ὅμως νὰ εἶναι δικηγόρος. Συνώνυμο τοῦ interveniente, sollicitatore, procuratore. Βλ. M. FERRO, Dizionario del diritto comune e Veneto, τ. Α', Venezia³ 1845, σ. 360.

43. Στὴν ἐκκλήση αὐτὴ ἀναφερόταν ὅτι τὸ αἶτημα ἦταν σύμφωνο μὲ τὴν bolla d'oro, ποὺ προέβλεπε ὅτι ἔπρεπε νὰ ἐκλέγονται «dal Consiglio di Corfù, dal corpo di quelli fidelissimi corfiotti abitanti pure nella città, un giudice, un sindaco et un giustitiere popolare, acciò questi unitamente cogli'altri eletti del numero di cittadini, havessero occasione di tener vive et diffendere le ragioni del popolo». Βλ. καὶ αὐτὲς τὶς ἐκκλήσεις, ὁ.π. Πὰ τὸ δικαίωμα ἐκλογῆς ἀπὸ τὸ Συμβούλιο ἐνός «judicis popularis» καὶ ἐνός «judicis di nobili», ἀκόμη στὸν 15ο αἰῶνα, βλ. Ν. ΚΑΡΑΠΙΔΑΚΗΣ, Ἀπὸ τὴν ἱστορία τῶν πόλεων. Ἡ διαμόρφωση τῆς ὁμάδας τῶν κερκυραίων πολιτῶν (ΙΕ'-ΙΣΤ' αἰῶνες), Ἐφα καὶ Ἐσπέρια 1 (1993) [στὸ ἐξῆς: Ἀπὸ τὴν ἱστορία τῶν πόλεων] 141· Ν. ΚΑΡΑΠΙΔΑΚΗΣ, Civis fidelis: l'avènement et l'affirmation de la citoyenneté corfiote (XVIème-XVIIème siècles), [Studien zur Geschichte Südosteuropas, ἀρ. 8], Frankfurt am Main 1992 (στὸ ἐξῆς: Civis fidelis), σ. 120.

44. A. S. V., Senato Mar, filza 363, ὁ.π.

του, ἐπισήμαινε τὸ αὐτονόητο: ἂν βρισκόταν ἓνας τρόπος νὰ προστατευθοῦν «κυρίως οἱ φτωχοὶ χωρικοί» ἀπὸ τὶς καταχρήσεις τῶν πολιτῶν, «θὰ ἦταν πολὺ σωστὸ νὰ καταργηθεῖ ἡ παραχώρηση τῶν δύο δικηγόρων». Πῶς θὰ μποροῦσαν, ὅμως, νὰ προστατευθοῦν, «ἀφοῦ κατὰ κανόνα, ὅλοι οἱ δικηγόροι προέρχονται ἀπὸ τὸ στῶμα (ordine) τῶν πολιτῶν;»⁴⁵.

Οἱ θέσεις, πάντως, αὐτὲς δὲν ἐπρόκειτο νὰ πείσουν τὰ ἀνώτατα βενετικά ὄργανα, ἐφόσον δὲν τὰ εἶχαν πείσει οὔτε τὸ 1634, ὅταν δηλαδὴ δὲν εἶχαν προκληθεῖ ἀπὸ τὴ μεριὰ τῶν πολιτῶν σημαντικὲς ἀντιδράσεις. Μπορεῖ αὐτὲς οἱ ἀπόψεις νὰ ἀποτελοῦσαν ἀπόσταγμα τῆς ἐκ τοῦ σύνεγγυς μελέτης τῆς κατάστασης τοῦ νησιοῦ, γιὰ τὴ Βενετία, ὅμως, ἐκεῖνο ποὺ προεῖχε τώρα, μετὰ τὸν ἐκτροχιασμὸ τῆς κατάστασης, ἦταν ἡ διατήρηση –ἢ ἐπαναφορὰ μᾶλλον– τῆς ἡρεμίας στὴν τοπικὴ κοινωνία.

Μέσα σ' αὐτὲς τὶς συνθήκες, δὲν ἐπρόκειτο νὰ ἔχουν καλύτερη ὑποδοχὴ οἱ νεότερες καταγγελίες τοῦ Κορμαρίνου, ποὺ ἐπέστρεψε, μᾶλλον τὴν ἀνοιξὴ τοῦ 1644, στὴ Βενετία.

Στις 26 Ἰουνίου 1644 κατήγγειλε τὶς ἴδιες συμπεριφορὲς τῶν πολιτῶν (καταχρήσεις στὴ δικαιοσύνη, στὴ σιταποθήκη, στὴ διαχείριση τοῦ δημόσιου χρηματός), προσθέτοντας τώρα πολὺ ἐνδιαφέρουσες πληροφορίες γιὰ ἄλλα δύο σημαντικὰ ζητήματα: τὶς εἰσαγωγὲς νέων μελῶν στοὺ Συμβούλιο τῆς Κοινότητος καὶ τὸ ρόλο τοῦ Συμβουλευτικοῦ Συνεδρίου (Conclave)⁴⁶. Δὲν ἀρκοῦσε τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ πολῖτες «ἀπομυζοῦν τὸ αἷμα τῶν φτωχῶν καὶ τὸ δημόσιο χρῆμα» (zuzzano il sangue di poveri e dinaro comune), ἀλλὰ κάποιοι ἀπ' αὐτοὺς, κυρίως τὰ μέλη τοῦ Συμβουλευτικοῦ Συνεδρίου, ἔχουν μεταβληθεῖ σὲ «ἀπόλυτο κυρίαρχο ὅλης τῆς διοίκησης, πρὸς ἀπέραντη θλίψη τῶν ἀδυνάτων». Καὶ ἐπρόκειτο γιὰ τὶς λίγες οἰκογένειες ποὺ νέμονταν μονίμως τὰ σημαντικὰ ἀξιώματα καὶ ὡς ἐκ τούτου μονοπωλοῦσαν τὶς θέσεις στοὺ Συμβουλευτικὸ Συνέ-

45. Ἀντίστοιχη ἐμμονὴ στὶς ἀπόψεις τοὺς ἔδειξαν καὶ οἱ ἄλλοι δύο ἀξιωματοῦχοι, οἱ ὁποῖοι, μάλιστα, ἀντὶ γιὰ νεότερο κείμενο, κατέθεσαν, στὶς 21 Σεπτεμβρίου, τὴν παλαιὰ ἀναφορὰ τοὺς, τῆς 20ης Δεκεμβρίου 1634. Βλ. γι' αὐτά: A. S. V., *Senato Mar.*, filza 363, ὁ.π.

46. Πὰ τὸ Συμβουλευτικὸ Συνέδριο βλ. ΛΟΥΝΤΖΗΣ, ὁ.π., σ. 140-141· Π. ΧΙΩΤΗΣ, Σειρὰς ἱστορικῶν ἀπομνημονευμάτων, τ. Γ, Κέρκυρα 1863, σ. 506-507· E. BACCHION, *Il dominio Veneto su Corfù (1386-1797)*, Venezia 1956, σ. 52 καὶ 154-155. Ἀναφέρουν ὅτι δημιουργήθηκε τὸ 1627, ἀλλὰ δὲν συμφωνοῦν στὴν ἡμερομηνία. Ὁ Χιώτης ἀλλοῦ (ὁ.π., σ. 249-251) ἀναφέρει ὅτι προϋπήρχε τοῦ 1621. Σύμφωνα, πάντως, μὲ τὴν ἐκθεσὴ τοῦ προβλεπτῆ καὶ καπιτάνου Lorenzo Morosini (1625), τὸ Conclave προϋπήρχε τοῦ ἔτους ἐκεῖνου: A. S. V., *Collegio, Relazioni*, busta 85. Σ' αὐτὸ συμμετεῖχαν οἱ 3 ἐτήσιοι δικαστές, οἱ 4 σύνδικοι, οἱ 2 κήνορες καὶ 3 ἀπλοὶ σύνεδροι (capitolari) ποὺ ψηφίζονταν ἀπὸ τοὺς 150. Συνεδρίαζε αὐτοκλήτως, ἐνημέρωνε τὶς βενετικὲς Ἀρχὲς γιὰ τὰ θέματα ποὺ θὰ συζητοῦσαν οἱ 150 καὶ ἡ προηγούμενη γνωμοδότησή του ἦταν ἀπαραίτητη γιὰ κάθε τι ποὺ ὑποβαλλόταν πρὸς ψήφιση στοὺ Συμβούλιο τῶν 150. Βλ. καὶ στὴ συνέχεια.

δριο. Ἐπρόκειτο πάντα γιὰ τοὺς ἴδιους ἰσχυροὺς, γιὰ ἐκείνους οἱ ὁποῖοι «ὅταν κάποιος συντοπίτης τους (*terriero come loro medesimi*) προστρέχει στὴ Γαληνότητά σας γιὰ νὰ εἰσαχθεῖ στὸ Συμβούλιο, ἀπαιτοῦν νὰ εἰδοποιοῦνται γιὰ νὰ ἐμποδίσουν τὰ ἀποτελέσματα τῆς δημόσιας θέλησης. Ὅταν, ὅμως, κάποιος καταβάλλει στοὺς συνδίκους 1.000 δουκάτα, ὁποῖος καὶ νὰ 'ναι, ἀκόμη κι ἂν δὲν ἔχει τὰ ἀπαιτούμενα προσόντα, ἀκόμη κι ἂν εἶναι ξένος (*di aliena ditione*), γίνεται δεκτὸς μὲ τὴν παραπάνω χρηματικὴ καταβολή»⁴⁷.

Σύμφωνα μὲ τὴν καταγγελία τοῦ Φλαγγίνη, ποὺ ἤδη ἀναφέρθηκε, ὁ Κορμαρίνος κατὰ τὴν ἐπιστροφή του στὴ Βενετία διαμαρτυρήθηκε γιὰ τὴ σχεδιαζόμενη λύση τοῦ ζητήματος (βλ. παραπάνω), προβάλλοντας ὅτι δὲν ἀνήκει ὅλος ὁ (ἀστικός) πληθυσμὸς σὲ συντεχνίες, ἄρα θὰ ἔπρεπε νὰ ληφθεῖ ἰδιαίτερη μέριμνα γιὰ ὅσους δὲν θὰ ἐκπροσωποῦνταν μέσω αὐτῶν⁴⁸. Ἄν καὶ ὁ ἐκπρόσωπος τοῦ λαοῦ δὲν διευκρίνιζε ποιοὺς ἀκριβῶς ἐννοοῦσε, εἶναι πιθανὸν ὅτι ἀναφερόταν σ' ἐκείνους ποὺ ζοῦσαν δίχως νὰ ἀσκοῦν «βάνανυση τέχνη», στοὺς εἰσοδηματίες δηλαδή, στοὺς εὐποροὺς ποπολάρους. Ἄν ἡ ὑπόθεση εἶναι σωστή, ὁ Κορμαρίνος ἐπιχείρησε τὴν τελευταία στιγμή νὰ βρεθεῖ ἓνας τρόπος νὰ ἀποκτήσει μία ἰδιαίτερη μορφή ὁ θεσμός, ὥστε μέσω αὐτοῦ νὰ ἐκφράζονται καὶ οἱ ἰσχυροὶ ποπολάροι⁴⁹.

Ὁ ἔμπειρος δικηγόρος Θωμᾶς Φλαγγίνης, γνώστης κυρίως τῆς βενετικῆς πραγματικότητος, κατόρθωσε νὰ ἐπηρεάσει σημαντικά, κατ' ἀπόλυτο σχεδὸν τρόπο, τὴν τελικὴ ἀπόφαση. Στὸ ἴδιο πάντα κείμενό του, ὑπερακοντίζοντας σὲ κινδυνολογία τὸν πρέσβη τῆς Κοινότητος, πρότεινε νὰ ἐφαρμοστεῖ ἐκεῖνο ποὺ καὶ στὴ Βενετία συνηθίζοταν γιὰ τὴν ὑπεράσπιση τῶν ἀδυνάτων στὶς δίκες. Ἀπὸ τὸ σύνολο τῶν δικηγόρων, ἐξελέγοντο ἀπὸ τὴν Πολιτεία «οἱ ὑπερασπιστές, οἱ ὁποῖοι, ὅταν τελειώσει ἡ ἀντιδικία, ἀπαλλάσσονται ἀπὸ τὴ συγκεκριμένη ὑποχρέωση καὶ ἔτσι συμβαίνει κάθε φορὰ [ποὺ ὑπάρχει ἀνάγκη], ἀποφεύγοντας κατ' αὐτὸ τὸν τρόπο τοὺς μισητοὺς νεωτερισμοὺς τῆς θεσμοθέτησης ἀρχηγῶν καὶ ὑπερασπιστῶν (*odiose novità costruire capi et defensori*)»⁵⁰.

Τὸν τελευταῖο λόγο τὸν εἶχε φυσικὰ ἡ Σύγκλητος. Στὶς 5 Αὐγούστου 1644

47. Στὸ κείμενό του αὐτὸ ὁ Κορμαρίνος, προκειμένου νὰ ἀποδείξει τὶς ἐσωτερικὲς διαμάχες τῶν Κερκυραίων πολιτῶν, ἐπισύναπτε μία μακροσκελὴ ὅσο καὶ εὐγλωττὴ καταγγελία (χρονολογημένη στὶς 18 Δεκεμβρίου 1643) τοῦ συνδίκου *ordinario* Στάμου Λεπενιώτη, τοῦ συνδίκου *extraordinario* δόκτορος Σταματέλλου Βούλγαρη καὶ τοῦ κήνσορα Νικολάου Αὐλωνίτη. Καὶ αὐτὰ τὰ κείμενα: A. S. V., *Senato Mar*, filza 363, ὅ.π.

48. Γνωρίζουμε τὰ στοιχεῖα ἀπὸ τὴν καταγγελία τοῦ Φλαγγίνη: ὅ.π. Τὸ κείμενο τοῦ Κορμαρίνου δὲ μπόρεσα νὰ ἐντοπίσω.

49. Ἀντίστοιχο αἶτημα εἶχαν προβάλλει οἱ ποπολάροι τῆς Ζακύνθου στὴν τελευταία φάση τῶν δικῶν τους περιπετειῶν, κατὰ τοὺς τελευταίους μῆνες τοῦ 1632. Στὸ θέμα θὰ ἐπανέλθουμε στὴ συνέχεια.

50. Σχετικὰ μὲ τὴν τακτικὴ αὐτὴ βλ. FERRO, ὅ.π. σ. 208-209.

ἐξέδωσε τὴν ἀπόφασή της μὲ τὴν ὁποία τερματίζονταν οἱ ἀντιδικίες ποὺ διήρκεσαν σχεδὸν μία δεκαετία⁵¹. Τὸ πρῶτο σημεῖο τῆς ἀπόφασης διευκρίνιζε τὸ ρόλο τῶν ἐπιτρόπων τῶν συντεχνιῶν. Αὐτοί, κάθε φορὰ ποὺ θὰ ὑπῆρχε πρόβλημα ποὺ θὰ ἀφοροῦσε τῇ συντεχνίᾳ τους ἢ ἀκόμη κάθε φορὰ ποὺ θὰ συνέτρεχε λόγος νὰ ζητήσουν κάτι ποὺ θὰ ἀφοροῦσε ὅλους (*quando concorresse unita l'urgenza di ricercar alcuna cosa per tutti*)», θὰ μπορούσαν –μόνον αὐτοί, τονίζονταν– νὰ παρουσιάζονται στὴ Διοίκηση (*capitar soli avanti quel Reggimento nostro*). Σ' αὐτὲς τὶς περιπτώσεις, ἢ θὰ ἀποφάσιζε ἡ Διοίκηση ἢ θὰ ζητοῦνταν ἡ λύση ἀπὸ τὴ Βενετία. Οἱ ἐπικεφαλῆς τῶν συντεχνιῶν ἐπίσης θὰ μπορούσαν νὰ στέλλουν ἐπιστολὲς στὴ Βενετία μέσω τῶν τοπικῶν Ἀρχῶν⁵². Τὸ δεύτερο σημεῖο ἀφοροῦσε στὸ ἀκανθῶδες πρόβλημα τῶν δικηγόρων. Διατάζονταν ὁ βάλλος καὶ ὁ προβλεπτής καὶ καπιτάνος νὰ ἐπιτρέπουν στοὺς ἐπιτρόπους τῶν συντεχνιῶν καὶ στοὺς προεστοὺς τῶν χωριῶν νὰ ἔχουν ἓναν ἢ περισσότερους δικηγόρους σὲ κάθε περίπτωση. Ὅμως, αὐτοὶ οἱ δικηγόροι δὲν θὰ ἦταν μόνιμοι καὶ μισθοδοτούμενοι, ἀλλὰ θὰ ὀρίζονταν ἀποκλειστικὰ καὶ μόνον γιὰ τὴν κάθε περίπτωση⁵³.

Οἱ ἐξελίξεις αὐτὲς στὴν Κέρκυρα, στὸ διάστημα 1633-1644, εἶναι σχεδὸν ταυτόσημες μὲ ἐκεῖνες τῆς Ζακύνθου, στὸ διάστημα 1628-1632. Αὐτὸ τὸ χρονικὸ τόξο, γνωστὸ στὴν ἱστοριογραφία ὡς «ρεμπελιὸ τῶν ποπολάρων», ὑπῆρξε καθοριστικὸ, ἐφόσον ἔλαβαν χώρα ὀριακὰ γεγονότα γιὰ τὴν τοπικὴ κοινωνικὴ ἱστορία. Ἄν τὸ πλεόν ἐκθαμβωτικὸ γεγονός τῶν χρόνων ἐκείνων ὑπῆρξε τὸ ρεμπελιὸ τῶν ποπολάρων (ἡ ἄρνησή τους δηλαδὴ νὰ καταγραφοῦν γιὰ ὑποχρεωτικὴ ὑπηρεσία στὶς φρουρὲς τῆς πόλης) τὸν Αὐγούστο τοῦ 1628 καὶ ἡ δικαστικὴ ἐκκαθάριση τοῦ ζητήματος (1631-1632), μία σημαντικὴ πτυχὴ τῶν ἐξελίξεων ὑπῆρξε ἡ διαμόρφωση, ἢ *de facto* ἀποδοχὴ ἀπὸ τὴ Βενετία καὶ ἡ πρόσκαιρὴ λειτουργία τοῦ θεσμοῦ τῶν «ἐπιτρόπων τοῦ λαοῦ» (*commessi ἢ procuratori del popolo*).

Στὶς ἀρχὲς Ἰουνίου τοῦ 1628 μία λαϊκὴ συνέλευση, στὴν ἐκκλησίᾳ τῆς Παναγίας *Miracolosa*, ἐξέλεξε 4 ἐπιτρόπους τοῦ λαοῦ τῆς πόλης τῆς Ζακύνθου: τὸν Χριστόδουλο Λεόν, τὸν Γεώργιο Ζωναρά, τὸν Μιχαὴλ Φωτεινὸ καὶ τὸν

51. Βλ. τὴν ἀπόφαση: A. S. V., *Senato Mar*, reg. 102, φ. 125r-125v.

52. Στὴν ἀπόφαση δὲν γινόταν ρητὰ λόγος γιὰ δυνατότητα ἀποστολῆς ἐκπροσώπων στὴ Βενετία.

53. «Per diffendere quali istanze e bisogni, debba il bailo e proveditor et capitano permetterli e provederli di uno o più avvocati per quel negotio di che si trattasse, si ché non siano avvocati continuati, che sarebbe con scandolo, ma a tempo dell'occorenza. Il medesimo sia fatto a beneficio e sollievo dei contestabili e vechiardi dell'isola, mentre publica intentione è che tutti sian deffesi e protetti et la giustitia resti sostenuta con le più facili e proprie maniere»: ὁ.π.

Ἀναστάσιο Ροῦσο. Ὁ προβλεπτής τοῦ νησιοῦ Piero Malipiero, στίς 22 Ἰουνίου, μέ διαταγή του νομιμοποίησε τήν ἐκλογή, ὑποχρεώνοντάς τους «νά ἐμφανίζονται στή Δικαιοσύνη καί νά προβάλλουν τά δίκαια αὐτοῦ τοῦ λαοῦ ... μέ σκοπό νά ἐκπροσωποῦνται τά δικάιά του δίχως λαϊκές ἀναστατώσεις». Σύμφωνα μέ τή μαρτυρία τοῦ Γεωργίου Ζωναρά, ἡ ἐκλογή τους εἶχε στόχο νά ἀντιμετωπιστοῦν οἱ πολίτες, «ὥστε νά μή συνθλιβεῖ ὁ λαός», ἐνῶ ἡ Κοινότητα τῶν πολιτῶν ἦταν σαφές στίς καταγγελίες της: ὁ θεσμός τῶν ἐπιτρόπων θά λειτουργοῦσε ἀνταγωνιστικά πρὸς τοὺς συνδίκους. Ταυτόχρονα, οἱ ποπολάρροι ἐξέλεξαν καί τὸν βενετικῆς καταγωγῆς Πέτρο Δαλάκβιλα στή θέση τοῦ «δικηγόρου τοῦ λαοῦ» (*avvocato del popolo*)⁵⁴. Σύμφωνα μέ τήν πολύτιμη μαρτυρία τοῦ γενικοῦ προβλεπτῆ Antonio Pisani, τοῦ ἀνθρώπου πού ἀνέλαβε τήν ἀντιμετώπιση τῶν ταραχῶν, τήν τιμωρία τῶν ὑπευθύνων καί τήν ἀπαγόρευση τοῦ νέου θεσμοῦ (ἀνακρίσεις στή Ζάκυνθο, 1631-1632), τὰ κύρια ζητήματα πού στόχευε νά ἀντιμετωπίσει ὁ λαός μέ τὸ νέο θεσμό ἦταν: (1) τὸ ζήτημα τῶν νέων ἐντάξεων στὸ Συμβούλιο τῆς Κοινότητας, πού «ἐδῶ καί 30 χρόνια» ἦταν σχεδὸν ἀδύνατες ἐξαιτίας τῆς αὐθαίρετης ἄρνησης τῶν πολιτῶν· (2) τὸ ζήτημα τῆς γενικῆς καί ἀδιάκριτης καταγραφῆς ὅλων τῶν ποπολάρρων γιὰ ὑπηρεσία στίς φρουρὲς καί (3) τὸ ζήτημα τῆς ἀντιμετώπισης τῶν καταχρήσεων στή σιταποθήκη, στὸ ταμεῖο τῶν σκλάβων καί στὸ νοσοκομεῖο⁵⁵.

Ὁ θεσμός λειτούργησε ἀπρόσκοπτα στὸ κρίσιμο διάστημα πού ἀκολούθησε τὴν ἔξαρση τοῦ 1628, ἀν καί ποτὲ δὲν πῆρε τὴν ἔγκριση τῶν ἀνώτατων βενετικῶν ὀργάνων. Οἱ ἐπίτροποι ἐκπροσωποῦσαν τὸ λαὸ στὴν τοπικὴ Διοίκηση, ὁ λαὸς ἐξέλεγε ἀντιπροσώπους (μέ τὸν τίτλο: *intervenienti* ἢ *commissi del popolo*) τοὺς ὁποίους ἀπέστειλε ἀρκετὲς φορὲς στή Βενετία καί, παράλληλα, διενεργοῦσε ἐράνους γιὰ τὰ ἔξοδα τῶν ἀποστολῶν. Σύμφωνα πάντα μέ τὴ μαρτυρία τοῦ Pisani, οἱ ἐπίτροποι πολιτεύονταν μέ σωφροσύνη⁵⁶.

Ἡ ἐμπέδωση τοῦ θεσμοῦ, οἱ σχέσεις μίας –ἄτυπης ἀκόμη– ἱεραρχίας, πού διαμορφωνόταν μέσα στὸ πολυπληθέστατο «πόπολο» τῆς πόλης τῆς Ζακύνθου, ὁ φόβος τοῦ ἀνταγωνισμοῦ, ἐνδεχομένως μέσω μίας νέας «Κοινότητας τοῦ λαοῦ», (προοπτικὴ πού δὲν παρέλειψαν οἱ πολίτες νά καταγγείλουν), ἡ πολιτικὴ ἀπέχθεια τῆς Βενετίας ἀπέναντι σὲ κάθε «*novità*» πού θά ἀναστατώνε τις ἰσορροπίες, ἦταν λόγοι ἱκανοὶ γιὰ νά ὀδηγήσουν τὸν Pisani στὴν κατάργηση τοῦ θεσμοῦ. Μέσα στή δίνη τῶν ραγδαίων ἐξελίξεων γιὰ τὴ σύλληψη καί

54. Πὰ τις ἐξελίξεις αὐτὲς καί γιὰ τὴν προσωπογραφία τῶν πρωταγωνιστῶν βλ. ΑΡΒΑΝΙΤΑΚΗΣ, Κοινωνικὲς ἀντιθέσεις, σ. 142-143 καί 265-275 (γιὰ τὸ θεσμό) καί 246-265 (γιὰ τὰ πρόσωπα).

55. Ἀπὸ τὴν τελικὴ του ἀναφορὰ στὸ Κολλέγιο, στίς 6 Ἰουλίου 1632: ΑΡΒΑΝΙΤΑΚΗΣ, Κοινωνικὲς ἀντιθέσεις, σ. 267-268.

56. ΑΡΒΑΝΙΤΑΚΗΣ, Κοινωνικὲς ἀντιθέσεις, σ. 184.

τὴν καταδίκη τῶν πρωταγίων τοῦ ρεμπელიῦ τοῦ 1628, ὁ Pisani στίς 17 Φεβρουαρίου 1632 (ν. ἡ.) ἀπαγόρευσε μὲ ἀυστηρὲς ποινὲς τὸ θεσμὸ καὶ ἐπανάφερε τὴ δυνατότητα τῆς παρουσίας ἀτομικῶν καταγγελιῶν στὴ Διοίκηση ἀπὸ τοὺς θιγόμενους. Ἐπόμενες ἀποστολὲς τῶν ποπολάρων καὶ τῆς Κοινότητος στὴ Βενετία, ὁδήγησαν τὴ Σύγκλητο σὲ μερικὴ τροποποίηση τῶν ἀποφάσεων τοῦ Pisani. Στίς 2 Σεπτεμβρίου ἡ Σύγκλητος ἀποφάσισε ὅτι οἱ ἐπικεφαλῆς τῶν συντεχνιῶν (*proti o gastaldi delle arti*) πού «ἀγκαλιάζουν τὸ σύνολο τοῦ λαοῦ τῆς πόλης», θὰ εἶχαν τὸ δικαίωμα νὰ παρουσιάζονται στὸν προβλεπτὴ ἢ, ἐν ἀπουσία του, στοὺς συμβούλους, γιὰ νὰ θέτουν τὰ προβλήματα πού ἀπασχολοῦσαν τὴ συντεχνία τους ἢ, ἀκόμη, τὸ σύνολο τοῦ λαοῦ τῆς πόλης. Οἱ ἴδιοι θὰ μπορούσαν νὰ στέλνουν ἐκπροσώπους τους στὴ Βενετία, μὲ τὴ συνοδεία τῶν ἀπαραιτήτων ἐπιστολῶν τῆς Διοίκησης. Μία κίνηση τῶν ἐκπροσώπων τῶν ποπολάρων (αἴτημα τῆς 17ης Σεπτεμβρίου), ὥστε οἱ ποπολάροι «πού δὲν ἀσκοῦσαν χειρωνακτικὴ τέχνη ἢ ἐμπόριο» νὰ μποροῦν νὰ ἐκφράζονται μέσω τῆς συντεχνίας τῶν ἐμπόρων ἢ νὰ ἐκλέγουν τρεῖς δικούς τους ἐπιτρόπους κάθε δύο χρόνια, συνάντησε τὴ ρητὴ ἄρνηση τῆς Συγκλήτου στίς 9 Δεκεμβρίου 1632⁵⁷.

Ἐὰν τὴν ἐκλογή τῶν ἐπιτρόπων τοῦ λαοῦ τῆς πόλης τῆς Ζακύνθου, τὸν Ἰούνιο τοῦ 1628, δὲν τὴν εἶχε ἀκολουθήσει τὸ γνωστὸ –καὶ μυθοποιημένο ἀπὸ τὴν ἱστοριογραφία– ρεμπελιὸ τοῦ Αὐγούστου, θὰ ἦταν εὐκολότερο νὰ ἐπισημανθοῦν οἱ ταυτόσημες ἐξελίξεις στὴ Ζάκυνθο καὶ στὴν Κέρκυρα κατὰ τὶς πρῶτες δεκαετίες τοῦ 17ου αἰώνα, στίς παραμονὲς τοῦ Κρητικοῦ πολέμου. Ἀπὸ τὴ μέχρι τώρα ἐξιστορήση ἔγινε φανερὸ ὅτι οἱ ἐξελίξεις δὲν ἦταν ἀνεξάρτητες –τονίστηκε, ἄλλωστε, κατὰ κόρον ἀπὸ ὅλες τὶς ἐμπλεκόμενες πλευρὲς στὰ γεγονότα τῆς Κέρκυρας. Τὸ κοινὸ θεσμικὸ πλαίσιο πού καθόριζε ἡ ὕπαρξη τῆς Κυριάρχου, οἱ στενοὶ οἰκονομικοὶ καὶ ἀμυντικοὶ δεσμοί, ἡ διαρκὴς ἐπικοινωνία καὶ τὰ κοινὰ προβλήματα, ἔθεταν πλέον σταθερὰ τὰ θεμέλια τῆς «πόλης τοῦ Ἰονίου». Τὰ συγκεκριμένα γεγονότα πού μᾶς ἀπασχολοῦν, πρέπει νὰ μελετηθοῦν στὴν ἴδια συνάφεια. Ἡ προσπάθεια τῶν λαϊκῶν μαζῶν τῆς πόλης νὰ ἐξεύρουν νέες μορφὲς ἔκφρασης καὶ μόνιμης ἐκπροσώπησης, ἔξω ἀπὸ τοὺς παλαιούς καὶ ἀναγνωρισμένους διαύλους τῆς Κοινότητος τῶν πολιτῶν, πρέπει νὰ ἐνταχθεῖ στὴ μελέτῃ τῆς ἱστορίας τῶν θεσμῶν, τῆς διαδικασίας δημιουργίας καὶ ἀφύπνισης νέων κοινωνικῶν μορφωμάτων καὶ τῶν συγκρούσεων γιὰ τὴ συμμετοχὴ στὴ διαχείριση τῆς τοπικῆς ἐξουσίας.

Ἡ μόνη οὐσιαστικὴ διαφορὰ ἀνάμεσα στὰ δύο παραδείγματα φαίνεται νὰ

57. Βλ. ΑΡΒΑΝΙΤΑΚΗΣ, Κοινωνικὲς ἀντιθέσεις, σ. 201-202 (ἀπόφαση Pisani) καὶ 216-219 (ἀπόφασις Συγκλήτου). Ἐχει ἰδιαίτερη σημασία ἡ ἐσωτερικὴ διάκριση τοῦ συνόλου τοῦ λαοῦ τῆς πόλης, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὸ αἴτημα πού ὑποβλήθηκε στίς 17 Σεπτεμβρίου.

είναι ή εμπλοκή, σέ δευτερευόν όμως επίπεδο, τών χωρικών στην περίπτωση τής Κέρκυρας. Κατά τά λοιπά: τά αίτήματα τών μαζών, οί τρόποι πού επιζητήθηκαν γιά τήν έκφρασή τους, ή μεθοδολογία πού επιλέχθηκε γιά τήν προώθηση και τήν παγίωση τών νέων θεσμών, οί αιτιάσεις, ή συλλογιστική και οί φόβοι τών πολιτών, οί εκτιμήσεις τών τοπικών βενετικών Διοικήσεων και οί λύσεις πού πρότειναν, ή στάση τών ανώτατων οργάνων τής Βενετίας και οί τελικές λύσεις πού αποφασίστηκαν και στίς δύο περιπτώσεις ήταν κάτι παραπάνω από ανάλογες: σέ πολλές περιπτώσεις ακόμη και τò λεκτικό ήταν ταυτόσημο. Αὐτές οί παρατηρήσεις επιβάλλουν τή συγκριτική μελέτη τών δύο περιπτώσεων, καθώς ανοίγουν ἕνα πεδίο ἔρευνας και θέτουν νέες προβληματικές.

Σ' αὐτò τò πλαίσιο, απαιτεῖται μία διαφορετική ἐρμηνευτική προσέγγιση τών κοινωνικών ζητημάτων, καθώς χρειάζεται νά διαφοροποιηθοῦν οί κύριοι ἄξονες μελέτης. Στήν προσέγγιση αὐτή, τò παραδοσιακό σχῆμα: *Ἕλληνες (ὀρθόδοξοι) = καταπιεσμένοι – ξένοι (καθολικοί) = καταπιεστές* ἀποδείχεται γιά μία ακόμη φορά ἐσφαλμένο. Τò σχῆμα αὐτό, λειτουργώντας ἐνοποιητικά και συσκοτιστικά (ἀπότοκο τής ἐθνικῆς ἰδεολογίας), συνεπάγεται γιά τὸν ἱστορικό ἄμεσα και ἀναγκαστικά τή νοητική ὀργάνωση κοινωνικών ὑποκειμένων και ἀντίστοιχων βαθμίδων συλλογικῆς συνείδησης (θηρσκευτικῆς, ἔξουσιαστικῆς, «ἐθνικῆς» κ.λπ.) πού ὄχι μόνο δέν ἀνταποκρίνονται στίς πτυχές τῆς μελετώμενης πραγματικότητας, ἀλλά ἀλλοιώνουν οὐσιαστικά τò πρόβλημα.

Ἡ μετακίνηση τών ἁξόνων μελέτης και ή ἐστίαση στοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς κοινωνίας και στίς ἐκεῖ διαμορφούμενες σχέσεις εἶναι στοιχεῖα ἀπαραίτητα αὐτῆς τῆς ἐρμηνευτικῆς προσεγγίσεως. Εἰδικότερα, χρειάζεται νά μελετηθοῦν:

(α) Οἱ ἐσωτερικοὶ μηχανισμοὶ και τò θεσμικό πλαίσιο. Σ' αὐτή τήν προοπτική κυρίαρχη θέση ἔχει ή ἀνάλυση: (1) τών θεσμών και τῆς ἀνταπόκρισῆς τους μέ τήν κοινωνία· (2) τών τρόπων παραγωγῆς τών διαφορῶν ἐπιπέδων συνείδησης (συνείδηση ἐντοπιότητας, θρησκευτικῆς, πολιτικῆς/ἐξουσιαστικῆς, «ταξικῆς» κ.λπ.)· (3) τών μορφῶν πού ἔπαιρνε ή κοινωνική ἀντίθεση/σύγκρουση (μελέτη τών συγκρουόμενων πόλων, διασάφηση τών ἐπιδιωκόμενων στόχων και τῆς κατεύθυνσης τῆς σύγκρουσης).

(β) Οἱ μορφές και οἱ μηχανισμοὶ ἐπικοινωνίας κυρίαρχου – κυριαρχούμενου. Σημεῖα οὐσιαστικά σ' αὐτή τή διαπραγμάτευση εἶναι: (1) οἱ τρόποι μετάδοσης τῆς κυρίαρχης ἰδεολογίας στοῦ ἡγεμονικό στρώμα τών πολιτῶν, ἀλλά και στα ἄλλα κοινωνικά μορφώματα· (2) ὁ βαθμός ἐνσωμάτωσης τών συλλογικῶν ὑποκειμένων στοῦ πλαίσιο τῆς Κυρίαρχου· (3) τὰ περιθώρια έκφρασης τών διαφορῶν κοινωνικῶν στρωμάτων· (4) οἱ δικλίδες ἀσφαλείας γιά τήν ἐκτόνωση τών κρίσεων· (5) ή διαχείριση τών κρίσιμων ζητημάτων στα πλαίσια τῆς βενετικῆς πολιτικῆς.

Σ' αὐτή τήν κατεύθυνση ἔρευνας, ἐξειδικεύονται στή συνέχεια τὰ κυρίαρχα ἐρωτήματα.

Μένοντας στη μελέτη της κοινωνικής δομής και του σχετικού θεσμικού πλαισίου στην περίπτωση της Κέρκυρας, πρέπει να σημειωθεί ή αποκρυστάλλωση της συνείδησης «κάστας» από το στρώμα των πολιτών, κατά τα τέλη του 16ου και τις αρχές του 17ου αιώνα⁵⁸. Οί αρχές του 17ου αιώνα «περικλείουν μερικά από τα πιο ενδιαφέροντα γεγονότα της ιστορίας των κερκυραϊκών θεσμών. ... Η τάξη [των πολιτών] μπαίνει στην περίοδο της κυριαρχίας της»⁵⁹. Οί βενετικές αποφάσεις του 1610, του 1611 και του 1615 προσδιόρισαν το νομικό πλαίσιο για τους ξένους και τους ντόπιους επίδοξους να ένταχθούν στη χορεία των πολιτών⁶⁰. Η συστηματική παρεμπόδιση των νέων εισαγωγών στο Συμβούλιο από τις αρχές του 17ου αιώνα⁶¹, μπορεί να μην οδήγησε στην αριθμητική μείωση των μελών του, συνέτεινε, όμως, στην ισχυροποίηση των τάσεων ενδογαμίας και, άρα, διευκόλυνε τη διαμόρφωση της αριστοκρατικής συνείδησης (συνείδηση «κάστας»)⁶². Η τάση για κλείσιμο του Συμβουλίου, σύμφωνα με τα στατιστικά δεδομένα, ήταν εμφανής ήδη από τα πρώτα χρόνια του 16ου αιώνα. Η ένταση των συγκρούσεων, όμως, ή έλλειψη του κατάλληλου νομικού πλαισίου και οί δημογραφικές συνέπειες των πολεμικών γεγονότων ανέκοψαν την τάση μέχρι τις αρχές του 17ου αιώνα⁶³. Αν και από τα τέλη του 15ου μέχρι τα τέλη του 16ου αιώνα, το 1/3 του δυναμικού του Συμβουλίου είχε αλλάξει, ωστόσο το στρώμα των πολιτών εμφάνιζε στις αρχές του 17ου αιώνα μία όλο και μεγαλύτερη συνοχή. Η συνοχή αυτή, σημαντικός παράγοντας στη διαμόρφωση της κοινής ιδεολογίας και της κοινής πρακτικής, εξασφαλιζόταν κυρίως από τη δυναμική και συνεχή παρουσία οικογενειών με παλιά παράδο-

58. Πά το ζήτημα βλ. ΧΙΩΤΗΣ, ό.π., σ. 247-248 και τις ειδικές μελέτες: ΚΑΡΑΠΙΔΑΚΗΣ, 'Από την ιστορία των πόλεων, σ. 133-143· του ίδιου, 'Η κερκυραϊκή εγγένεια, σ. 95-124· ΚΑΡΑΠΙΔΑΚΗΣ, *Civis fidelis*: ΕΛΛΗ ΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ-ΣΙΣΙΛΙΑΝΟΥ, Κοινωνικές ζυμώσεις στην Κέρκυρα τον ΙΖ' αιώνα, *Πρακτικά Β' Συνεδρίου «Επτανησιακού Πολιτισμού»* (Λευκάδα, 3-8 Σεπτεμβρίου 1984), Αθήνα 1991 (στο έξης: Κοινωνικές ζυμώσεις), σ. 111-120· της ίδιας, Κοινωνικά προβλήματα στην Κέρκυρα και αντιμετώπισή τους από τους Βενετούς, όπως προκύπτουν από τις πηγές και κυρίως από τα κείμενα των πρεσβειών, στο: της ίδιας, *Κερκυραϊκά*, Αθήνα 1997 (στο έξης: Κοινωνικά προβλήματα), σ. 75-102 (α' δημ. στο: *Levante Veneziano, Quaderni di Cheiron* 2 (1996) 97-121).

59. ΚΑΡΑΠΙΔΑΚΗΣ, 'Η κερκυραϊκή εγγένεια, 96-97.

60. Πά τις αποφάσεις αυτές βλ. ΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ-ΣΙΣΙΛΙΑΝΟΥ, Κοινωνικές ζυμώσεις, σ. 115-116· ΑΡΒΑΝΙΤΑΚΗΣ, Κοινωνικές αντιθέσεις, σ. 76-77.

61. Στο διάστημα 1430-1531 εισήχθησαν 110 οικογένειες, από το 1531 μέχρι το 1630 90 οικογένειες, κατά την περίοδο 1631-1730 λιγότερες από 20, ενώ στο διάστημα 1731-1790 λιγότερες από 15. Βλ. ΚΑΡΑΠΙΔΑΚΗΣ, 'Η κερκυραϊκή εγγένεια, σ. 108-109 και Διάγραμμα 1.

62. Το 1624 το Γενικό Συμβούλιο είχε 315 μέλη προερχόμενα από 114 οικογένειες, ενώ το 1781 είχε 581 μέλη από 68 οικογένειες. Βλ. ΚΑΡΑΠΙΔΑΚΗΣ, 'Η κερκυραϊκή εγγένεια, σ. 110.

63. ΚΑΡΑΠΙΔΑΚΗΣ, 'Η κερκυραϊκή εγγένεια, σ. 110-111· του ίδιου, 'Από την ιστορία των πόλεων, σ. 141-142.

ση εκπροσώπησης στο Συμβούλιο και από τη δυνατότητα έλεγμένης ένταξης νέων οικογενειών από το «άμεσο περιθώριο» του Συμβουλίου⁶⁴. Η διαμορφούμενη συνοχή των μελών της Κοινότητας, πάντως, δεν σημαίνει ότι έλειπαν οι έσωτερικές συγκρούσεις⁶⁵. Ένας ισχυρός πυρήνας φαίνεται ότι σχηματιζόταν με κέντρο οικογένειες που μπορούσαν να αποδείξουν αρχαιότητα συμμετοχής και –αν και όχι πάντα– δημογραφική εύρωστία. Οι οικογένειες Κουαρτάνου (είσαγωγή 1443), Πολίτη (είσ. 1477), Τριβώλη (είσ. 1490) και Χαλικιόπουλου (άγνωστος χρόνος εισαγωγής) εμφανίζονταν κυρίαρχες στις αρχές του 17ου αιώνα και βρίσκονταν στην κορυφή της ιεραρχίας του Συμβουλίου. Το 1624, για παράδειγμα, η οίκ. Κουαρτάνου είχε 14 μέλη στο Γενικό Συμβούλιο, η οίκ. Πολίτη 13, η οίκ. Cavodistria (είσ. 1477) 14 μέλη κ.λπ. Αντίστοιχη ήταν και η εικόνα στις συμμετοχές στο έτήσιο Συμβούλιο των 150: το 1613 η οίκ. Κουαρτάνου είχε 11 μέλη στα 150, η οίκ. Χαλικιόπουλου 6 στα 150 κ.λπ. Ως προς τη διανομή των αξιωμάτων, σύμφωνα με τα δεδομένα των έτών 1602-1608, 1611-1614 και 1617-1620, η οίκ. Κουαρτάνου, με 14 μέλη κατά μέσον όρο στο Γενικό Συμβούλιο, είχε 36 συμμετοχές στα αξιώματα, οι Χαλικιόπουλοι, με 10 μέλη κατά μέσον όρο, 37 συμμετοχές και η οίκ. Πολίτη, με 13 μέλη 32 συμμετοχές⁶⁶.

Η κυριαρχία του ισχυρού αυτού πυρήνα, αντίστοιχη με την άτυπη αλλά πραγματική διαίρεση που χαρακτήριζε το σώμα των πατρικίων της Βενετίας⁶⁷, διαρκώς επιβεβαιωνόταν, κατά μίαν άποψη, όχι τόσο με τη μονοπώληση των «έμμισθων» αξιωμάτων που διένεμε το Συμβούλιο των 150⁶⁸, όσο με την προτίμηση σε αξιώματα που είχαν μία έντονη ιδεολογική φόρτιση και μία ουσιαστική διοικητική λειτουργία. Αυτά τα αξιώματα, κατά συνέπεια, εξασφάλιζαν τον ιδεολογικό/διοικητικό έλεγχο της ομάδας και τη διατήρηση της καθαρότη-

64. Στο διάστημα 1600-1624, από τις οικογένειες του Συμβουλίου: οι 50 είχαν ένταχθεί πριν το 1500, οι 59 στο διάστημα 1500-1580, ενώ για τις 46 δεν γνωρίζουμε το χρόνο ένταξης. Βλ. γι' αυτές τις παρατηρήσεις: ΚΑΡΑΠΙΔΑΚΗΣ, 'Η κερκυραϊκή ευγένεια, σ. 112-114. Για τις επιλεγμένες και παράνομες εισαγωγές βλ. την καταγγελία που υπέβαλε στη Βενετία ο Κορμαρίνος, στις 26 'Ιουνίου 1644, που ήδη αναφέρθηκε.

65. Βλ. ΚΑΡΑΠΙΔΑΚΗΣ, 'Η κερκυραϊκή ευγένεια, σ. 114 κ. έ. ΚΑΡΑΠΙΔΑΚΗΣ, *Civis fidelis*, σ. 131-208. Βλ. και την καταγγελία μερίδας των πολιτών, που μετέφερε ο Κορμαρίνος στις 26 'Ιουνίου 1644.

66. ΚΑΡΑΠΙΔΑΚΗΣ, 'Η κερκυραϊκή ευγένεια, σ. 114 και 118-119.

67. Βλ. ενδεικτικά: A.F. COWAN, *Venezia e Lubeca: 1580-1700* (α' έκδ. Köhl 1986), Roma 1991, σ. 70-78; G. COZZI, *La giustizia e la politica nella Venezia seicentesca (1630-1677)*, *La formazione storica del diritto moderno in Europa*, τ. Α', Firenze 1977, σ. 387- V. HUNECKE, *Il patriziato veneziano alla fine della Repubblica (1646-1797): Demografia, famiglia, ménage* (α' έκδ. Tübingen 1995), Roma 1997, σ. 60-71.

68. Παρά τις κατηγορίες που διαρκώς έφταναν στις βενετικές Αρχές. Οι κατηγορίες πιθανόν σήμαιναν ότι οι ισχυροί κατόρθωναν να προωθούν και να επιβάλλουν τους δικούς τους υποψηφίους. Βλ. ΚΑΡΑΠΙΔΑΚΗΣ, 'Η κερκυραϊκή ευγένεια, σ. 120.

τάς της, χωρίς οι κάτοχοι των αξιωμάτων να στεροούνται μη εμφανών οικονομικών απολαβών⁶⁹.

Μία ιδιαίτερη πτυχή των συγκρούσεων, με συνέπειες στις εσωτερικές ισορροπίες του στρώματος των πολιτών και στις σχέσεις πολιτών και βενετικής Διοίκησης του νησιού, ήταν το ζήτημα της ανεξέλεγκτης λειτουργίας του Συμβουλευτικού Συνεδρίου (Conclave). Η δημιουργία του, αν ληφθούν υπ' όψιν οι ουσιαστικές αρμοδιότητές του, πρέπει, πιθανόν, να ένταχθεῖ στη διαδικασία συγκέντρωσης του ἐλέγχου σὲ μία ισχυρή μειοψηφία. Πολύ συχνά στις αναφορές των Βενετών Διοικητῶν τονιζόταν ἡ αὐθαίρετη λειτουργία του. Ἄν καὶ ἡ δουκική διαταγή τοῦ 1627 καθόριζε τὸ χῶρο συνεδριάσεων «μέσα στο παλάτι τοῦ βαΐλου», πληροφοροῦμαστε ὅτι οἱ συνέδροι συγκεντρώνονταν σὲ διάφορα μέρη τῆς πόλης, δίχως ἐνημέρωση τῶν Ἀρχῶν, καθὼς καὶ ὅτι στίς διαδικασίες παρενβάναν, παράνομα, πρόσωπα ποὺ δὲν συμμετεῖχαν σ' αὐτό. Ἡ αὐθαίρεσία τοῦ Συνεδρίου ὀδηγοῦσε τὸ βάλιο Geronimo Trivisan νὰ μιλάει γιὰ τυραννία τῶν μελῶν τοῦ Συνεδρίου, καθὼς «οἱ conclavisti ἦταν πάντα οἱ ἴδιοι»⁷⁰. Ἡ συγκρότηση τοῦ σκληροῦ αὐτοῦ πυρήνα, ποὺ διεκδικοῦσε «τὸν ἀπόλυτο ἔλεγχο τῆς διοίκησης», ὅπως εἶδαμε, δὲν διέφυγε τῆς προσοχῆς τῶν ποπολάρων.

Οἱ ἐξελίξεις αὐτές, ὅπως καὶ στὴν περίπτωση τῆς Ζακύνθου, συνετέλεσαν ὄχι μόνο στὴν αὔξηση τῆς κοινωνικῆς δυσαρέσκειας κατὰ τῶν πολιτῶν, ἀλλὰ καὶ στὴ διόγκωση τοῦ ἀριθμοῦ ἐκείνων τῶν ποπολάρων ποὺ ἀποκλείονταν σταδιακὰ ἀπὸ τὴν ἔνταξη στὸ ἀνώτερο κοινωνικὸ στρῶμα. Εἶναι προφανές, ὅτι τὸ ἀνεξέλεγκτο τῶν πολιτῶν καὶ ἡ σκλήρυνση τῆς στάσης τους (ἀπότοκο τῆς νομικῆς ἐπιβεβαίωσης τῆς θέσης τους, ἀλλὰ καὶ τῆς ισχυρῆς ἀντίστασης κάποιων ποπολάρων) ὀδηγοῦσε στὸν πολλαπλασιασμό τῆς αὐθαίρεσias τους, ὅπως ὅλες οἱ πηγές μαρτυροῦν.

Ἡ τάση τῶν πολιτῶν νὰ περιχαρακωθοῦν συνεπαγόταν τὴν αὔξηση τῆς διεκδικητικῆς στάσης τῶν ποπολάρων. Τόσο, ποὺ τὰ δεδομένα τῶν πηγῶν νὰ δικαιολογοῦν τὸν ἰσχυρισμὸ γιὰ «ὁμαδικὴ προσπάθεια» τῶν τελευταίων γιὰ ἔνταξη. Τὰ θεσμικὰ ὅρια ποὺ ἔθεταν οἱ ἀποφάσεις τῶν ἀρχῶν τοῦ 17ου αἰῶνα προκαλοῦσαν ἰσχυρὴ ἀμφισβήτηση: στὸ διάστημα ἀπὸ τὴν 1η Μαρτίου μέχρι

69. Σύμφωνα μὲ τὰ δεδομένα (: ΚΑΡΑΠΙΔΑΚΗΣ, Ἡ κερκυραϊκὴ εὐγένεια, σ. 121-122), οἱ ἰσχυροὶ προτιμοῦσαν κυρίως τὰ ἀξιώματα τοῦ συνδίκου, τοῦ κήνσορα, τοῦ δικηγόρου τῶν φυλακισμένων, τοῦ προβλεπτή ἐπὶ τῶν πινάκων, τοῦ ἀποθηκάριου τῆς σιταποθήκης, τοῦ προβλεπτή ἐπὶ τῆς ὑγιεινῆς καὶ τοῦ ἀγορανόμου.

70. Ἡ ἔκθεση τοῦ Trivisan: A. S. V., *Collegio, Relazioni*, busta 85, 25 Ἰανουαρίου 1636 (β. ἔ. 1635). Βλ. ἐπίσης: BACCHION, ὁ.π., σ. 155 (ἀναφορὰ τοῦ ἴδιου, 16 Αὐγούστου 1635 καὶ τοῦ Giovanni Contarini τὸ 1652) καὶ ΧΙΩΤΗΣ, ὁ.π., σ. 250-251 (ἔκθεση τοῦ βαΐλου Andrea Bragadin τὸ 1621).

την 21η Ἀπριλίου 1610 ὑποβλήθηκαν 18 αἰτήσεις γιὰ ἔνταξη ἀπὸ τὶς 16 πρεσβεῖες, στὸ διάστημα 1600-1652, οἱ 11 περιεῖχαν αἰτήματα γιὰ περιορισμὸ τῶν νέων εἰσαγωγῶν, ἐνῶ ἀπὸ τὸ 1652 καὶ μετὰ, εἴτε ἐξαιτίας τῶν συνθηκῶν τοῦ Κρητικοῦ πολέμου, εἴτε ἐξαιτίας τοῦ ὅτι κάποιος διακανονισμὸς ἐπῆλθε, παρόμοια θέματα ἀπουσιάζουν⁷¹.

Στὸ σημεῖο αὐτό, ἐντοπίζεται ἤδη ἓνα πρῶτο, βασικὸ αἴτιο τῆς κρίσης τῶν θεσμῶν: ἡ ἀναντιστοιχία τοὺς μὲ τὶς κοινωνικὲς ἐξελίξεις. Πὰ τοὺς ποπολάρους, καὶ μάλιστα τοὺς πλέον ἰσχυροὺς, πού σταδιακὰ ὅλο καὶ περισσότερο ἀποκλείονταν ἀπὸ τὴ συμμετοχὴ στὴν Κοινότητα, οἱ πολῖτες ἐμφανίζονταν ὅλο καὶ περισσότερο ἠθικὰ διαβλητοί, οἰκονομικὰ κατώτεροι (πολὺ συχνὰ αὐτὸ ἦταν ἀλήθεια) καὶ τὰ ὄργανα τῆς Κοινότητος, ὅλο καὶ πιὸ μεροληπτικά καὶ ἄδικα, ὅλο καὶ πιὸ ἀνίκανα νὰ ἐκφράσουν τὸ σύνολο τοῦ πληθυσμοῦ καὶ νὰ ἐφαρμόσουν ἔγκυρα τὴ βενετικὴ πολιτικὴ. Κατὰ τὴν ἐπιτυχημένη ἐκφραση τοῦ Χιώτη, «οἱ ἀποτυχαίνοντες τοῦ νὰ συγκαταλέγωνται εἰς τὸ ἀρχοντολόγιον [τῆς Κέρκυρας] ... σφόδρα ἠρέθιζον τοὺς ἀπλουστέρους κατὰ προσώπων εὐγενῶν, ἅτινα ἐξελάμβανον ὡς τὰ μᾶλλον ἀντιδράσαντα εἰς τὴν ἐκλογὴν των»⁷².

Ἡ ἔνταση τῆς δυσαρέσκειας τῶν ποπολάρων στὸ α' μισὸ τοῦ 17ου αἰῶνα συνδέεται μὲ τὸ πρόσφατο καθεστῶς τῶν ἀποκλεισμῶν καὶ φαίνεται νὰ ἔχει διαφορετικὴ χροιά ἀπὸ τὴν «κρίση τῆς εὐγένειας» στὴν Εὐρώπῃ τῆς ἴδιας ἐποχῆς, ὅπου οἱ élites τῶν ἀστῶν διεκδικοῦσαν μὲ νέες διαδικασίες τὴν ἔνταξή τοὺς στὴν «εὐγένεια». Ἐκεῖ, ἀφενὸς οἱ οἰκονομικὲς ἀνάγκες τῶν κρατῶν καὶ ἀφετέρου ἡ οἰκονομικὴ εὐρωστία τῶν διεκδικητῶν ἔτειναν νὰ παραβιάσουν τοὺς παλαιοὺς φραγμοὺς τῆς «εὐγένειας»⁷³. Στὴν περίπτωσή μας, ὅμως, ἡ ἀντίδραση στρεφόταν κατὰ ἐνὸς φραγμοῦ πού ἦταν ἐντελῶς πρόσφατος καὶ ἀρχιζε μόλις νὰ ἰσχυροποιεῖται⁷⁴. Εἶναι γεγονὸς ὅτι ἡ περιχαράκωση τοῦ δικαιώματος τοῦ πολίτη (*cittadinanza*) στὸ Ἰόνιο συνδέεται ἀναπόσπαστα μὲ τὴ διάχυση τοῦ πλούτου σὲ στρώματα ἐκτὸς τῶν πολιτῶν⁷⁵. Περαιτέρω ἀρχεϊκὰς ἐρευνες

71. Πὰ τὶς ἐπισημάνσεις αὐτὲς βλ. ΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ-ΣΙΣΙΛΙΑΝΟΥ, Κοινωνικὲς ζυμώσεις, σ. 113-114, σημ. 3· τῆς ἴδιας, Κοινωνικά προβλήματα, σ. 80-83.

72. ΧΙΩΤΗΣ, ὅ.π., σ. 163.

73. Βλ. H. R. TREVOR-ROPER, *Protestantesimo e trasformazione sociale* (α' ἔκδ. London 1967), Roma-Bari 1994, σ. 87-131 (= κεφ. La crisi generale del XVII secolo).

74. Μεγαλύτερη σημασία στὴ συσχέτιση δίνει ἡ Γιωτοπούλου: Κοινωνικά προβλήματα, σ. 81-82. Πρέπει, πάντως, νὰ ληφθεῖ ὑπ' ὄψιν τὸ ἐντελῶς διαφορετικὸ ποῖον τῆς «εὐγένειας» στὴ βενετικὴ ἐπικράτεια καὶ στὴν ὑπόλοιπὴ εὐρωπαϊκὴ ἐμπειρία.

75. Πρβλ. τὴ γενικὴ παρατήρηση τοῦ M. Bloch: «Μία τάξη τείνει νὰ περιχαρακωθεῖ ὅταν νιώθει νὰ ἀπειλεῖται»: M. BLOCH, *Ἡ φεουδαλικὴ κοινωνία* (α' ἔκδ. Paris 1939), Ἀθήνα 1987, σ. 435. Βλ. καὶ στὴ συνέχεια.

θά είναι χρήσιμες για την αποκάλυψη της προσωπογραφίας των εμπλεκόμενων στίς εξελίξεις. Γεγονός είναι, πάντως, ότι οι κύριοι καθοδηγητές των εξελίξεων είχαν τη δυνατότητα να επηρεάζουν τις μάζες της πόλης και της υπαίθρου καί, άρα, είχαν όπωσδήποτε ένα αυξημένο κύρος στην τοπική κοινωνία. Ή δυνατότητά τους να καταγράφονται στα επίσημα κείμενα με συγκεκριμένα προσδιοριστικά ή, ακόμη, οικειοποιούμενοι τίτλους που προσidiaζαν στο «vivere civilmente», δέν αφήνει περιθώρια παρερμηνειών: ως «σινιόρ» προσδιορίζεται ό Ν. Ήγούμενος, ό Άντ. Βρισινιώτης κ. ά., ένώ ως «domino» καταγράφεται ό Στ. Μάνσης, ό Ίσ. Βάρδας, ό Μ. Καρυοφύλης καί ό Γ. Κορμαρίνος.

Στήν Κέρκυρα, μία ειδική πτυχή της συμπεριφοράς των πολιτών έδωσε τό ένανυσμα για την διεύρυνση της «βάσης άμφισβήτησης». Έπρόκειτο για τη ληστρική συμπεριφορά των πολιτών άπέναντι στην ύπαιθρο. Είναι γνωστή ή κατάσταση των χωρικών στα νησιά κατά την περίοδο αυτή⁷⁶. Είναι επίσης γνωστή ή αδυναμία τους να φτάσουν μέχρι τη δικαιοσύνη καί να διεκδικήσουν άποτελεσματικά ίκανοποίηση για τη βλάβη των συμφερόντων τους. Οι ύπάλληλοι της Γραμματείας, οι σύνδικοι καί οι έτήσιοι δικαστές, που έπρεπε να είναι παρόντες στίς καταθέσεις καί στίς άνακρίσεις, συχνά καί οι Βενετοί άξιωματοῦχοι του Reggimento, ήταν υπεύθυνοι για τη μη άπόδοση δικαιοσύνης. Ό προβλεπτής καί καπιτάνος ήταν συνήθως ό άρμόδιος για την «έκδίκηση των διαφορών μεταξύ των χωρικών καί των πολιτών»⁷⁷. Οι διαρκείς άμφισβητήσεις άρμοδιοτήτων μεταξύ των Βενετών άξιωματούχων⁷⁸, ή δυνατότητα επηρεασμού των Βενετών άπό τον κύκλο των πολιτών, ό φόβος των μαρτύρων καί των θιγομένων, ή κωλυσιεργία των ύπαλλήλων είναι φυσικό ότι έμπόδιζαν την άπονομή της δικαιοσύνης. Ταυτόχρονα, ή προσπάθεια της Κοινότητας να παρέμβει στην έκλογή των άξιωματούχων της ύπαιθρου, έπιδείκνونه την κατάσταση. Ή Κοινότητα κατόρθωσε, τό είδαμε, να εκλέγει άπό τά μέλη της τον capitano dell'isola καί επιδίωξε, τό είδαμε, να οικειοποιηθεί τον ministro delle anagrafi, που είχε όρίσει τό 1635 ό προβλεπτής καί καπιτάνος Lorenzo Dolfin σέ άντικατάσταση του capitano dell'isola. Μία έκκληση «των πιστότατων κατοίκων της νήσου Κερκύρας» τό 1621 στον προβλεπτή καί καπιτάνο με δικαιοδοσία γενικού καπιτάνου Giust. Antonio Belegno, είναι εύγλωττη: άπό τά 6 αίτή-

76. Βλ. γενικές παρατηρήσεις: ΛΟΥΝΤΖΗΣ, ό.π., σ. 251-252· ΧΙΩΤΗΣ, ό.π., σ. 163-165· BACCHION, ό.π., σ. 152-154· ΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ-ΣΙΣΙΛΙΑΝΟΥ, Κοινωνικά προβλήματα, σ. 86-102.

77. Βλ. G. POJAGO, Le leggi municipali delle isole Ionie dall'anno 1386 fino alla caduta della Repubblica Veneta, τ. Α', Corfù 1846, σ. 308, όπου τό διάταγμα (decreto) του γενικού προβλεπτή Andrea Valier (28 Ίανουαρίου 1673), σέ εφαρμογή της δουκικής άπόφασης της 13ης Ίουλίου 1672, σύμφωνα με τό όποιο ή σχετική άρμοδιότητα, που «πολλές φορές είχε άποδοθεί στον προβλεπτή καί καπιτάνο», μεταφερόταν πλέον στο βάιλο καί στους συμβούλους.

78. Για τις άρμοδιότητες βάιλου καί προβλεπτή καί καπιτάνου βλ. ΧΙΩΤΗΣ, ό.π., σ. 495-497.

ματα, τὰ 4 ἀφοροῦσαν στίς καταχρήσεις τοῦ capitano dell'isola. Ἐκτὸς ἀπὸ τὸν ἐξαναστασιακὸν τῶν χωρικῶν νὰ τοῦ πουλᾶνε κρασί, λάδι, λινάρι, μαλλί κ.λπ. καὶ τὴν αὐθαίρετη εἴσπραξη χρημάτων γιὰ κάθε κατοικημένο ἢ ὄχι σπίτι⁷⁹, ἡ σημαντικότερη καταγγελία ἦταν ὅτι, ἐνῶ ἀνέκαθεν οἱ προεστοὶ καὶ οἱ contestabili τῶν χωριῶν ἐκλέγονταν ἀπὸ τοὺς κατοίκους (tutta la gente de casali e i sacerdoti), τώρα αὐθαίρετα ἐκεῖνος οἰκειοποιοῦνταν τὸ δικαίωμα τῆς ἐκλογῆς⁸⁰. Ἀπὸ τοὺς Βενετοὺς ἀξιωματοῦχοι καὶ ἀπὸ τὰ ἀνώτατα ὄργανα δὲν διέφευγαν τὰ περιθώρια αὐθαιρεσίας τῶν πολιτῶν: τὸ 1633 ἡ Σύγκλητος, γι' αὐτὸ τὸ λόγο, ἀποφάσισε νὰ καταργήσῃ τὸ ἀξίωμα τοῦ capitano dell'isola, περιπλέκοντας, ὁμως, περισσότερο τὴν κατάστασι, ἐνῶ τὸ 1641 ὁ γενικὸς προβλεπτής καὶ ἐξεταστής τῶν νησιῶν τῆς Ἀνατολῆς Alvise Zorzi ἀπέρριψε, μὲ τὸ ἴδιο σκεπτικόν, τὸ αἶτημα τῆς Κοινότητος νὰ ἐκλέγῃ «δύο καπετάνιους ποῦ νὰ ἐπιβλέπουν τὰ 4 βαϊλάτα (balie) καὶ τὰ 4 προάστια (borghi) τοῦ νησιοῦ»⁸¹. Μπορεῖ, συναφῶς, νὰ ἀναφερθεῖ, ὅτι τὸ 1613, ὅταν ἐπρόκειτο νὰ ἐπικυρωθεῖ ἡ ἐκλογή τοῦ Γεωργίου Σουμάκη ὡς capitano del dedevo στὴ Ζάκυνθο, οἱ Βενετοὶ ἀξιωματοῦχοι ποῦ γνωμοδότησαν, ἐξέφρασαν σοβαρὲς ἐπιφυλάξεις ἐξαιτίας τῶν μεγάλων περιθωρίων αὐθαιρεσίας ποῦ θὰ εἶχε ὁ capitano καὶ ὁ σύνδικος ποῦ τὸν συνόδευε στὴν τοποθέτησι καὶ τὸν ἔλεγχο τῶν φρουρῶν τοῦ νησιοῦ⁸². Σημαντικὴ θέσι στὸ πανόραμα τῆς κατάστασις τῶν χωρικῶν τῆς ἐποχῆς κατεῖχε ἡ ἐξωθεσμικὴ «ἀπόδοσι δικαιοσύνης» ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῶν ἰσχυρῶν, μέσω τῶν «πελατῶν» καὶ τῶν «μπράβων» τους⁸³, καθὼς καὶ ἡ καταχρέωσι τῶν χωρικῶν μὲ τὴν

79. Ἀπὸ τὴν καταγγελία (βλ. ἐπόμενη σημείωσις) πληροφοροῦμαστε ὅτι οἱ χωρικοὶ ὑποχρεώνονταν νὰ πληρώνουν 24 soldi γιὰ κάθε κατοικημένο σπίτι.

80. Βλ. τὴν καταγγελία καὶ τίς διορθωτικὰς ἀπαντήσεις-ἀποφάσεις τοῦ Belegno, στίς 24 Νοεμβρίου 1621, ποῦ ἀργότερα ἐγκρίθηκαν καὶ ἀπὸ τὴ Σύγκλητον: POJAGO, ὁ.π., σ. 154-157. Τὸ περιεχόμενο τῶν αἰτημάτων (ὅλα ἀφοροῦσαν τὴν ὑπαιθρον) καὶ τὸ ὅτι δὲν δηλώνεται ἡ Κοινότης ὡς φορέας τοὺς, ὑποδεικνύει ὅτι ἡ ἐκκλήσις ἐγίνε ἀπὸ τοὺς χωρικοὺς. Ἄν συσχετίσουμε τίς κρίσεις τῶν χωρικῶν στὴν ἐκκλήσι Loredan (βλ. παραπάνω) μὲ ὅ,τι λέγεται ἐδῶ, πρέπει νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ἤδη τὸ 1621 ὁ capitano dell'isola ἐκλεγόταν ἀπὸ τὴν Κοινότητα.

81. Ἡ πρεσβεία τῆς Κοινότητος στὸν Zorzi καὶ οἱ ἀπαντήσεις του (18 Αὐγούστου 1641): POJAGO, ὁ.π., σ. 235-239.

82. A. S. V., *Senato Mar*, filza 198, συνημμένα στὴν ἀπόφασιν τῆς 2ας Μαρτίου 1613 (κυρίως ἡ γνωμοδότησι τοῦ Filippo Pasqualigo, 20 Μαΐου 1610). Σχετικὰ προβλήματα εἶχαν δημιουργηθεῖ καὶ στὴν Κεφαλλονιά. Βλ. ΔΕΣΠΟΙΝΑ ΒΛΑΣΣΗ-SPONZA, Μία πρεσβεία τῆς Κοινότητος τῆς Κεφαλλονιάς πρὸς τὴ Βενετία (1634), *Ἀφιέρωμα στὸν Πανεπιστημιακὸ δάσκαλον Βασ. Σφινδόρα ἀπὸ τοὺς μαθητὰς του*, Ἀθήνα 1992, σ. 97-117 (κυρίως: 103 καὶ 113). Βλ. καὶ σημ. ἀρ. 13.

83. Ἀπὸ τὴ σωρεία τῶν καταγγελιῶν βλ. ἐνδεικτικὰ τὴν κοινὴ ἀναφορὰ τῶν Ἀρχῶν στίς Κεφαλὰς τοῦ Συμβουλίου τῶν Δέκα, 28 Αὐγούστου 1641, κατὰ τοῦ Βαπτιστῆ Πολυλά γιὰ σύλληψιν καὶ βασανιστήρια τῶν Ἱερώνυμου Τυροφᾶ καὶ Γεωργίου Καλούδη: A. S. V., *Capi del Consiglio di Dieci*, *Lettere di rettori e di altre cariche*, busta 293, fascicolo 80.

ειδική διαδικασία δανεισμοῦ, γνωστή ὡς «προστύχι» (prostichio)⁸⁴.

Πῶς ἐξηγεῖται, ὅμως, ἡ συμμετοχή τῶν χωρικῶν στίς ἐξελίξεις τῆς Κέρκυρας; Ἡ παρουσία τῶν χωρικῶν διαφοροποιεῖ σ' ἓνα βαθμὸ τὰ γεγονότα ἀπὸ ἐκεῖνα τῆς Ζακύνθου, ὅπου καμία συμμετοχή τῆς ὑπαίθρου δὲν παρατηρήθηκε. Ἐκεῖ, στὴν πορεία τῶν ἐξελίξεων τῶν ἐτῶν 1628-1632, συχνὰ οἱ ποπολάροι παρουσιάστηκαν ὡς ἐκφραστές τῶν συμφερόντων τῶν χωρικῶν. Ἀλλά, τὸ στοιχεῖο αὐτὸ πρέπει νὰ ἐνταχθεῖ στὴ στρατηγική τοῦ νὰ ἀποδείξουν τὴν κακοδιαχείριση τῶν πολιτῶν καὶ νὰ ἐμφανιστοῦν ὡς διερμηνευτές τῆς γενικῆς βούλησης τοῦ νησιοῦ. Οἱ χωρικοὶ τῆς Ζακύνθου δὲν συμμετεῖχαν στίς διαδικασίες ἐκλογῆς ἐπιτρόπων στὴ Διοίκηση ἢ ἀπεσταλμένων στὴ Βενετία. Ἄραγε, ἡ κοινή, σὲ μεγάλο βαθμὸ, μοῖρα τῶν κατοίκων τῆς πόλης καὶ τῆς ὑπαίθρου στὴν Κέρκυρα, ὁδήγησε στὴ σύμπληξη ἑνὸς «ἐνιαίου μετώπου» κατὰ τῶν πολιτῶν; Μία πρώτη ἀνάγνωση τῶν γεγονότων τῆς Κέρκυρας, θὰ ἦταν δυνατὸν νὰ εὐνοήσῃ μία τέτοια ἐρμηνεία. Ὑπάρχουν, ὅμως, πτυχές τῶν γεγονότων ποὺ ἐπισημαίνουν ὅχι μόνο τὴ διαφοροποίηση πόλης-ὑπαίθρου, ἀλλὰ καὶ μία ὑπαρκτὴ διάκριση ἀκόμη καὶ μέσα στὴ μάζα τῶν ποπολάρων.

Ἀρχικά, μερικὲς γενικὲς παρατηρήσεις.

Ὅσο καὶ ἂν στὴ συγκεκριμένη ἐποχή, ἡ «πόλη» δὲν εἶχε σχηματιστεῖ μὲ τὰ χαρακτηριστικά ποὺ ἀπέκτησε στὴ βιομηχανικὴ ἐποχή, καὶ ὅσο κι ἂν ὑπῆρχε διαρκὲς κινητικότητα καὶ συνεχὲς τροφοδότηση τοῦ ἀστικοῦ πληθυσμοῦ μὲ ἔμφυχο ὕλικὸ ἀπὸ τὴν ὑπαίθρο, εἶναι γνωστὸ ὅτι ἡ ὑποτίμηση τῆς ὑπαίθρου βρισκόταν στὴ βάση τῆς ἀστικῆς κατάστασης σὲ νομικὸ/θεσμικὸ, ψυχολογικὸ καὶ ἰδεολογικὸ ἐπίπεδο. Ἡ καταγωγή αὐτῆς τῆς νοοτροπίας εἶναι μεσαιωνική⁸⁵. Στὴν εἰδικὴ περίπτωση τῶν νησιῶν τοῦ Ἰονίου, ἡ νομικὴ κατάσταση τοῦ πολίτη ἐμπεριείχε τὴν ὑποτίμηση τῆς ὑπαίθρου, ἀλλὰ καὶ ἡ εὐθραυστη καὶ δίχως νομικὴ κάλυψη κατάσταση τοῦ ποπολάρου, συνεπαγόταν τὴν ἴδια νοοτροπία. Ἄν καὶ οἱ οἰκονομικὲς λειτουργίες τῆς πόλης –βάση τῆς ἐπιβιώσεώς της καὶ κύριον μέσο πλουτισμοῦ τῶν ἀστικῶν στρωμάτων– στηρίζονταν σὲ μεγάλο βαθμὸ στὴν ὑπαίθρο, ἐν τούτοις οἱ δύο πόλοι «ἀλληλοαγνοοῦνταν»⁸⁶. Ἡ πόλη διαμόρφωνε τὸ δικό της πλαίσιο ἰδεολογικῆς λειτουργίας, ὀργάνωνε τὴ δική της μνήμη καὶ εὐχερέστερα ταυτιζόταν μὲ τὴν ἡγεμονικὴ ἰδεολογία τῆς Κυ-

84. Πὰ τὸ προστύχι βλ. ΧΙΩΤΗΣ, ὁ.π., σ. 432-434· BACCCHION, ὁ.π., σ. 103· M. MICHELON, La peste dei prosticchi. Travagli legislativi di un contratto agrario nelle isole Ionie (sec. XVI-sec. XIX), *Atti dell'Istituto Veneto di Scienze, Lettere ed Arti*, tomo CL (1991-92) 365-398· ΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ-ΣΙΣΙΛΙΑΝΟΥ, Κοινωνικά προβλήματα, σ. 88-89.

85. Βλ. J. LE GOFF, Ὁ πολιτισμὸς τῆς μεσαιωνικῆς Δύσης (α' ἔκδ. 1964), Θεσσαλονίκη 1993, σ. 406-412. PH. JONES, *Economia e società nell'Italia medievale*, Torino 1980, σ. 47-75.

86. Ἡ ἔκφραση τοῦ BACCCHION (ὁ.π., σ. 57-59), σὲ σχόλιο γιὰ τὶς προεβείες τῆς Κοινότητος καὶ τὰ αἰτήματα τῆς ὑπαίθρου.

ριάρχου. Ἡ διάχυση τῆς ἰδεολογίας τῶν πολιτῶν στὰ κατώτερα ἀστικά στρώματα καὶ ἡ τάση τῶν ομάδων τοῦ «πόπολο», πού πλούτιζαν, νὰ ἀνέλθουν κοινωνικά, ἐντασσόμενα στοῦ στρώμα τῶν πολιτῶν, εἶναι λόγοι πού δείχνουν ἀνάγλυφα ὅχι μόνο τὴν ὑποτίμηση τῆς ὑπαίθρου ἀπὸ τοὺς πολίτες καὶ τὸ «πόπολο», ἀλλὰ ἀφήνουν ἐπίσης νὰ διαφανεῖ καὶ ἡ ὑποτίμηση τῶν φτωχῶν μαζῶν ἀπὸ τοὺς ποπολάρχους πού ἰσχυροποιοῦνταν καὶ πλησίαζαν μὲ ἀπαιτήσεις τὸ στρώμα τῶν πολιτῶν⁸⁷.

Οἱ χωρικοὶ μπορούσαν πάντα, ὅταν ἀπευθύνονταν στὶς Ἀρχές ἢ στὰ ἀνώτατα ὄργανα, νὰ προβάλουν τὸ ρόλο τους στὴν αἴμυνα, στὶς ἀγγαρεῖες καὶ στὸν ἐξοπλισμὸ τῶν βενετικῶν πλοίων, τὴν αὐτοθυσίαν τους στὶς στιγμὲς κρίσης, τὴν ἀξιοθρήνητη κατάστασή τους γιὰ τὴν ὁποία κατέδειχναν καὶ τοὺς ὑπεύθυνους, ἀλλὰ δὲ μπορούσαν νὰ συμμετάσχουν στοῦ ἰδεολογικοῦ παιχνίδι τοῦ «vivere civilmente», τῶν ἀτομικῶν προσφορῶν στὴ Βενετία, τῆς ἱστορίας τοῦ αἵματος καὶ τῆς οἰκογένειας (ἀρχαιότητα, ἀστική ζωὴ, συμμετοχὴ σὲ ἀξιώματα, προσφορὲς κάθε εἶδους). Οἱ χωρικοὶ μπορούσαν νὰ ἐκλιπαρήσουν, σὰν μάζα, στοῦ ὄνομα τῶν θρησκευτικῶν ἢ πολιτικῶν ἀρχῶν, στοῦ ὄνομα τῶν παλαιότερων δεσμεύσεων τῆς Βενετίας, ἀλλὰ, συνήθως, τὰ αἰτήματά τους «φιλτράρονταν» μέσα ἀπὸ τὰ ἐπίσημα ὄργανα τῆς Κοινότητος. Τὰ ξεσπάσματα τῆς ὑπαίθρου, συχνὰ χωρὶς ἀποτέλεσμα, καὶ, πάντως, δίχως διάρκεια καὶ ὑποστήριξη τοῦ ἀστικοῦ πληθυσμοῦ, δείχνουν τὸ διαχωριστικὸ τεῖχος πόλης καὶ ὑπαίθρου⁸⁸.

Οἱ χωρικοὶ, δίχως τὴν οἰκονομικὴ εὐχέρεια, ζώντας σὲ ἀπόσταση ἀπὸ τὸ κέντρο τῶν διοικητικῶν λειτουργιῶν –τὴν πόλη–, δίχως τὴ γνώση καὶ ὑπὸ τὸ φόβο τῶν ἰσχυρῶν, ἀδυνατοῦσαν νὰ διεκδικήσουν τὸ συμφέρον τους. Ἡ ἐξέλιξη τοῦ θέματος πού ἐδῶ μᾶς ἀπασχολεῖ εἶναι ἐνδεικτικὴ. Οἱ χωρικοὶ παρα-

87. Πὰ τὴ σχέση πόλης καὶ ὑπαίθρου, γενικά βλ. MARAVALL, ὁ.π., σ. 44, 49 (σημ. 2) καὶ 152· G. HUPERT, *Storia sociale dell'Europa moderna* (α' ἔκδ. Indiana University Press 1986), Bologna 1990, σ. 31-51· JONES, ὁ.π., σ. 54, 62· J. AMELANG, *Il borghese*, στοῦ R. VILLARI (ἐπιμ.), *L'uomo barocco*, Roma-Bari 1991, σ. 364-365. Πὰ τὴν Κέρκυρα βλ. ΚΑΡΑΠΙΔΑΚΗΣ, Ἀπὸ τὴν ἱστορία τῶν πόλεων (κυρίως: σ. 134-137)· ΚΑΡΑΠΙΔΑΚΗΣ, *Civis fidelis*, σ. 101 κ. ἑ. Πὰ τὴ Ζάκυνθο βλ. ΑΡΒΑΝΙΤΑΚΗΣ, *Κοινωνικὲς ἀντιθέσεις*, σ. 124-125 καὶ 261-265. Πὰ τὴν ὑποτίμηση τοῦ «popolo minuto» ἀπὸ τοὺς εὐποροὺς ποπολάρχους βλ. A. M. IPPOLITO, *Fortuna e sfortune di una famiglia veneziana nel Seicento*, Venezia 1996· COWAN, ὁ.π., σ. 97-98· D. ROMANO, *Patrizi e popolani* (α' ἔκδ. Baltimore 1987), Bologna 1993, σ. 219-221· A. VENTURA, *Nobiltà e popolo nella società Veneta del Quattrocento e Cinquecento*, Milano² 1993, σ. 303-305.

88. Πὰ τὴν Κέρκυρα βλ. τὴν ἀγροτικὴ ἐξέγερση στοῦ βαϊλάτο τοῦ Γύρου, τὸ 1652. Τὸ σημαντικὸ αὐτὸ γεγονὸς μένει ἀκόμη νὰ μελετηθεῖ στὶς λεπτομέρειές του, γιὰ νὰ διαπιστωθοῦν οἱ διαστάσεις του καὶ τὰ χαρακτηριστικά του. Βλ. πρόχειρα: A. MARMORA, *Della historia di Corfù*, Venezia 1672, σ. 419· ΧΙΩΤΗΣ, ὁ.π., σ. 205-207· ΠΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ-ΣΙΣΙΛΙΑΝΟΥ, *Κοινωνικὰ προβλήματα*, σ. 90-102.

πονέθηκαν άπευθείας στη Βενετία, στο μέσο τών εξελίξεων, ότι ακόμη κι αν ό θεσμός τών δικηγόρων του λαού έφαρμοζόταν, για τούς ίδιους θα ήταν άνώφελος (άπόσταση από την πόλη, άδυναμία νά συνεισφέρουν οίκονομικά). Αυτό σημαίνει ότι για τούς ποπολάρους που όπωσδήποτε καθοδηγοῦσαν τις εξελίξεις, ή συμπαρουσία τών χωρικών στο μέτωπο της αντίδρασης ήταν απαραίτητη για νά πεισθούν οι Άρχές για τó αίτημα. Όμως, ένας ούσιαστικός δεσμός ποπολάρων και χωρικών από πουθενά δέν τεκμηριώνεται. Οί άποφάσεις, άλλωστε, της Βενετίας στο ίδιο διάστημα προδίδουν κάποιαν έπιφυλακτικότητα: ή Βενετία επέμεινε στον τονισμό του ρόλου τών προεστών και τών *contestabili*. Ίσως για νά μη δημιουργηθούν σχέσεις εξάρτησης τών χωρικών από τούς ισχυρούς ποπολάρους, ίσως επειδή δέν πείσθηκε ότι οι χωρικοί θα μπορούσαν πράγματι νά προστατευθούν από τούς ποπολάρους δικηγόρους. Η άγροτική εξέγερση του 1652 συνηγορεί σ' αυτή την έρμηνεία και άποδείχνει την έγκατάλειψη τών χωρικών από τούς ποπολάρους και στα έπόμενα χρόνια.

Σέ κάθε περίπτωση, πάντως, ή δημιουργία του νέου θεσμού πυροδοτούσε άπρόβλεπτες εξελίξεις. Που όδηγοῦνταν τά πράγματα με τη δημιουργία του θεσμού τών δικηγόρων του λαού; Οί πολίτες, τó είδαμε, μεγεθύνοντας τόν κίνδυνο και ταυτίζοντας τó «ταξικό» συμφέρον του στρώματός τους με τó κρατικό συμφέρον, κατήγγελαν την τρομοκρατία, την «επανάσταση», την τάση τών ποπολάρων για «ανάτροπή της τάξης»⁸⁹. Και έπισημαιναν την προοπτική δημιουργίας νέας Κοινότητας, ανταγωνιστικής προς εκείνη τών πολιτών. Οί διαθέσιμες πηγές δέν μās επιτρέπουν νά απαντήσουμε άρνητικά ή καταφατικά για τις στοχεύσεις τών ποπολάρων. Είναι, πάντως, φυσικό ότι ή δυνατότητα συσπείρωσης μεγάλων μαζών γύρω από έναν πυρήνα (τούς δικηγόρους και κάποιους ισχυρούς), ή δυνατότητα άπευθείας έπικοινωνίας με τις βενετικές Άρχές και με τó Κέντρο, ή ανάπτυξη συλλογικών διαδικασιών, ή δημιουργία ταμείου, ή δημιουργία σχετικών άξιωμάτων, ή ισχυροποίηση δεσμών προστασίας μεταξύ ισχυρών και φτωχών της πόλης και της ύπαίθρου, όδηγοῦσαν εκ τών πραγμάτων στη δημιουργία ενός άλλου πόλου «έξουσίας» στο νησί, που θα πολιτευόταν άναμφισβήτητα ανταγωνιστικά προς την Κοινότητα, έχοντας, μάλιστα, μία φυσική δύναμη πίεσης και άμφισβήτησης –τά πλήθη– άσύγκριτα ισχυρότερη από εκείνη που θα μπορούσαν νά κινητοποιήσουν οι πολίτες⁹⁰.

Οί κινήσεις αυτές στη Ζάκυνθο και την Κέρκυρα, σημαίνουν την άμφισβή-

89. Πρβλ. τó κείμενο της προεβείας του 1652: «Principiano le sollevationi contro li privati, finiscono contro del sovrano et l'esempio è il più fiero incentivo che possono haver i genii corrotti dalle sceleragini»: ΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ-ΣΙΣΙΛΙΑΝΟΥ, Κοινωνικά προβλήματα σ. 94, σημ. 59.

90. Άντίστοιχες σκέψεις για τη Ζάκυνθο βλ. ΑΡΒΑΝΙΤΑΚΗΣ, Κοινωνικές αντίθέσεις, σ. 271-272.

τηση όχι βέβαια του πλαισίου κυριαρχίας, αλλά της «μονοκρατορίας» των πολιτών. Η ισχυροποίηση του μοναδικού κέντρου αυτοδιοίκησης (της Κοινότητας), οδηγούσε αναπόφευκτα στην πρόκληση αντιδράσεων που, έμβρυώδεις στην αρχή, μπορούσαν να μορφοποιηθούν στη συνέχεια σε ανταγωνιστικά κέντρα. Πολύ περισσότερο, που κάποιοι ποπολάροι, κυρίως ισχυροποιημένοι από το εμπόριο και την ιδιοκτησία γης, είχαν αποκτήσει κύρος στην τοπική κοινωνία και διαμόρφωναν πελατειακές σχέσεις ισχυρές στην πόλη και την ύπαιθρο. Η οικονομική τους ευρωστία ήταν εμφανής και για τη Βενετία⁹¹. Είναι φανερό ότι οι φόβοι των πολιτών ήταν πραγματικοί και, ως εκ τούτου, η βενετική πολιτική δικαιολογημένα αντέδρασε τελικά στους «νεωτερισμούς».

Οι φόβοι αυτοί, άλλωστε, και η πιθανότητα ρήξης των κοινωνικών ισορροπιών, εμπόδισαν μία παρόμοια εξέλιξη πολύ αργότερα, όταν, στα τέλη του 17ου στη Ζάκυνθο και στα τέλη του 18ου αιώνα στην Κέρκυρα, οι «civili» –μία κοινωνική ομάδα αριθμητικά πολύ μικρότερη και περισσότερο ευκρινής σε σχέση με τους ποπολάρους του 17ου αιώνα– επιχείρησαν με μεγαλύτερη σαφήνεια να οργανωθούν και να δημιουργήσουν ιδιαίτερη συσσωμάτωση⁹².

Οι ριζικές διαφοροποιήσεις του συστήματος αυτοδιοίκησης δεν ήταν καθόλου μέσα στη γενικότερη βενετική φιλοσοφία για τις κτήσεις της στην Άνατολή ή στην Ιταλική ένδοχώρα (Terraferma). Ακόμη και σε περιπτώσεις που οι ήγεμονικές κοινωνικές ομάδες στράφηκαν ανοιχτά κατά της Βενετίας, ή Γαληνοτάτη δεν προέβη σε άλλες εις βάρος τους⁹³. Σε στιγμές κρίσης, η κρατική πολιτική επιχειρούσε να μειώσει τις εντάσεις, αλλά και να αποφύγει τους νεωτερισμούς (novità). Βασική αρχή της ήταν η παρεμπόδιση μονιμοποίησης νέων θεσμών που θα έθεταν σε δοκιμασία τις ισορροπίες και θα προκαλούσαν διαρκείς τριβές στις τοπικές κοινωνίες⁹⁴. Η κυριαρχία της Βενετίας, κατά συνέπεια, δεν άφηνε ελεύθερη την ανάπτυξη του κοινωνικού ανταγωνισμού, καθώς η διαμόρφωση του θεσμικού πλαισίου, σε κάθε περίπτωση, ήταν μὲν ἀπόρροια

91. Βλ. ένδεικτικά τα όσα σημείωνε το 1611 ο προβλεπτής και καπιτάνος Girolamo Zane: ΧΙΩΤΗΣ, *ό.π.*, σ. 164.

92. Για τη Ζάκυνθο βλ. ΛΟΥΝΤΖΗΣ, *ό.π.*, σ. 157· ΡΟΙΑΓΟ, *ό.π.*, σ. 375-377· ΑΡΒΑΝΙΤΑΚΗΣ, Κοινωνικές αντιθέσεις, σ. 275. Για την Κέρκυρα βλ. ΛΟΥΝΤΖΗΣ, *ό.π.*, σ. 142-144· ΑΘ. ΤΣΙΤΣΑΣ, Λίβελλοι των Κερκυραίων αστών κατά την τελευταία φάση της διαμάχης τους με τους ευγενείς (1786-1792), *Δελτίον της Αναγνωστικής Εταιρίας Κερκύρας* 16 (1979) 99-150· ΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ-ΣΙΣΙΛΙΑΝΟΥ, Κοινωνικά προβλήματα, σ. 83-86.

93. Βλ. σχετικά παραδείγματα: VENTURA, *ό.π.*, σ. 162-187. Για τη γενικότερη αντίληψη κατά των νεωτερισμών στην πολιτική της εποχής βλ. R. VILLARI, *Elogio della dissimulazione. La lotta politica nel Seicento*, Roma-Bari 1987, σ. 3-48 (κυρίως: σ. 6-17).

94. Για την ίδια αντιμετώπιση του θεσμού των δικηγόρων και των επιτρόπων του λαού στην Terraferma βλ. VENTURA, *ό.π.*, σ. 304-305.

τῶν κοινωνικῶν ἀνταγωνισμῶν, ἀλλὰ τὸ τελικὸ ἐξαγόμενο σφραγιζόταν ἀπὸ τὴν ἀναμφίλεκτη βούληση τῆς Κυριαρχοῦ.

Σὲ ἓνα ἄλλο ἐπίπεδο ἀνάγνωσης τῶν ἐξελίξεων, αὐτὸ ποῦ θὰ μᾶς μαρτυρήσει σχετικὰ μὲ τὶς νοοτροπίες τῶν ἀνθρώπων, τὶς συλλογικὲς συνειδήσεις καὶ τὴ γενεαλογία τῶν ιδεῶν, κάποιες παρατηρήσεις θὰ μπορούσαν νὰ γίνουν.

1) Ὡς πρὸς τὴν ἐκφορὰ τοῦ πολιτικοῦ λόγου ἀπὸ τοὺς Κερκυραίους πολίτες καὶ ποπολάρους. Ὁ λόγος τῆς κάθε πλευρᾶς ἀνταποκρινόταν σὲ διαφορετικὰ εἶδη «ἀλήθειας». Οἱ πολίτες εἶναι ἀξιόπιστοι μάρτυρες ὅταν κατηγοροῦν τοὺς ποπολάρους, ἐπιμένοντας στὴν ποιοτικὴ πλευρὰ τοῦ χαρακτήρα τους. Ὅταν ἐπεσήμαιναν τὴν ἀπαξία τῶν ποπολάρων καὶ ὅταν λοιδοροῦσαν τὶς διαθέσεις τους γιὰ συμμετοχὴ στὴν αὐτοδιοίκηση, ἀντλοῦσαν τὴ νομιμότητα τῶν λόγων τους ἀπὸ τὶς συλλογικὲς νοοτροπίες καὶ τὶς ἀντιλήψεις τῆς ἐποχῆς: οἱ *nobili* (εὐγενεῖς) –οἱ πολίτες στὴ συγκεκριμένη περίπτωση– ἔστεκαν στὴν κορυφὴ τῆς κοινωνικῆς ἱεραρχίας καὶ ἡ θέση τους αὐτὴ δὲν κινδύνευε ἀπὸ τὴν (ἠθικὴ) ἀξία ἢ ἀπαξία τῶν ἐπὶ μέρους ἀτόμων. «Ἄν ὁ εὐγενὴς (*nobile*) προσφέρει τὰ πάντα μὲ τὸν τρόπο κατὰ τὸν ὁποῖο προβάλλει τὸν ἑαυτό του, ὁ ἀστός (*borghese*) μὲ τὴν προσωπικότητά του δὲν προσφέρει οὔτε πρέπει νὰ προσφέρει τίποτε ... Ἐκεῖνος μπορεῖ καὶ πρέπει νὰ ἐμφανίζεται, ἐνῶ αὐτὸς μόνο νὰ ὑπάρχει ... Ὁ πρῶτος πρέπει νὰ δρᾷ καὶ νὰ ἐπιδρᾷ, ὁ δεῦτερος μόνο νὰ ἐργάζεται καὶ νὰ παρᾷ ... Ἡ αἰτία αὐτῆς τῆς διαφορᾶς δὲν εἶναι ἡ ἔπαρση τῶν εὐγενῶν ἢ ἡ ὑποχωρητικότητα τῶν ἀστών, ἀλλὰ ἡ θέσμιση (*costituzione*) τῆς κοινωνίας»⁹⁵. Ὁ ποπολάρος, ὅπως καὶ ὁ χωρικός, ἦταν ἤδη ὑποτιμημένος στὰ πλαίσια τῆς ἡγεμονεύουσας ιδεολογίας καὶ μέσα στὴν κοινωνικὴ τάξη (ἐννοούμενη τότε ὡς «φυσικὴ», «θεϊκὴ») δὲν μπορούσε νὰ προσβλέπει σὲ ἄλλη θέση. Ὅταν ἐπεσήμαιναν οἱ πολίτες τὶς ἀνατρεπτικὲς τάσεις τῶν ποπολάρων, ὁ λόγος τους νομιμοποιοῦνταν μέσα ἀπὸ τὴ νομιμότητα τοῦ ἰδίου τοῦ κράτους καὶ τῶν θεσμῶν του: τίποτε στὴν τάξη ἐκείνη δὲν ἔπρεπε (πολὺ περισσότερο: δὲν μπορούσε) νὰ ἀλλάξει⁹⁶.

Σὲ μιὰ πυκνὴ καὶ σημαντικότατη σελίδα τῆς *Ιστορίας τῆς Κέρκυρας* ὁ Andrea Marmora ἀποδείχνεται ἄριστος ἐκφραστὴς αὐτοῦ τοῦ κόσμου τῶν πο-

95. E. HINRICHS, *Alle origini dell'età moderna* (ἀ' ἔκδ. München 1980), Roma-Bari 1995, σ. 180-196. Τὸ παράθεμα στίς σ. 180-181.

96. Γιὰ τὴ σχέση Θεοῦ καὶ κοινωνικῆς δομῆς βλ. ΑΡΒΑΝΙΤΑΚΗΣ, *Κοινωνικὲς ἀντιθέσεις*, σ. 22 (ὅπου καὶ βιβλιογραφία). Πρβλ. καὶ τὴ γνώμη τοῦ Ζακυνθινοῦ πολίτη Ἀγγελου Σουμάκη, στὰ μέσα τοῦ 17ου αἰῶνα: «... μόνον ὁ Θεὸς ἔδωσε ταῖς χάrais μερικῶν καὶ ταῖς ἐξουσίαις, καὶ οἱ κατώτεροι νὰ ταῖς βλέπουν καὶ νὰ ταῖς τιμοῦν καὶ νὰ στέκωνται εἰς τὴν ὑποταγὴν τῶν μεγαλητέρων καὶ ἐξουσιασάδων, κατὰ πῶς ὁ Θεὸς ἐμοίρασε τὰ πράγματα»: Κ. ΣΑΘΑΣ, *Ἑλληνικὰ ἀνέκδοτα*, τ. Α', Ἀθήνα 1867 (ἀνατ. 1982), σ. 183-184.

λιτών⁹⁷. Άναφερόμενος στο «σφαῖμα ἐκείνων τῶν Κερκυραίων, πού ἐπιθυμοῦσαν νά εἰσαγάγουν διά τῆς βίας τοὺς ποπολάρχους στὰ ἀξιώματα τῆς εὐγένειας καὶ στὴν κυβέρνησι (che volevano nelle cariche della Nobiltà, e nel Governo insinuare i Popolani per forza)» στὶς ἀρχὲς τῆς δεκαετίας τοῦ 1630, ἀνακαλεῖ ὁλόκληρο τὸ ὄπλοστάσιο τῶν ἐννοιῶν καὶ τῶν μοντέλων πού ἀπὸ τὸ Μεσαίωνα καὶ μετὰ μὲ ποικίλους τρόπους εἶχε στηρίξει τὸ κοσμοεἶδωλο τῆς κοινωνίας. Ἡ βιολογία, ἡ ἀριθμητική καὶ ἡ ἐπιστήμη συνολικά, ὁ Θεός, ἡ φύσις καὶ τὸ σύμπαν, δικαιολογοῦν καὶ ἐρμηνεύουν τὴν κυριαρχία τῶν πολιτῶν/εὐγενῶν. Πὰ τὸν ἱστορικό δὲν τίθεται θέμα ἀλλαγῆς τῆς ροῆς τῶν πραγμάτων, ἀφοῦ «ἓνα Κινοῦν Ἀκίνητο, πού θὰ ἦταν ὁ Ἡγεμόνας τῆς κυβέρνησις, κρατεῖ τὸ πᾶν καὶ κατὰ τὴν κίνησίν του περιστρέφονται οἱ σφαῖρες, μολονότι τὸ φυσικό τους τίς ὁδηγεῖ στὴν ἀντίθετη φορά». Τὸ ζήτημα, ἄρα, δὲν ἐτίθετο μὲ ἠθικούς ἢ ἄλλους συναφεῖς ὅρους, ἀλλὰ περικλειόταν μέσα στὰ ὅρια τῶν ἀδήριτων ἀναγκαιοτήτων: μόνο τὰ πουλιὰ ἔχουν προοριστεῖ νά πετοῦν, ἐνῶ «στὰ ἄλλα ὄντα δὲν ἔχει ἐπιτραπῆ νά ὑψώνονται στὸν ἀέρα –κι ἂν κάποτε πηδοῦν, γρήγορα ξαναπέφτουν. Μ' αὐτὸ τὸν τρόπο μᾶς διδάσκει ἡ Φύσις ὅτι στὶς καταστάσεις καὶ στὰ ἐπίπεδα (conditioni e gradi) ὑπάρχει διαφορά».

Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, ὁ καταγγελτικός-διεκδικητικός λόγος τῶν ποπολάρχων ἀνταποκρινόταν μὲν σὲ ἓνα πραγματικό γεγονός, τὴν αὐθαιρεσία τῶν πολιτῶν, ἀλλὰ συγκρουόταν μὲ τὴν ἰσχυρὴ ἰδεολογία τοῦ κράτους. Οἱ καταγγελίες τους συχνὰ συναντοῦσαν τὴν λεκτικὴ ὑποστήριξη τῶν κρατικῶν ὀργάνων, ἀλλὰ ἡ «ragion di Stato» δὲν στηριζόταν στὶς ἀρχὲς τῆς «δικαιοσύνης». Ἀντίθετα, ἡ θεομοιούμενη ἀνισότητα βρισκόταν στὴ βάση τῆς κρατικῆς λογικῆς⁹⁸.

Ὅσο κι ἂν στὶς διεκδικήσεις τῶν ποπολάρχων ἄρχιζε νά φαίνεται ἓνας ἀόριστος πυρήνας «ἰδεολογίας», στὴν πραγματικότητα πρόκειται ἀκόμη γιὰ ἀδιαμόρφωτες τάσεις καὶ διαθέσεις, τῶν ὁποίων ἡ τελικὴ ἔκβασις ἦταν πάντοτε προβληματική. Ἡ προβληματικότητα τῆς ἐκβάσεως, πέρα ἀπὸ τὴν πολυδιάσπασιν τοῦ πλήθους καὶ τὴν ἑλλειψὴ συλλογικῆς, «ταξικῆς» συνείδησης, βρίσκει τὴν αἰτία τῆς σὲ ἓνα σημαντικό γεγονός: ὁ λόγος τῶν ποπολάρχων (καταγγελτικός, διεκδικητικός, βίαιος κάποτε) ἐγγραφόταν ἀκόμη στὰ πλαίσια τῆς κυρίαρχης ἰδεολογίας. Ἡ ἀλήθεια τοῦ λόγου τῶν ποπολάρχων ἐντασσόταν στοὺς ἴδιους κώδικες μὲ ἐκείνους τῶν πολιτῶν καὶ μέσω ἐκείνων νοσηματοδοτοῦνταν. Καὶ στὶς δύο περιπτώσεις, ἡ μνήμη καὶ ἡ νομιμότητα ἀντλοῦνταν ἀπὸ

97. Βλ. MARMORA, ὁ.π., σ. 393-394, ἀπ' ὅπου καὶ τὰ ἐπόμενα ἀποσπάσματα. Πὰ τὴν ἰδεολογικὴ χρησὶς τῆς ἱστορίας ἀπὸ τὸν Marmora βλ. πρόχειρα: ΚΑΡΑΠΙΔΑΚΗΣ, Ἀντὶ τοῦ ἔθνους ἡ πόλις: Ἡ ἱστορία πρὶν ἀπὸ τὰ Φῶτα, Ὁ Ἑραριστὴς 21 (1997) 19-30 (κυρίως: 23-27).

98. Πρβλ. VENTURA, ὁ.π., σ. 294-303.

τῇ μνήμῃ καὶ τῇ νομιμότητῃ τῶν θεσμῶν –καὶ τοῦ ὑψίστου θεσμοῦ: τοῦ κράτους. Στὴ συμπεριφορὰ τοῦ κράτους, στὶς δεσμεύσεις του, στοὺς μηχανισμούς του καὶ στὶς ἱστορικὰ ἐπιβεβλημένες νοοτροπίες ἀνέτρεχαν οἱ πολῖτες, ἀλλὰ καὶ οἱ ποπολάροι, γιὰ νὰ ἐπιβάλλουν τὴ δική τους «ἀλήθεια». Οἱ ἀναγωγές τοῦ λόγου τῶν ποπολάρων ἀνῆκαν στὴ γλώσσα, στοὺς ὅρους καὶ στὸ νόημα τοῦ κυρίαρχου πολιτικοῦ λόγου. Ἐκεῖνο ποὺ ἀργότερα θὰ θεωρηθεῖ ὡς αὐτονόητη ταυτότητα «κακοὶ εὐγενεῖς/πολίτες = κακὸ κράτος», μὲ τὶς γνωστὲς κοινωνικὲς συνεπαγωγές τοῦ 18ου αἰῶνα, πρὸς τὸ παρὸν δὲν ἦταν καθόλου αὐτονόητο. Ἡ καταγγελία καὶ ἡ σταδιακὰ διαμορφούμενη «λαϊκὴ ἰδεολογία» ἐνεῖχε τὶς ἀντιφάσεις-παγίδες, ποὺ μέσα στὴ γενεαλογία τῶν ἰδεῶν καὶ τοῦ πολιτικοῦ λόγου ἔχουν τὴ δική τους ἱστορία⁹⁹.

2) Ὡς πρὸς τὴν ὑψὲς τῶν κοινωνικῶν διαφοροποιήσεων τῆς ἐποχῆς. «Σὲ τοῦτον τὸν αἰῶνα τοῦ σιδήρου»¹⁰⁰, εἶδαμε νὰ καταγγέλλει ὁ πρέσβης τῆς Κοινότητος Νικόλαος Κουαρτάνος, τὰ ἄστρα σπρώχνουν τὸν κόσμον σὲ σκέψεις ἀνατρεπτικῆς. Καὶ εἶχε δίκιο! Σὲ εὐρωπαϊκὸ ἐπίπεδο, ἤδη πρὶν ἀπὸ τὶς ἀρχές τοῦ 17ου αἰῶνα, δημιουργοῦνταν ἰσχυρὲς ἐντάσεις στὸ Παλαιὸ Καθεστῶς¹⁰¹. Οἱ διαφοροποιήσεις στὸ χῶρο τῆς οἰκονομίας, ἡ ἐμφάνιση νέων οἰκονομικῶν ἢ γραφειοκρατικῶν λειτουργιῶν, ἡ ἀνάδυση τοῦ ἀτόμου καὶ ἡ ἀνάδειξη τῆς προσωπικῆς ἀξίας (μόρφωση, οἰκονομικὴ εὐρωστία) ὑπέσκαπταν τὰ θεμέλια τῆς κοινωνίας τῶν νομοκατεστημένων τάξεων καὶ ἔρχονταν νὰ ἀντιπαρατεθοῦν στὴ δεσμευτικὴ ἀπὸ αἰῶνες κυριαρχία τῆς καταγωγῆς (τῆς οἰκογενειακῆς παράδοσης καὶ τοῦ αἵματος), ἀνατρέποντας τὶς διαδικασίες σχηματισμοῦ τῆς κοινωνικῆς μνήμης καὶ συμπαρασύροντας σὲ προβληματισμούς καὶ ἐπανατοποθετήσεις τὴ βασικὴ ἔννοια-κορμὸ τοῦ κοινωνικοῦ οἰκοδομήματος: τὴν «εὐγένεια» (nobiltà)¹⁰². Ἐπρόκειτο γιὰ ἀλλαγές ποὺ θὰ διαρκοῦσαν αἰῶνες,

99. Βλ. σχετικὰ: G. RUDE, *Ideology and Popular Protest*, London 1980.

100. Συμπωματικά, τὸν ἴδιο τίτλο φέρει ἓνα σημαντικὸ βιβλίο ποὺ πραγματεύεται ἀκριβῶς τὴν ἴδια ἐποχή: H. KAMEN, *The Iron Century. Social Change in Counter-Reformation Europe (1550-1660)*, London 1971.

101. Γιὰ τὴν κρίση τοῦ 17ου αἰῶνα βλ. T. S. ASTON (ἐπιμ.), *Crisis in Europe*, London 1959· G. PARKER – L. M. SMITH (ἐπιμ.), *The General Crisis of the Seventeenth Century*, London 1978· R. ROMANO, *L'Europa tra due crisi*, Torino 1980.

102. Π' αὐτὲς τὶς ἐξελίξεις βλ. MARAVALL, ὁ.π., σ. 9-77· A. de MADDALENA, *La ricchezza come nobiltà, la nobiltà come potere (secoli XV-XVIII): nodi storici e storiografici* (Dal "mito della borghesia" al "mito dell'aristocrazia"?), στὸ: A. GUARDUCCI (ἐπιμ.), *Gerarchie economiche e gerarchie sociali (secoli XII-XVII)*, Πρακτικὰ τῆς 12ης Ἑβδομάδας Μελετῶν, Διεθνὲς Ἰνστιτοῦτο οἰκονομικῆς ἱστορίας «F. Datini», (Prato, 18-23 Ἀπριλίου 1980), Prato 1990, σ. 325-358· C. DONATI, *L'idea di nobiltà in Italia (secoli XIV-XVIII)*, Roma-Bari² 1995 (κυρίως: σ. 266-290)· J. DEWALD, *The European Nobility (1400-1800)*, Cambridge University Press 1996 (κυρίως: σ. 15-36).

για νέα στοιχεία που θα συμβάδizαν οπωσδήποτε μέχρι και τον 18ο αιώνα με τα παλιά. Άλλα, οι αλλαγές ήταν σημαντικές. Οι προηγούμενες μεταβολές συγκέντρωναν στις θύρες των ήγητικών στρωμάτων νέους ανταπαιτητές, με διαφορετικά είδοποιά χαρακτηριστικά, αλλά με ένα κοινό στοιχείο με τους παλαιούς ευγενείς: την πίστη στην κυρίαρχη ιδεολογία. Η «εὐγένεια», ως ιδανικό και ως ἐπιστέγασμα τῆς πορείας τῶν ἀνερχόμενων ομάδων, δὲν ἀμφισβητοῦνταν –τὸ ἀντίθετο: παρέμενε ἰσχυρὴ καὶ διαχεόταν ὅλο καὶ περισσότερο μέσω τῶν νέων νοσηματοδοτήσεων¹⁰³.

Ὑπὸ τὸ φῶς αὐτῶν τῶν παρατηρήσεων, ὅσο κι ἂν πολλὰ εἰδικὰ προβλήματα, καθὼς καὶ ἡ εἰδικὴ μορφή τους στὴν περίπτωση τοῦ Ἰονίου εἶναι ἀκόμη προκλήσεις γιὰ τὴν ἔρευνα, ἓνα συμπέρασμα μοιάζει προφανές: στὴ Ζάκυνθο τοῦ ρεμπელიοῦ τοῦ 1628 καὶ στὴν Κέρκυρα τῶν χρόνων ποὺ ἀναφερόμαστε, οἱ ποπολάροι δὲν θέλησαν νὰ ἀνατρέψουν τὴν τάξη. Ἀντίστοιχα μὲ ἄλλες συναφεῖς ἐξελίξεις στὸ βενετικὸ χῶρο, οἱ λαϊκὲς μάζες, ἀνοργάνωτες καὶ δίχως δυνατότητα πολιτικοῦ λόγου, πέρα ἀπὸ σπασμωδικὲς καταγγελίες ἢ ξεσπάσματα, δὲ μποροῦσαν νὰ προχωρήσουν. Στὶς περιπτώσεις αὐτές, διὰ τῆς «νομίμου ὁδοῦ», ἐξέλεγαν ἐκπροσώπους γιὰ νὰ καταγγείλουν τὴν κακοδιοίκηση τῶν κοινοτικῶν ὀργάνων καί, φυσικά, ἐκπρόσωποι ἐκλέγονταν οἱ πιὸ ἰσχυροὶ ποπολάροι, ποὺ ὑποκινοῦσαν τὶς κινήσεις αὐτές. Ἡ παρουσία τῶν τελευταίων ἐξωθοῦσε τὰ κοινοτικὰ ὄργανα σὲ καταγγελίες γιὰ διασάλευση καὶ ἀνατροπὴ τῆς τάξης, καθὼς οἱ ἰσχυροὶ ποπολάροι εὗρισκαν πάντα τὴν εὐκαιρία νὰ θέσουν στὶς περιπτώσεις αὐτές, τὸ εἶδαμε καὶ στὴν Κέρκυρα καὶ στὴ Ζάκυνθο, τὸ θέμα τῶν εἰσαγωγῶν στὸ Συμβούλιο, ποὺ τοὺς ἐνδιέφερε ἄμεσα. Σὲ καμία περίπτωση δὲν συγκροτοῦνταν ἓνα μόνιμο «μέτωπο» κατὰ τοῦ ἡγεμονικοῦ στρώματος καὶ οἱ ἐξάρσεις ἢ οἱ κινήσεις γιὰ ἀλλαγὴ τοῦ πλαισίου αὐτοδιοίκησης δὲν εἶχαν συνέχεια, καθὼς προσέκρουαν, ἐπιπλέον, στὴ βενετικὴ πολιτική. Ἡ Βενετία, τέλος, πολὺ συχνά, γιὰ νὰ ἀποκλιμακώσει τὴν ἔνταση, συμβούλευε (ἢ καὶ ἐπέβαλλε) τὴν ἔνταξη κάποιων ἰσχυρῶν ποπολάρων στὰ Συμβούλια¹⁰⁴.

Κατὰ συνέπεια, οἱ παρατηρήσεις αὐτὲς συνηγοροῦν σὲ ἓνα φαινομενικὸ παράδοξο: οἱ κοινωνικὲς κρίσεις, οἱ συγκρούσεις ἀκόμη, ἀποδείχνουν, ἐντέλει, τὴν ἀναμφισβήτητὴ ἰσχὺ τῶν ἰδανικῶν τῆς «εὐγένειας», καθὼς ἐνδυναμώναν τὴν κρατικὴ λογικὴ καὶ ιδεολογία, ἐφόσον ἐγγράφονταν ἀκόμη στοὺς δικούς

103. Βλ. σχετικὰ Ν. ELIAS, Ἡ ἐξέλιξη τοῦ πολιτισμοῦ, τ. Α'-Β' (α' ἔκδ. Zürich 1939), Ἀθήνα 1997 (κυρίως: τ. Β', σ. 337-355)· F. BRAUDEL, *Civiltà e imperi del Mediterraneo nell'età di Filippo II* (α' ἔκδ. Paris 1949), τ. Β', Torino 1986, σ. 770-774· G. BORELLI, *Il problema della nobiltà: preliminari di una ricerca storica, Economia e Società 17/4* (1970) 496· P. GOUBERT, *L'ancien régime* (α' ἔκδ. Paris 1973), Milano 1993, σ. 214.

104. Βλ. πολλὰ σχετικὰ παραδείγματα στὸν VENTURA, ὁ.π., σ. 253-255 καὶ 304-310.

της κώδικες. Οί στιγμαῖοι κλυδωνισμοὶ μπορούσαν εὐκόλα νὰ ἀπορροφηθοῦν, ἀφοῦ ὁ πολυδιασπασμένος καταγγελτικὸς λόγος, ἀκόμη καὶ στὶς ὀξύτερες στιγμές του, ἀντλοῦσε τὴ νομιμότητά του ἀπὸ ἀναγωγὲς στὸ παρελθὸν καὶ ὄχι ἀπὸ ἀναφορὲς σὲ οὐτοπίες τοῦ μέλλοντος.

SUMMARY

“THE *POPOLARI* THREATEN WITH SICILIAN VESPERS”

CORFU 1633-1644

In the period between 1633 and 1644 Venice was being summoned by the *popolari* and the *contadini* of Corfu to establish a new institution: that of the “people’s advocates and defenders”. Their aim was to meet the arbitrariness of the *cittadini* –the members of the *Comunità*.

Although initially the Venetian *Reggimento* of Corfu favoured their request, the *cittadini*’s severe reaction, especially between 1642 and 1644 when the developments culminated, led Venice to abolish the institution. This final decision is undoubtedly related to Venice’s general reluctance to reform the administrative structure. Acceptance of the new institution could have led to a “dualism of authority” on the island, as such an institution would work as an unofficial pole of authority, opposing the *Comunità*’s formal mechanism.

This study aims to clarify these events, but also to connect the developments on Corfu with the equivalent ones on Zante, between 1628 and 1632. The analogies and similarities of these two cases constitute evidence for a common crisis in the credibility of the administration system on the Ionian Islands in the early 17th century; a crisis in direct relation to the activity of the *cittadini* and the objectives of the *popolari*. In this context it would prove extremely useful to analyze certain parameters of the issue: a) the extent to which the institutions correspond to the social developments, b) the emergence of a new mentality among the city’s popular orders and c) the formation stages of a popular ideology.

DIMITRIS ARVANITAKIS